

múzeumcafé

80

múzeumcafé
80

múzeumcafé 80

2020/6. november–december

Bollók Ádám

TÖRÖK LÁSZLÓ (1941–2020)

Basics Beatrix

ADALÉKOK EGY SZOMORÚ CSALÁDTÖRTÉNETHEZ

Berényi Marianna

EMBERKÖZELBŐL: KISVÁROS A VÖRÖS-

ÉS A FEHÉRTERROR VIHARAIBAN

Pallagi Mária

FERENCZY IDA ÉS ERZSÉBET KIRÁLYNÉ MAGYAR UDVARTARTÁSA

Radványi Orsolya

TISZTELET A GYŰJTŐNEK

Kárpáti Zoltán

MŰVÉSZETTÖRTÉNET RAJZOKON ÉS METSZETEKEN

Keményfi Róbert

MEGŐRZÖTT KÜLDEMÉNYEK

Szvoboda Dománszky Gabriella

NYUGAT ÉS KELET – ESTERHÁZY MIKLÓS ÉS FELESÉGE

17. SZÁZADI REPREZENTATÍV PORTRÉIN

Karácsony Ágnes

EGY PRÍMABALERINA ASSOLUTA HERCEGNÉRŐL

Molnár Gyöngy

AZ ESTERHÁZY CSALÁD MEGÚJULÓ KASTÉLYAI

Basics Beatrix

ÖSGALÉRIÁK ÉS AZ ESTERHÁZYAK

Kántor Viola

A MAGYAR VERSÁLIÁTÓL AZ ESTERHÁZA KÖZPONTIG

Viskolcz Noémi

AZ ESTERHÁZY HERCEGI LEVÉLTÁR

Gréczi Emőke

„BÁRMIHEZ NYÚLSZ, VAN BENNE ANYAG,

ÉS MÉG KÖZÖD IS VAN HOZZÁ” – ESTERHÁZY MARCELL

Bittera Éva

„...EZT HIÁBA, SOHASEM LEHET MEGSZOKNI...”

Ára: 1390 forint

ISSN 1789-3291

9 771789 329002

múzeumcafé

80

múzeumcafé 80

esterházy
audaces fortuna iuvat

múzeumcafé
80

esterházy
audaces fortuna iuvat

„ÉDESAPÁMRÓL” ÉS „ÉDESANYÁMRÓL”

I„A magyar fantáziában az édesapám neve jelentette mindazt, ami a földön kis mennyországgá teheti az életet” – írja Esterházy Péter a *Harmonia Caelestis* 11. oldalán, és mi pontosan ennek alátámasztására (ha egyáltalán szükséges E. P. számozott mondati után) láttunk neki a lapszámnak: hogyan állunk a „fényes” magyar történelmi család emlékezetének feldolgozásával, mennyire becsüljük meg azt a tárgyi és szellemi hagyatékot, amit az Esterházyak hagytak ránk, mi maradt meg és mi veszett el belőle. A *MúzeumCafé* történetének talán legösszetartóbb lapszáma született, hiszen egymástól (szinte) teljesen független szerzőktől kértünk írást, az emlékezetfeldolgozás és -megőrzés legkülönbözőbb területeiről, mégis számos önkéntelen kereszthivatkozás született, helyek, személyek és történetek bukkannak fel más-más megközelítésben, a végére pedig nem egy családregegy állt össze, hanem egy történelemkönyv, öt magyar évszázad. Nyilván nem véletlen, hogy a felemelkedés és pompa (16–17. század) korszaka után a hanyatló 20. század feldolgozása lett a legerősebb: az anyagi krízis okán eladott műgyűjtemény ekkor már múzeumi kiállítóterekben látható, a Trianon után felaprózódott birtokokon próbálnak túlélni a belül és kívül rekedt családok és örökösök, a második világháború felmérhetetlen károkat okoz a kastélyokban és a városi palotákban, kitelepítés és börtönbüntetés próbálja végleg megfosztani méltóságuktól az Esterházyakat. Majdnem eredménytelenül. Ezek után a mi 21. századi körképünk tényleg vigasztaló: jelenleg is zajlik több magyarországi műemlék rekonstrukciója, a gyűjtemények múzeumban őrzött darabjai – nagyrészt – mégiscsak kutathatók és láthatók, a levéltár megmaradt részeinek őrzése és feldolgozása is példaértékű. A kutatások (már nem feledkeznek meg az Esterházy asszonyokról – ezekből most módunkban áll többet is közölni. És az egyik legnagyobb magyar író hagyatéka is otthonra talált. Aki nélkül nyilvánvalóan nem tudnánk ennyit és nem így az Esterházyakról....

Gréczi Emőke

tartalom

- 7 *hírek* (Magyar Katalin)
- 19 Bollók Ádám
TÖRÖK LÁSZLÓ (1941–2020)
- 27 *kalendárium* (Berényi Marianna)
- 39 *szemle*
- 41 Basics Beatrix
ADALÉKOK EGY SZOMORÚ CSALÁDTÖRTÉNETHEZ
- 49 Berényi Marianna
EMBERKÖZELBŐL: KISVÁROS A VÖRÖS-
ÉS A FEHÉRTERROR VIHARAIBAN
- 55 *módszertan*
- 57 Pallagi Mária
FERENCZY IDA ÉS ERZSÉBET KIRÁLYNÉ
MAGYAR UDVARTARTÁSA
- 69 *esterházy*
- 71 Radványi Orsolya
TISZTELET A GYŰJTŐNEK
- 91 Kárpáti Zoltán
MŰVÉSZETTÖRTÉNET RAJZOKON ÉS METSZETEKEN
- 115 Keményfi Róbert
MEGŐRZÖTT KÜLDEMÉNYEK

- 139 Szvoboda Dománszky Gabriella
NYUGAT ÉS KELET – ESTERHÁZY MIKLÓS
ÉS FELESÉGE 17. SZÁZADI REPREZENTATÍV
PORTRÉIN
- 167 Karácsony Ágnes
EGY PRÍMABALERINA ASSOLUTA HERCEGNÉRŐL
- 183 Molnár Gyöngy
AZ ESTERHÁZY CSALÁD MEGÚJULÓ KASTÉLYAI
- 199 Basics Beatrix
ŐSGALÉRIÁK ÉS AZ ESTERHÁZYAK
- 215 Kántor Viola
A MAGYAR VERSÁLIÁTÓL AZ ESZTERHÁZA
KÖZPONTIG
- 235 Viskolcz Noémi
AZ ESTERHÁZY HERCEGI LEVÉLTÁR
- 247 *múzeumőr*
- 249 Gréczi Emőke
„BÁRMIHEZ NYÚLSZ, VAN BENNE ANYAG,
ÉS MÉG KÖZÖD IS VAN HOZZÁ”
– ESTERHÁZY MARCELL
- 265 *térkép 1920*
- 267 Bittera Éva
„...EZT HIÁBA, SOHASEM LEHET MEGSZOKNI...”

hírek

A békéscsabai Munkácsy Múzeum új állandó kiállítása

ÚJ ÉS MEGÚJULÓ MÚZEUMI LÉTESÍTMÉNYEK

- ¶ **Munkácsy Mihály – Egy géniusz diadala** címmel megtekinthető végre a nagyközönség számára a békéscsabai Munkácsy Múzeum új állandó tárlata, amely a népszerű festő festészetébe és életébe enged bepillantást. A tárlat tizenkilenc eredeti alkotást mutat be, ezek összértéke közelíti az ötmilliárd forintot. Hat festményt a Magyar Nemzeti Galériától kaptak tartósan kölcsönbe. Sikerült néhány új relikviát is beszereznie a múzeumnak, amik az aradi Kölcsey Egyesület elnökétől kerültek a múzeum birtokába. Az 1899-ben alapított békéscsabai múzeum relikviaanyaga pillanatnyilag 579 tételt számlál. Az új tárlathoz katalógus is készült, az ebben lévő QR-kódokra okostelefonnal rákattintva érdekes történetek hallhatók a Békéscsabai Jókai Színház művészeinek előadásában.
- ¶ Hároméves felújítás után megnyílt a szarvasi Tessedik Sámuel Múzeum, amely teljesen új belső környezettel várja az érdeklődőket, ahol az egyedi régészeti leletek mellett Tessedik Sámuel életművét bemutató kiállítás és néprajzi tematikájú kiállítások láthatók. Az új régészeti szárnyban megtalálható a csaknem nyolcezer éves, háromszögfejű agyagszobor (idol), illetve zsírfarú agyagszobor (idol), valamint a több mint ezeréves rovasírásos tűtartó – az írás jelentését a mai napig nem tudták megfejteni. A gyermekek és a felnőttek külön-külön audio guide rendszert használhatnak, s Szabó László bábjainak is lesz állandó otthonuk az épületen belül.
- ¶ A Tiszazugi Földrajzi Múzeum új kiállítóhelyén a *Tiszazugi otthonok* tárlat a parasztházban fellelt tárgyi emlékeken végigvezetve mutatja be a századforduló és a rendszerváltás közötti időszak magyar eseményeit. A lakóház 1850 körül épült, az ingatlant az önkormányzat pályázati forrásból újította fel. Interaktív szabóműhely, szelfipont és foglalkoztatószoba is segít közelebb hozni az elmúlt korokat. Szintén teljesen megújult a múzeum zárt raktárának épülete.
- ¶ A Balatoni Múzeum múzeumpedagógiai foglalkozások megtartására is alkalmas, nyilvánosan látogatható néprajzi tanulmánytárat (látványtár) hozott létre a 75 négyzetméteres északi belső udvar üvegtetővel való lefedésével.
- ¶ A Duna Múzeum bejáratának felújításával akadálymentes lett a múzeumba való bejutás.
- ¶ Három hónap zárvatartás után újra fogadhat látogatókat a Szépművészeti Múzeumban található Román Csarnok. Az épületet beázás miatt kellett bezárni, azóta helyreállították a károkat, és kibővítették a csapadékvíz-elvezető rendszert. A beázás miatt a múzeumban tárolt ezeröttszáz tárgyból harminc festmény felületét érte a befolyó víz. A gyors beavatkozásnak köszönhetően ezek egyike sem szenvedett maradandó károsodást.

¶ Fehérvárscurgón, a Károlyi-kastélyban állandó régészeti kiállítás nyílt *Őskori halomsírok a fehérvárscurgói grófi vadsparkban* címmel. A tárlat anyagát a Szent István Király Múzeum gyűjteményéből kölcsönzött kétezer-hétszáz éves, mind tudományos szempontból, mind látványosságban kiemelkedő leletek adják. A birtokon levő halomsírok feltárását 1983 után kezdték meg, a különleges leletek a vaskori Hallstatt kultúrát képviselik, köztük grafitdíszes fekete és vörös-fekete geometrikus mintájú díszkerámiával, kézzel formált cserépedényekkel, vas lószerszámokkal, lándzsákkal, bronz ruhadíszekkel, bronz fibulával, nyakláncsal.

¶ Új kiállítás nyílt a folyamatosan bővülő Pécsvárad Emlékházban: egy felvidéki szoba bemutatása után egy sváb szoba következett, most pedig a zengővóraljai sárközi népviseletet ismerhetik meg a látogatók. A tárlat mellett egy szabadtéri közösségi teret is átadtak.

¶ Pályázati forrásokból fokozatosan korszerűsödik, szakmailag és tartalmilag újul meg a komlói múzeum. A korábbi években a Helytörténeti Gyűjtemény bányászati és néprajzi részének átalakítására és a termék felújítására kerülhetett sor. Elkészülhetett a játszóház, sorra frissültek a múzeumi rész tematikus szekciói, az eszközpark is bővült, a tanulók betekintheznek a régi idők iskolájának stilizált tantermébe; emellett akadálymentessé váltak a mellékhelyiségek, és az új lift építése is befejeződött, legutóbb pedig új kiállítóterem nyílt az épület egyik szárnyában.

¶ Régi pompájában nyílt meg újra a soproni Lenck-villa, mely visszakapta korábbi múzeumi funkcióját, a Soproni Múzeum egy

interaktív néprajzi, kézműipari kiállítóhelyet alakított ki benne. (MC)

ELHUNYT MUZEOLÓGUSOKRA EMLÉKEZÜNK

¶ 105 évesen elhunyt Patay Pál, a Magyar Nemzeti Múzeum nyugalmazott régész-főmuzeológusa, harangkutató, agrármérnök, akinek szakterülete elsősorban az őskor kutatása volt, de pályája során a régészet és ipartörténet szinte minden korszakának megismerését gazdagította. 1950-től a balassagyarmati Palóc Múzeumban dolgozott, 1957-től 1982-ig az MNM régész muzeológusa volt. A múzeum adattárának helyettes osztályvezetőjeként ment nyugdíjba, majd 1995-ig tudományos tanácsadóként segítette az intézményt, amelyet hosszú pályája során több mint 24 ezer tárggyal is gazdagított. Számítlan temető, illetve telep feltárását vezette, de a szarmata kori Csörsz-árok, Ördög-árok nyomvonalának leírása és tizenhatezer magyarországi történeti értékű harang felkutatása és dokumentálása is az ő nevéhez fűződik. Munkája elismerései közt megtalálható a Kuzsinszky Bálint-emlékérem, a Móra Ferenc-emlékérem, a Magyar Érdemrend lovagkeresztje, a Magyar Érdemrend tisztikeresztje és a Kadić Ottokár-érem. (Munkásságáról a *MúzeumCafé* 46. számában jelent meg interjú.)

¶ Életének 77. évében elhunyt Grin Igor néprajzkutató, a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum egykori igazgatója. 1971-ben került a múzeumhoz, itt dolgozott harminc éven át. Gyarapította a néprajzi gyűjteményt, kurátora és koordinátora volt az *Etnikai csoportok Békés megyében a 18–19. században*

és a saját gyűjtésű anyagból rendezett *Békés megyei románok* című nagyszabású kiállításoknak. 1984-ben kollégáival berendezte a magyarországi románok mindaddig egyetlen tájházát Kétegyházában, de felügyelte a békéscsabai szlovák tájház szintén ebben az időszakban zajló felújítását is. Érdemei voltak a gyulai Erkel Ferenc Emlékház helyreállításában és a békéscsabai Omaszta-kúria Munkácsy Emlékház alakításában. Szervezte a nemzetiségi néprajzi táborokat és a Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia sorozatot, amelyre Európa számos országából érkeztek jeles néprajzos szakemberek. Szerkesztette a *Békéscsaba néprajza* című hiánypótló tanulmánykötet, és számos néprajzi tanulmányt publikált.

¶ Két restaurátorkollégát is gyászolnak munkatársai: 74 évesen elhunyt Ganczaugh Miklós festőművész, aki 1975 és 2010 között volt a Magyar Nemzeti Galéria festő-restaurátora, Tóth Gyula pedig restaurátorként mintegy 37 évig segítette nem csupán az Őskori és Elő-Ázsiai Régészeti Tanszék, de az egész Régészettudományi Intézet munkáját. (MC)

KINEVEZETT IGAZGATÓK

¶ Az intézmény jelenlegi igazgatóját, Rosta Szabolcsot bízta meg újabb öt évre a város közgyűlése a Kecskeméti Katona József Múzeum vezetői feladatainak ellátásával.

¶ Új igazgatót neveztek ki a Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum élére. A gépészmérnök-műszaki menedzser Péter Károly évekig Vonyarcvashegy önkormányzatánál dolgozott, majd a település polgármestere volt. Az új igazgató helyettes Németh-Gotthárd Gréta lett. (MC)

AZ ÉV MÚZEUMA ÉS KIÁLLÍTÁSA

¶ A pandémia miatt elmaradt Múzeumok Májálisa helyett a Múzeumi ReStarton adták át a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület által adományozott elismeréseket. Az év múzeuma tizenkét jelöltjének versenyét a „nagy múzeumok” kategóriában a Ludwig Múzeum (Budapest) nyerte, míg a „kis múzeumok” versenyében a Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény (Budaörs) lett a legjobb. Az Országos Közgyűjtemények Szövetségének különdíját a Kecskeméti Katona József Múzeum, a Magyar Vidéki Múzeumok Szövetségének különdíját a salgótarjáni Dornyay Béla Múzeum kapta. Kétmillió forint feletti bekerülési költségű kiállítás kategóriában a Duna Múzeum (Esztergom) *Vízeum* című új állandó kiállítása nyerte Az év kiállítása címet, a kétmillió forint alatti kategóriában pedig a vajdasági Topolya Község Múzeuma *Volt egyszer egy színház...* című időszakos tárlata. Dicsérő oklevelet kapott a Szennai Skanzen a *Mesetér Látványtár* interaktív múzeumi tér kialakításáért, és a Magyar Nemzeti Múzeum a *Clara – Rotschild Klára divatkirálynő a vasfüggöny mögött* című időszakos kiállításáért. (MC)

KÖZÖSSÉGI MÚZEUMOK

¶ Tizennégy muzeális intézmény, a hajdúszoboszlói Bocskai István Múzeum, a budapesti Deák 17 Gyermek és Ifjúsági Művészeti Galéria, az esztergomi Duna Múzeum, a Gödöllői Királyi Kastély, a Gödöllői Városi Múzeum, a makói József Attila Múzeum, a mindszenti Keller Lajos Városi Könyvtár és Kulturális Központ, a budapesti Ludwig Múzeum, a százhalombattai Matrica Múzeum,

az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark, a szentgotthárdi Pável Ágoston Helytörténelmi és Szlovén Nemzetiségi Gyűjtemény, a sátoraljaújhelyi PIM – Kazinczy Ferenc Múzeum, a Sóstói Múzeumfaló és a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum vehette át a Közösségi Múzeum elismeréseket. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ (MOKK) kezdeményezésére a díjat azon muzeális intézményeknek ítélk oda, amelyek közösségi részvételi alapon működnek, a múzeumi alaptevékenységükkel összehangolt közösségépítő munkát folytatnak, bevonják munkájukba a helyi lakosságot, a civil szervezeteket és egyéb partnereket. (MC)

GYARAPODÓ KÖZGYŰJTEMÉNYEINK

- ¶ Lakner László az Iparterv-generáció 1974 óta Berlinben élő, kiemelkedő alkotója jelentős ajándékot adott a Szépművészeti Múzeum 1800 utáni Gyűjteményének. A mintegy negyven művet számláló adomány a művész 1974 utáni, németországi időszakának főműveit tartalmazza, az ajándék becsértéke meghaladja a félmilliárd forintot.
- ¶ Egy önzetlen adománynak köszönhetően több száz darabos, a Kiskunhalasi Állami Gazdaságból származó anyaggal – plakettekkel, különböző versenyeken nyert különdíjakkal és oklevelekkel, emléklapokkal, fényképekkel, zászlókkal – gazdagodott a Thorma János Múzeum gyűjteménye.
- ¶ A Nemzeti Színház ajándékként Őze Lajos Kossuth-díjas színművész jelmezeit kapta meg a szentesi Koszta József Múzeum. A relikviák az Őze Lajos Emlékházat gyarapítják.

¶ A Bányászati Múzeum gyűjteménye jelentős ipari emlékekkel, a Karlik-tárcás kötélzállítóval gyarapodott. Az ajkai bánya utolsó megmenthető emléke az Ármin bánya külszíni gépházába volt beépítve. A gép 1926-ban a Skoda-gyárban készült Pilsenben, 1927-ben helyezték üzembe, és az 1970-es évekig működött. Ma már Magyarországon egyedülálló ipari műemlék. (MC)

CSALÁDBARÁT MÚZEUMOK

¶ Családbarát Múzeum szakmai díjat alapított 2020-ban a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ (MOKK). Az elismerést nyolc intézmény vette át: a Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum, a Gödöllői Királyi Kastély, a Deák17 Gyermekek és Ifjúsági Művészeti Galéria, a Matrica Múzeum, a Magyar Természettudományi Múzeum, a Reptár – Szolnoki Repülőmúzeum és a Budapest 18. kerületi Tomory Lajos Múzeum. Az értékeléskor a legmagasabb pontszámot elérő három intézménynek az Emberi Erőforrások Minisztériuma egy-egy millió forintot ajánlott fel. A pénzjutalmat a Gödöllői Királyi Kastély, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum és a Ludwig Múzeum kapta. (MC)

MÚZEUMPEDAGÓGIAI ELISMERÉSEK

¶ Múzeumpedagógiai Nívódíjban részesült a Magyar Természettudományi Múzeum Mát-ra Múzeuma *Változzunk át a Mátra Múzeum lakóivá!* MOVEUM című programja, a Petőfi Irodalmi Múzeum *Csáth-kísérletek* című

programja és a Budapesti Történeti Múzeum – Budapest Galéria *Együtt lenni jó!* című programja. Első alkalommal egy online térben megvalósult múzeumpedagógiai program, a Széchenyi Zsigmond Vadászati Múzeum *Térben, időben együtt Veletek* című foglalkozása is elismerést kapott. A Kiváló Múzeumpedagógus díjat Béres Mária természettudományi muzeológus, humánökológus (a Tiszazugi Földrajzi Múzeum igazgatója) kapta meg. Emellett az eseményen több különdíjat és egy elismerő oklevelet is átadtak. (MC)

DÍJAZOTT MUZEOLÓGUSOK

- ¶ Magyar Érdemrend középkereszt polgári tagozat kitüntetésben részesült Bakay Kornél régész, őstörténész, tanár, a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének volt tudományos munkatársa, a kaposvári Rippl-Rónai Megyei Múzeum és a kőszegi Városi Múzeum volt igazgatója.
- ¶ A Szép Magyar Könyv 2019 verseny Szakkönyv kategóriájának díjazottja Víg Károly *A rovarfajta kutatások története Magyarországon* című műve, amely a Savaria Múzeum alkotóközösségének kiadásában jelent meg.
- ¶ A XXI. Országos történetész muzeológus konferencián Rémiás Tibort, a Jósa András Múzeum igazgatóját és Gulyás Katalint, a Damjanich János Múzeum Történeti, irodalomtörténeti és művelődéstörténeti osztályának vezetőjét Wellmann Imre-díjban részesítette a Magyar Múzeumi Történetész Társulat.
- ¶ Az '56-os hősről, Szobonya Zoltán ügyvédéről elnevezett emlékérmét idén Hajagos Csaba, a Katona József Múzeum történetész-muzeológus munkatársa vehette át.

¶ A Magyar Tudományos Akadémia Bolyai-emléklappal ismerte el Sófalvi András régész, (Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely) és Süli Attila hadtörténész (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum) munkáját.

¶ Az Olasz Köztársaság elnöke Olaszország Csillagrendjének parancsnoki fokozatával tüntette ki Baán Lászlót, a Szépművészeti Múzeum főigazgatóját, az olasz–magyar kulturális kapcsolatok elmélyítésében végzett különleges érdemeiért.

¶ A Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület éves közgyűlésén Pulszky Ferenc-díjat vehetett át Szakáll Sándor (Herman Ottó Múzeum – Miskolci Egyetem) mineralógus, muzeológus, egyetemi tanár, az MTA doktora, Éri István-díj kitüntetésben részesült Káldy Mária nyugalmazott múzeumi főtanácsadó (Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Skanzen–MOKK). A negyven éven aluli fiatalok Pulszky Károly-díját idén ketten kapták: Mlakár Zsófia történetész-muzeológus (Dobó István Vármúzeum) és Polgár Balázs Dávid régész-muzeológus (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum),

¶ A szentendrei Skanzenben a Magyarországi Tájházak Szövetsége tisztújító közgyűlésén Dombi Alajosné, a Felpécsi Tájház megálmodója és vezetője vehette át az Év Tájház vezetője díjat. Novák Lászlóné, a Szadai Tájház vezetője nyerte el a Szabylár Péter-emléklapkettet. (MC)

SK-FELÚJÍTÁS SZOBON

¶ Nem volt pénz a szakmunkákra, így sajátkezüleg újították fel a szobi muzeális gyűjtemény, vagyis a korábbi Börzsöny Múzeum vízesedő, dohos, lepergett vakolatú épületét

az ott dolgozók, családtagjaik és a múzeumbarátok. Leárazott járólappal, olcsó ablakokkal és más anyagokkal, kölcsönként utánfutóval és betonkeverővel kezdtek bele a munkába. A földszinten levő kellékraktárt néprajzi látványraktárrá alakították át, így a száraz, pormentes helyre kerülő anyag új látóvilágát is kínálja májustól szeptember közepéig felújított múzeumban. (MUEMLEKEM.HU)

MAGYAR DINÓTOJÁS

¶ Az első magyar fosszilis dinoszaurusztojást pár milliméteres, 85 millió éves tojáshéjredékek sokoldalú vizsgálatával sikerült azonosítani; az iherkúti késő kréta kori lelet pár éve már ismert volt, de csak az idén sikerült igazolni véglegesen a kistermetű Maniraptorra dinoszaurusz eredetét azokkal a kristályszerkezeti vizsgálatokkal, amelyeket egy dél-koreai kutató csoporttal együttműködésben végeztek. Az ilyen típusú tojásmaradvány nemcsak Magyarországon az első, hanem Európában, sőt ismereteink szerint a világon is. A varjútojás nagyságú lelet a Magyar Természettudományi Múzeum állandó kiállításának részeként lesz megtekinthető. (MTI)

KÖZGYŰLÉS SZEKSZÁRDON

¶ Közgyűlést tartott a Magyar Vidéki Múzeumok Szövetsége, az ország legnagyobb múzeumi érdekvédelmi szövetsége. A tisztújító közgyűlést idén eredetileg Erdélyben tartották volna meg, a koronavírus-járvány miatt azonban magyarországi helyszínt kerestek. Az elnök ismét Csapláros Andrea, a szombat-helyi Savaria Múzeum igazgatója lett, az öt

évig tevékenykedő elnökségbe a kecskeméti Rosta Szabolcsot, a mátészalkai Cservényák Lászlót, a szekszárdi Ódor Jánost, a szolnoki Horváth Lászlót és Csapláros Andreát választották be. (TEOL.HU)

WEBEN A SEUSO-KINCS

¶ A Seuso kutatási projekt hivatalos weblapját a Szépművészeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Múzeum közösen hozta létre a Seuso-kincs és az általuk közösen koordinált kutatási program széles körű, tudományos ismeretterjesztő bemutatására. A tárgyak nagy felbontású fotókon és ismertető szöveggel való bemutatásán kívül a korral is megismerkedhetünk, amelyben e kincsek készültek, a tárgyak a krimibe illő és emberi sorstragédiákkal kísért modern kori története is feltárul. (SEUSO.MNM.HU)

KAPOCS - ÖSSZGYŰJTEMÉNYI LEGŐ

¶ Hat közgyűjtemény (Magyar Nemzeti Galéria, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Széchényi Könyvtár, Petőfi Irodalmi Múzeum, Szépművészeti Múzeum) csaknem negyven szakembere fogott össze, hogy létrehozzanak egy interaktív online múzeumi túrát, mely bemutatja az ugyanazon eseményhez, helyhez vagy személyhez kötődő és különböző múzeumokban, könyvtárban vagy levéltárban őrzött dokumentumokat. A múzeumpedagógiai program tematikus csomópontja 1848. március 15-e és a nemzeti identitás 19. századi kialakulása, s hét altémára bontották, mint a nemzetállam, az utazás, az etnikai csoportok, a múzeumok és könyv-

táruk fejlesztése, a kommunikáció, március 15. és a 19. századi reformmozgalom öröksége. Az izgalmas összefüggések interaktív kapcsolgatója képből, hangban, térképben, rébuszban, játékban, valósul meg a thinglink.com/scene/1362022105612288001 webcímen. (MC)

MÚZEUMBÓL A VÁROS ÉLÉRE

¶ A romániai helyhatósági választáson két múzeumigazgató nyerte el városában a választók bizalmát és lett polgármester. Csergő Tibor, a Tarisznyás Márton Múzeum igazgatója Gyergyószentmiklóson, és Soós Zoltán, a Városi Múzeum igazgatója Marosvásárhelyt. Mindketten a magyar múzeumi élet meghatározó alakjai immár több mint egy évtizede. (MC)

MAGYAR IGAZGATÓ LÉVÁN

¶ Másodszori nekifutásra választották meg Bali Henrietta régészt a lévai Barsi Múzeum élére. Nyitra megye azért írt ki új pályázatot az igazgatói posztra, mert a korábban kinevezett igazgató ellen petícióban tiltakoztak a régióbeli lakosok. (UJSZO.COM)

FELAVATTÁK A TELEKI-KASTÉLYT

¶ A magyarság egyik kiemelkedő műemléke újjult meg Erdélyben, a koltói kastély falai között töltötte mézesheteit 1847 szeptemberében és októberében Petőfi Sándor és Szendrey Júlia. A 18. század közepén épült barokk kastély meglehetősen rossz állapotban volt, az uniós forrásból készült átfogó korszerűsítés az alagsortól a tetőzetig mindenre kiterjedt. A kastélypark főszertartásának megújítását

a Bethlen Gábor Alap támogatta. Felső emeletének kiállítótermében nagybányai képzőművészek gyűjteményes kiállítása tekinthető meg, a lenti termekben a korábbi koltói Petőfi-múzeum műtárgyait állították ki, s az év végén elkészül az állandó kiállítás, amelyet az önkormányzat a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeummal közösen létesít. (MTI)

ÚJRANYITOTT MÚZEUMOK - LÁTOGATÓK NÉLKÜL

¶ Két bezárás közt szinte az összes európai múzeum szenvedett a látogatószámok csökkenésétől, ám míg a kormányzati finanszírozással támogatott intézmények összességében húzott nadrágszíjjal próbálták átvészelni, addig a jegyértékesítéstől függők nehezebb döntések előtt álltak, sokan elbocsátják az alkalmazottaikat, és átalakítják üzleti modelljeiket. Az újra megnyílt múzeumok látogatói körülbelül egyharmadát teszik ki a tavalyinak. A párizsi Louvre-nak ez naponta mintegy négyezer-ötszáz-ötezer látogatót jelent, szemben az egy évvel ezelőtti 15 ezerrel. A berlini Állami Múzeumok, a német főváros 18 múzeumból álló csoportja szokásos látogatottságának mintegy 30 százalékaról számol be. Hiába tudna a kötelező távolságtartással együtt is napi kétezer-ötszáz embert befogadni az amszterdami Rijksmuseum, jó esetben nyolcszáz látogató érkezik – a világjárvány előtt naponta körülbelül tízezer ember tolongott itt. Mások rosszabbul járnak: az amszterdami Van Gogh Múzeum napi körülbelül négyszáz látogatót számlál, pedig hat-ezer-ötszázat szokott fogadni. A válságra kiki más stratégiával válaszol: a jegybevételből

élő amszterdami Hermitage például az elmaradó idős látogatók helyett igyekeznek a kisgyerekes családokat megszólítani, de a támogatott kölni Ludwig is csökkenti a kölcsönműveket kiállításában, és igyekeznek a saját gyűjteményből gazdálkodni. Sokan arra számítanak, hogy 2024-ben térhet csak vissza az élet a normális kerékvágásba.

- ¶ New Yorkban kötelezően csökkentették negyedére a belépők számát, de a tapasztalatok szerint a korlátozás eltörlésével sem lenne több a látogató. A MET-ben 91 500 ember volt szeptemberben, szemben az előző év azonos hónapjának 381 500 látogatójával. A múzeum már kétszer is csökkentette az alkalmazottak számát, munkatársai körülbelül 20 százalékkal kevesebben vannak, mint a járvány előtt. A fizetéscsökkentés, a kiállítások elmaradása vagy elhalasztása jellemző a város más múzeumaira is, s a megszűnés vagy összeolvadás sem ritka.
- ¶ A világjárvány miatt bekövetkezett gazdasági kiesés közepette számos múzeum elárverzettet(ne) néhány művet a gyűjteményéből, hogy fennmaradjon. Ezek az eladások heves vitákat váltanak ki, de az Egyesült Államokban az Association of Art Museum Directors a közelmúltban enyhítette szabályait annak érdekében, hogy az intézmények így csökkenthessék a pandémiás károkat, azzal a megkötéssel, hogy a befolyt pénzt a gyűjtemény gondozására fordítják. Izraelben viszont állami beavatkozást sürgetnek, mivel a jeruzsálemi Iszlám Művészeti Múzeum pénzügyi nehézségei miatt úgy döntött, hogy árverésre bocsátja 5525 darabos gyűjteményének mintegy öt százalékát – ám az intézmény anyagi válsága nem idén kezdődött. (ART-DAILY.COM, ARTNEWS.COM)

KATONAI ADATBÁZIS INDULT

- ¶ Működik az első világháborúban hősi halált halt, megsebesült vagy hadifogságba esett magyarországi katonák adatbázisa, amelyet a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum hozott létre. A katonahoseink.militaria.hu honlapon nyolc év kutatásának eredményét láthatják mindazok, akik kutatási céllal vagy saját felmenőik első világháborús sorsát kutatva használják a könnyen kezelhető, mégis óriási információt tároló, több millió adatot feldolgozó adatbázist. A Magyar Nemzeti Levéltár, a megyei és külföldi levéltárak segítségével 1 538 818 magyar honosságú katona adatsorát sikerült összegyűjteni. (MTI)

RESTITÚCIÓS HÍREK

- ¶ A British Museumba látogatott az iraki miniszterelnök, aki megtekintett egy illegálisan eladásra kínált, majd a hatóságok által lefoglalt, körülbelül 4400 éves sumér táblát is, melyet hamarosan visszaszolgáltathatnak Iraknak. A látogatás egybeesett egy fontos százéves kutatási projekt lezárásával, mely az Ur városában feltárt ékírásos táblák közös tanulmányozására, fordítására és közzétételére irányult. A munka lezárultával a táblákat visszaküldik Bagdadba. A múzeumban iraki régészeket is képeznek a brit kormány támogatásával.
- ¶ A Heathrow repülőtéren bukott le egy utas, aki hat – mint kiderült 13–14. századból származó – üzbég mázas csempét vitt magával hamis származási papírokkal. A lapok eredetét a British Múzeum hét más országban élő szakértő segítségével nyomozta ki, s visszaszolgáltatta azokat Üzbegisztánnak. Hálából a múzeum rövid ideig kiállíthatja a műkincseket.

¶ Mexikó ismét visszakerne Ausztriától egy tolas fejdísz, amelyet állítólag Moctezuma azték uralkodó viselt, s amit a Weltmuseum Wienben állítanak ki. Az uralkodói fejdísz II. Ferdinánd főherceg innsbrucki ambras-i kastélyában 1575-ben állította ki először, ötven évvel az utolsó azték uralkodó halála után.

¶ A berlini Néprajzi Múzeum őslakosok maradványait juttatja vissza Ausztráliába és Új-Zélandra az emberi maradványok kezelésével kapcsolatos kötelezettségvállalások részeként. Az őslakosok leletei 1880 óta voltak a múzeum állományában, akkoriban gyakorlta vittek el hasonló leleteket egyetemekre és gyűjteményekbe az egész világon.

¶ Az egykori gyarmatokról elhurcolt műkincsek visszaadását ajánlja a holland kormányának a kulturális minisztérium által felkért szakértői bizottság. Az igazságtalanságokat el kell ismerni, az eredeti tulajdonosoknak pedig legalábbis fel kell ajánlani a visszaszolgáltatás lehetőségét – szögezte le a testület, megállapítva, hogy állásfoglalása holland múzeumokban és gyűjteményekben lévő tárgyak százezreit érintheti.

¶ Első fokon elutasította a Fővárosi Törvényszék az Esterházy Magánalapítvány igényét az úgynevezett Esterházy-kincsek tulajdonjogára. A Privatstiftung várhatóan fellebbezést nyújt be az elsőfokú bírósági ítélet ellen, mivel kifogásolják, hogy 2016-ban mintegy hetven műtárgyat költöztettek át a fraknói kincsek közül az Iparművészeti Múzeumból a fertődi kastélyba – közölte az alapítvány képviselője. A Privatstiftung szerint a tulajdonosi helyzet rendezése elengedhetetlen ahhoz, hogy a magyar kulturális örökség fontos részét képező műkincseyüttest méltó

körülmények között, egy magyarországi közgyűjteményben, egy egységként bemutathassák Budapesten, ahol az elérhető a kutatók és a nagyközönség számára is. (MC)

MAGÁN MŰZEUM KÍNÁBAN

¶ He Art Museum (HEM) néven új kortárs kiállítóter nyílt Fosanban, Kína Kuangtung tartományában. A főként modern és kortárs alkotásokat bemutató, harmóniát sugárzó magánmúzeum kerek épületét a Pritzker-díjas japán Tadao Ando tervezte He Xiangjian milliárdos vállalkozó számára, akinek magángyűjteménye szolgál a múzeum állandó kiállításának alapjául. A kínai alkotások mellett például Damien Hirst, Yayoi Kusama és Pablo Picasso képeit tekinthetik meg a látogatók. (OCTOGON.HU)

KÍNAI CENZÚRA NANTES-BAN

¶ A kínai kormány nyomására nem nyílik meg a Nantes városában tervezett, Dzsingisz Kán mongol hódítóról szóló kiállítás. A kínaiaknak többek között az volt a bajuk a belső-mongóliai múzeummal együttműködésben tervezett kiállítással, hogy használni akarták a „mongol” és a „birodalom” szavakat, de azt is követelték, hogy a kiállításon ne szerepelhessen Dzsingisz kán neve. Annak a felemlegetése, hogy a Dzsingisz kán által alapított Mongol Birodalom egy időben Kína nagy részét uralta, erősíthetné a Belső-Mongóliában élő 6,5 milliós mongol kisebbség identitását, miközben a nyelvhasználatukat is korlátozzák Kínában. A kiállítást elhalasztják és más – nem kínai – múzeumoktól szerzett anyagból állítják majd össze. (AFP)

TÖRÖK LÁSZLÓ (1941–2020)

T 2005 tavaszán meghívást kaptam, hogy vegyek részt a Szépművészeti Múzeum *A fáraók után: A kopt művészet kincsei Egyiptomból* című kiállításában az MTA Régészeti Intézet munkatársainak tartott vezetésén. Meghívóm nyomtatékosította, hogy ez egyszeri lehetőség, hiszen maga a kiállítás kurátora, a kopt emlékeket évtizedek óta elmélyülten kutató Török László fogja a tárlatot bemutatni. A beszélgetés lezárásaként megjegyezte: „Egy nagy tudóssal fogsz találkozni!” A tudós valódi szellemi nagyságát persze csak évekkel később, ismereteim lassú bővülésével váltam képessé felfogni. A halk szavú, finom modorú, udvarias és mindig nagyon elegáns Török László alakja pusztán méltóságot sugárzó megjelenésével és tökéletesre csiszolt mondataival is mély benyomást keltett. Az idő múltával értettem csak meg azt is, hogyan fonódott össze alakjában szétválaszthatatlanul a tudósi kvalitás és az emelkedett személyiség.

T A háború előtti világ gyermekeként a kultúra és a művészetek iránti érzékenységet Török László a családi környezetből hozta magával. Nem meglepő ezért, hogy érdeklődésének középpontjában fiatalon is a művészettörténet állt. Oszályellenségnek számító családból származva azonban az 1950–60-as évek fordulóján nem látta valódi esélyét annak, hogy ilyen irányú egyetemi tanulmányok folytatására módja nyíljon. Az egyetem elvégzésének lehetőségét így az építészmérnöki képzés nyitotta meg számára, ahol a felvételnél a családi háttére kevésbé volt meghatározó szempont, és ahol az építészettörténeti stúdiumok művészettörténeti érdeklődésével is találkoztak. Végül e metszéspont teremtett számára lehetőséget egy harmadik diszciplína, a régészettudomány területére lépni, amely a múlt feltárására szakosodó számos tudományterület felé nyitott újabb kapukat.

T Tehetségét felismerő építészettörténet-professzora ajánlotta az MTA Régészeti Kutatócsoport akkori igazgatója, az azokban az években a budai középkori királyi palota ásatásainak feldolgozásán és közlésén dolgozó Gerevich László figyelmébe. Az építész végzettségű fiatal szakember bevonásában Gerevich fantáziát látott, és Török Lászlót 1964-ben intézményébe fogadta, aminek élete végéig munkatársa maradt.

T Viszonyuk azonban nem alakult harmonikusan. A rá szabott munkában a fiatal kutató nem lelte örömét, a kora Árpád-kori palmettás kőfaragványok

ornamentikájával kapcsolatos érdeklődését, amelyből végül doktori dolgozata is született, nem támogatta a téma feldolgozását ugyancsak tervező igazgató. A kényelmetlenné váló helyzetből végül a Régészeti Kutatócsoport igazgatóhelyettese, Castiglione László teremtett kiutat, amikor maga mellé fogadta és saját klasszika archeológiai munkásságának területére irányította fiatal kollégáját.

- ¶ Az ókori egyiptomi vallástörténettel is foglalkozó Castiglione, aki a Régészeti Kutatócsoport szakembereinek az UNESCO programja keretében az asszuáni gát építése előtt végzett leletmentő feltárásokhoz 1964-ben csatlakozó misszióját is vezette, Török Lászlót is Egyiptom felé terelte. Így 1967-ben egy ösztöndíj keretében lehetősége nyílt hosszabb időt eltölteni Kairóban és Alexandriában.
- ¶ Ahogy erre az időszakra visszatekintve később gyakran mondta, az akkoriban koptnak nevezett késő ókori egyiptomi művészet leginkább azzal keltette fel az érdeklődését, hogy az 1960-as években semmit nem lehetett róla tudni. „Zavart, hogy a kairói Kopt Múzeumban sétálva nem értettem az ott látott faragványokat” – emlékezett vissza. Ezt, a félreismert művekkel és korszakokkal, illetve hibás tudományos magyarázatokkal való szembesülés keltette, belülről fakadó zavaró érzést pályája során kutatói módszerének és habitusának mindvégig visszatérő elemeként tartotta számon. Ez ösztönözte arra, hogy elmerüljön a késő ókori egyiptomi művészetről akkor elérhető szakirodalomban, és – felismerve az abból az olvasó elé táruló magyarázatok hibáit – maga is megkísérelje az egyiptomi késő antik szobrászati anyag időrendjét és a mediterrán művészethez kötődő szálait újragondolni. Egyiptomi útjáról hazatérve arra is lehetőséget kapott, hogy bekapcsolódjon a Régészeti Intézet missziója által évekkel korábban Abdallah Nirqinél feltárt késő ókori–kora középkori núbiai település régészeti anyagának feldolgozásába. Ettől kezdve az ókori Núbia kutatása és a késő antik egyiptomi művészet vizsgálata fél évszázadon keresztül végigkísérte pályáját.
- ¶ Az 1970-es évek elején részt vehetett az akkor a születőben lévő nubiológiai kutatások egyik központjának számító, a berlini Humboldt Egyetemen működő Egyiptológiai Tanszék munkájában. Az ott eltöltött hónapok alatt kutatásainak időbeli keretei is jelentősen tágultak, ahogy egyre mélyebbre ásott Núbia régészeti és történeti emlékeiben. A késő ókor iránti érdeklődése sohasem szűnt meg, de a berlini műhelyben szerzett tudás birtokában egyre korábbi évszázadok problémái foglalkoztatták. Berlinből hazatérve az ELTE Bölcsészettudományi Karán, Kákosy László egyiptológiai tanszékén tanult koptológiát, majd hamarosan oktatóként is bekapcsolódott a budapesti tanszék életébe.
- ¶ Az ókori Núbia kutatása melletti elköteleződés egy olyan utat nyitott meg előtte, amely a 20. század utolsó harmadában csak keveseknek adatott meg:

egy újonnan születő tudományág alapjainak letételében vállalhatott úttörő szerepet.

- ¶ Az 1970-es évektől tanulmányok és monográfiák hosszú sorában elemezte és tárta fel az ókori Núbia történetének, társadalmának, szellemi és anyagi kultúrájának központi kérdéseit. Választott kutatói munkamódszerének alapvetése volt az írott és a régészeti forrásanyag legteljesebb egyben látására való állandó törekvés. A művészetek és a művészettörténet iránti, életét végigkísérő szenvedélyes érdeklődése tette számára lehetővé, hogy a tárgyi forrásanyagot a régész és művészettörténész szemével egyszerre lássa és értékelje, felfedezéseit pedig a legszélesebb esemény- és társadalomtörténeti keretbe ágyazva tudja olvasói elé tárni. A múlt tárgyiasult emlékeit történeti és kultúrtörténeti forrásokká változtatni képes szemlélete mellett a különféle tudományterületek eredményeit egységben látó, szintetizáló szelleme ösztönözte arra, hogy újabb és újabb kérdések átfogó vizsgálatába kezdjen.
- ¶ Az első egyiptomi látogatása után eltelt másfél-két évtized kitarató kutatómunkája az 1980-as évek második felétől egymást alig egy-két évente követő önálló kötetekben és monográfia méretű tanulmányokban csúcsondott ki, amelyeket a Kr. e. és a Kr. u. 1. évezred nagy núbiai történeti korszakainak szentelt. Egy évtized alatt egymást gyorsan követő kötetek sorában dolgozta fel a kutatásban hagyományosan napatai és meroitikus korszakokként hivatkozott periódusok, valamint a késő ókori Núbia történeti és régészeti emlékeit. Külön írásokat szentelt az állameszme és az uralkodói ideológia részletes megismerésének. De e nagy szintézisek mellett visszatért az öt először a Nílus-völgyének gazdag kulturális örökségében elmélyedésre ösztönző témához, a késő ókori Egyiptom művészeti emlékeihez is. Két kötetben adta közre és elemezte a magyarországi múzeumi gyűjteményekben található – főként a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményében őrzött – késő ókori egyiptomi tárgyakat (1993). Szintén a nevéhez fűződik a múzeum hellenisztikus és római kori terrakottáinak elemző katalógusa is (1995).
- ¶ Az eleinte csak kevesek által művelt diszciplína hiányzó alapjainak megteremtése iránti elkötelezettsége vezette arra, hogy egy Bergenben felállított kutatócsoport tagjaként központi szerepet vállaljon az ókori Núbiáról szóló, különféle ókori nyelveken íródott források szöveggyűjteményének összeállításában. A szövegeket kritikai kiadásban és angol fordításban közlétező vállalkozás első ízben tette elérhetővé egyben, nagyrészt Török László által írott részletes történeti kommentárokkal kísérve a térségről akkor ismert forrásanyagot (1994–2000). Magára vállalta emellett a Meroitikus Királyság egyik fővárosában, Meroé városban a 20. század elején végzett ásatások feldolgozását és közlését,

Fotó: Villányi Csaba, Salát Zalán Péter, MúzeumCafé

megteremtve ezzel a lehetőségét annak, hogy bepillantást nyerjünk az egyik uralkodói központ sokáig alig ismert virágzó kulturális életébe (1997). Az ókori Núbia történetének és kultúrájának feltárásáért folytatott több évtizedes munkája elismeréseként ezekben az években felkérését kapott a térség ókori államalakulatait bemutató kézikönyv megírására a nagynevű *Handbuch der Orientalistik* sorozat keretében (1997).

¶ A késő ókori egyiptomi művészet megértéséért végzett fáradozásainak mintegy betetőzéseként 2005-ben lehetősége nyílt egy válogatást bemutatni e korszak művészeti emlékeiből a magyar közönség számára is. A *Fáraók után* című kiállításra készülve megírta a bemutatott tárgyak elemző katalógusát, s mintegy e munka „melléktermékeként” önálló kötetben dolgozta fel a 3. és 7. század közötti egyiptomi művészet történetét (2005). Érdeklődése ugyanakkor a korábbiaknál is határozottabban fordult az Egyiptom és Núbia közötti kulturális érintkezések természetének feltárása felé. A hosszú távú folyamatok minél plasztikusabb megértését célul kitűzve a határvidékre összpontosító önálló kötetben elemezte a két kulturális régió közötti kapcsolatok Kr. e. 3700 és Kr. u. 500 közötti több mint négyezer évét (2009), de monográfiát szentelt a núbiai hellenisztikus művészetnek is, részletesen elemezve annak alexandriai gyökereit és núbiai adaptációját (2011). A kultúraátvétel értelmét vizsgáló írásainak sora mintaszerűen tárja elénk a fél évszázadon át szervesen építkező életmű és az azt létrehozó kutatói szellem két alapvonását. Egyrészt, ahogy azt Török László maga is visszatérően hangsúlyozta, egy tudományos kérdés vizsgálatát sohasem látta befejezettnek az azt tárgyaló tanulmány vagy kötet közzétételével. Az új források és értelmezési szempontok előkerülésével újra és újra visszatért a problémához, hogy korábbi felfedezéseit pontosítva vagy helyesbítve maga kínáljon új, még részletesebb és meggyőzőbb magyarázatot. Ehhez folyamatosan követte az általa mindig egységesnek látott ókortudomány legkülönbözőbb tudományterületein megszülető új eredményeket, hogy aztán azokra támaszkodva finomíthassa saját kutatói módszerét és értelmezéseit. Másrészt vallotta, hogy ahol a múlt emberének cselekedeteiben nem vagyunk képesek felismerni az önkifejezésre való törekvést és az önálló kreativitást, ott nem annyira az utóbbi korlátaival találjuk szembe magunkat, mintsem a saját kutatói szemléletünkével, amely ezért revízióra és megújításra szorul. Ez a törekvése vezette a núbiai ókori kultúra történetének különféle aspektusait feltáró, végső soron a núbiai szellem minél mélyebb megismerését célzó munkáiban. Ugyanennek a megnyilvánulását láthatjuk a „kopt” művészetet a kor mediterrán művészetéről ismert összkép keretei közé visszahelyező értelmezésért folytatott fél évszázados küzdelmében.

- ¶ Rendkívül eredményes úttörő munkásságát számos díjjal, kutatási ösztöndíjjal, vendégoktatói meghívással és szerkesztőbizottsági tagsággal ismerték el. 1995-ben a Norvég Tudományos Akadémia külföldi tagjának, 2000-ben a Bergeni Egyetem díszdoktorának, 2004-ben előbb a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 2010-ben rendes tagjának választották. Ugyancsak őt kérték fel a 2014-ben és 2017-ben két részletben Magyarországra visszatérő Seuso-kincs vizsgálatára létrehozott kutatócsoport és az azt koordináló bizottság tudományos vezetésére.
- ¶ Az őt tudóstársai körében övező elismertségről és szeretetről azonban talán ezeknél is mélyebb benyomást nyújtottak a hazai és nemzetközi előadásokon és konferenciákon őt körülvevő emberek gesztusai és azok a barátságát felidéző levelek, amelyeket a 75. születésnapja alkalmából összeállított tiszteleti kötet egyik szerkesztőjeként magam is nagy számban kaptam a neki ajánlott tanulmányok szerzőitől.
- ¶ Az általam a budapesti kopt művészet kiállításon először közelről látott, majd a műveinek olvasása és számos beszélgetés során jobban megismert, mindig elegáns és korszakos tudós személyéhez azonban a legközelebb talán lakása ajtaján belépve lehetett jutni. A kiváló ízléssel válogatott antik bútorok és a tömött könyvespolcok között lépdelve vált igazán világossá, hogy a múlt műalkotásait kifinomult stílusérzékkel elemző tudós mindennapjai mennyire elválaszthatatlanul alkottak szoros egységet kutatásának tárgyával.
- ¶ A Nílus-völgy kultúrájának szenvedélyes szeretetéről szerezhettem benyomást egyik utolsó telefonbeszélgetésünk alkalmával. Mikor egyiptomi utazásomra készülve felhívtam, hogy a tanácsát kérjem, mit kell feltétlenül megnéznem a rendelkezésemre álló időben, hangja hirtelen felélénkült. Perceken át sorolta az egyes múzeumokban feltétlenül megtekintendő alkotásokat, emlékeiből felidézte a taxifogas trükkjeit, és hasznos tanácsokkal látott el a biztonságosan felkereshető éttermekkel kapcsolatban. Felidézte, mi minden változott meg azóta, amikor ő először Kairóban és Alexandriában járt, hogy azután több mint fél évszázadra elköteleződjön e térség ókori múltjának feltárása iránt. Elhatározásának sikerét mi sem mutatja pontosabban, mint az a tény, hogy az ókori Núbia és a késő ókori Egyiptom történetéről és kultúrájáról Török László munkáinak olvasása nélkül ma már senki sem formálhat megalapozott képet.

Bollók Ádám

kalendárium

John Baldessari (1931–2020) *Beethoven trombitája (füllel)*
2007-es alkotása Bécsben, a Kunsthistorisches Museum kiállításában
KHM-Museumsverband

Összeállította: Berényi Marianna

BEETHOVEN MEGMOZGAT

KUNSTHISTORISCHES MUSEUM, BÉCS

2021. január 24-ig

beethovenbewegt.at

Ludwig van Beethoven születésének 250. évfordulója előtt tiszteleg a bécsi Kunsthistorisches Museum *Beethoven moves* (Beethoven megmozgat) című kiállítása, amely a látogatók érzeit együttesen kívánja aktivizálni. A tárlat kurátorai a Bécsi Zenebarátok Egyletének Archívumával együttműködve összetett feladatra vállalkoztak: egyidejűleg kívánják érzékeltetni Beethoven univerzális és egyedi fogadtatását, zenéjének korszakos jelentőségét, valamint ikonikus személyiségét és a jelenkorban betöltött szerepét. A szabadon, útmutatás nélkül bejárható kiállítás négy teremben láttatja a dallamokat, tárja fel a csendet, eleveníti meg a zeneszerzőt, hangosítja fel a párbeszédet Beethoven zenéje és Caspar David Friedrich festményei, William Turner vázlatfüzetei, Francisco de Goya, Anselm Kiefer és Jorinde Voigt grafikái, Auguste Rodin, Rebecca Horn és John Baldessari szobrai, Guido van der Werve felvételei között. Ezeket a műalkotásokat a Föld minden tájáról érkező hangok sokasága egészíti ki, miközben a tudomány és az irodalom, a közelség és a távolság között mozgó szövegek, műalkotások között érzékelhetjük, hogy Beethoven zenéje nemcsak megelevenedik, hanem mindmáig mozgásban tartja a világot.

FOLKLÓR

MUCEM – AZ EURÓPAI ÉS MEDITERRÁN CIVILIZÁCIÓK MÚZEUMA, MARSEILLE

November 4-étől 2021. február 22-ig

Tudta, hogy Vaszilij Kandinszkij néprajzkutatóként kezdte pályafutását Oroszországban? Hogy Constantin Brâncuși dédapja romániai templomok építője volt? Hogy Natalia Gontcharova absztrakt festményét spanyol jelmezek ihlették? Vagy hogy Joseph Beuys a folklórban a jövő megértésének eszközét látta?

A marseille-i múzeum kiállítása arra törekszik, hogy láttassa, a folklór, a népi kultúra milyen módon befolyásolta az avantgárd alkotóit, a modernitás és a kortárs művészet különböző területeit. A folklórral való kapcsolat fakadhatott elmaradottságra, korszerűtlenségre utaló klisékből, jelenthet inspirációt, megújulást, de képezhetette kritikai gondolkodás, vita tárgyát is. A most látható tárlat a modern művészet kezdeteitől a legfrissebb művészeti alkotásokig tükrözi azokat az esetenként kétértelmű kapcsolatokat, amelyeket a művészek

a folklórral fenntartanak. A bemutatott anyag lehetővé teszi a művészettörténet és más tudományágak találkozását, a folklór fogalmának elemzését is. A kiállítás több mint 360 alkotást és tárgyat mutat be, köztük 190 darabot a MuCEM gyűjteményekből és csaknem 170 kölcsönzött, modern és kortárs művészeti alkotást. A kiállítást a Center Pompidou-Metz tervezte és mutatta be elsőként.

FANTASZTIKUS MŰANYAG

ÚJ TRETYJAKOV GALÉRIA, MOSZKVA

2021. január 17-ig

Az Új Tretyjakov Galéria ezt a kiállítást elsősorban a polimer anyagok feldolgozásának és újrahasznosításának szentelte. A tárlaton több mint negyven külföldi és orosz tervező műve jelenik meg újrahasznosított műanyagból, legyen szó befejezett projektekről vagy kísérleti ötletekről. Annak ellenére, hogy a műalkotások méretükben, technikájukban és funkciójukban nagymértékben különböznek egymástól, van közöttük kohézió: az alkotók az újrahasznosított műanyagot olyan ideális anyagnak kezelik, amely könnyen használható, és korlátlan lehetőséget nyújt kreatív terveik megvalósításához. A kiállításához oktatási program is készült, alkotók és ökológusok részvételével.

ARCADIA – EGY ELVESZETT PARADICSOM

NATIONALMUSEUM, STOCKHOLM

2021. január 17-ig

Az *Arcadia – Egy elveszett paradicsom* című kiállítás a valóság elől való menekülésről és egy idilli világ iránti örök vágyakozásról szól. A tárlat mítoszokat, verseket és a szerelmi történeteket világít meg kicsit másként, és kérdéseket tesz fel az emberi lény természetben betöltött szerepére vonatkozóan.

Árkádia egy görögországi régió neve, valamint a képzelet számára fenntartott tájkép metaforája, a költészetben a paradicsomi ártatlanság, a patriarchális, egyszerű erkölcsök és a békés megelégedettség szimbóluma, főleg azért, mert az egykori árkádiaiak inkább földműveléssel és marhatenyésztéssel foglalkoztak, mint művészetekkel. A 17. század folyamán aztán a művészi képzeletben romokkal és legelőkkel tarkított tájjá alakult. A festészet sajátos kategóriájaként kezdték emlegetni, amely idealisztikus vagy klasszikus tájakra vonatkozott. Az ókori irodalom és a reneszánsz költészet képeiből olyan érintetlen, természetes táj rajza alakult ki, ahol pásztorok találkoznak, és fodrozódó vízforrások mellett, csodaszép tisztáson pihennek. Ugyanakkor azok az álomszerű tájak, amelyekre a kiállítás összpontosít, rejtett, költői történeteket sűrítenek az emberi létezésről és a különböző életkörülményekről. A Nationalmuseumban

kiállított francia és olasz műalkotások a 17. századtól egészen a 20. század fordulójáig vonultatják fel a francia és az északi művészet témához kapcsolódó gondolatait. A kiállítás bemutatja, hogyan változott az emberek természeti szemlélete az évszázadok során, és kitér a festményeken megjelenített klasszikus történetekre is. A kiállított művek között találjuk Claude Lorrain, Nicolas Poussin és Salvator Rosa, valamint a modernebb időkben Eugen svéd királyi herceg (1865–1947), Anna Boberg és Otto Hesselbom alkotásait.

SARKVIDÉKI KULTÚRA ÉS KLÍMA

BRITISH MUSEUM, LONDON

2021. február 21-ig

britishmuseum.org/exhibitions/arctic-culture-and-climate

Tavasza tervezték, de csak októberben nyílt meg a British Museum *Arctic culture and climate* című kiállítása, amely az északi sarkvidéken élők történetét és az éghajlatváltozás okozta olvadás és szélsőséges időjárás hatásait mutatja be. A hatalmas terület csaknem harmincezer éve ad otthont olyan közösségeknek, amelyek sikeresen birkóznak meg bolygónk szélsőséges kihívásaival. Napjainkban hozzávetőleg négy millián lakják ezt a vidéket Oroszországtól, Grönlandtól, Kanadától és az Egyesült Államoktól kezdve Skandináviáig. Köztük mindössze négyszázezer őslakos él, akik negyven különböző etnikai csoporthoz tartozhatnak, különböző nyelvjárásokat, nyelveket beszélve. A londoni kiállítás elsőként vizsgálja meg, miként alkalmazkodtak az itt élők az éghajlat változásaihoz a múltban és a jelenben, reflektálva a klímaváltozás globális kihívásaira is, egyszerre felvonultatva néprajzi, régészeti tárgyakat, népművészeti és kortárs alkotásokat. A bemutatott anyag ugyanakkor önmagában is lenyűgöző, a múzeum saját sarkvidéki gyűjteménye mellett összegyűjtötte az Egyesült Királyság hasonló tárgyait, de külföldi intézményekből is válogatott, együttműködve több helyi közösséggel.

BAGS: INSIDE OUT

VICTORIA & ALBERT MUSEUM, LONDON

November 21-től

vam.ac.uk/exhibitions/bags

Reméljük, április helyett november végén megnyílnak a londoni Victoria & Albert Múzeumban a *Bags: Inside Out* kiállítás, amely a kézitáskák történetét és a hozzájuk való viszonyukat mutatja be. A tárlat mellett, hogy múzeumi tárgyak nyelvén meséli el a markáns kiegészítő készítésének 16. századba nyúló történetét, a globalizált világ táskaőrületéről is vall. Azaz a kurátorok körülbelül

háromszáz tárgyon keresztül egyszerre vizsgálják a designerek vizuális állításait és a táskák praktikus funkcióit, a külső és a belső, szerkezeti kivitelezést, a legkisebb tárcákat és a legnagyobb utazócsomagokat vagy a hírességek emblemikus kiegészítőit. Láthatjuk Carrie Bradshaw Fendi Baguette táskáját, Louis Vuitton utazóládáit vagy épp Judith Lieber Fabergé-tojás táskáját. Találkozhatunk I. Erzsébet angliai nagy pecsétjét védő hímzett erszénnyel éppúgy, mint egy gázálarctáskával vagy a politikai aktivizmus ezen a területen történő megnyilvánulásaival. Meglepő, de a legkorábbi olyan bemutatott darab, amely nyilvános üzenőfalként tekint a kézitáskára, 1825-ből származik, és a rabszolgaság ellen buzdít. Természetesen az olyan darabok sem hiányozhatnak, mint Anya Hindmarch „I am NOT a Plastic Bag” szatyra vagy Michele Pred művész és aktivista időközben tömegcikké vált „My Body My Business” kézitáskája.

ABOUT TIME – DIVAT ÉS IDŐTARTAM

METROPOLITAN MUSEUM OF ART (MET), NEW YORK

2021. február 7-ig

metmuseum.org/exhibitions/listings/2020/about-time

About Time – Fashion and Duration címet kapta a MET Divat Intézetének eredetileg tavaszra tervezett kiállítása. A több mint 33 ezer tárgyat számláló gyűjteményhez, amely a 15. századtól napjainkig őriz férfi, női és gyermeköltözékeket, minden évben egy vagy két, rendkívül népszerű kiállítás kapcsolódik. Az idei tárlat a MET 150. évfordulója alkalmából az elmúlt másfél évszázad divattörténetére reflektál a divat és az idő fogalmának összevetésével. A kurátorok Henri Bergson időelméletére, az objektív, mérhető és a szubjektív, élményidő (durée, „tartam”) megkülönböztetésére épülő gondolatmenetre építenek, segítségül hívva Virginia Woolf szövegeit, akire épp olyan nagy hatással volt a filozófus, mint például Babits Mihályra.

A kétféle időtapasztalat sajátosan jelenik meg a kiállítás két termében, a kronologikus idővonal helyett a divat ciklikus jellegére utalva. Mindkét terem elrendezését az óra kör alakú számlapja ihlette, az előbbi szinte teljesen fekete, az utóbbit tükrök borítják. A galériákban jól érzékelhető jelek hatvan egységre, azaz percre osztják a teret. Minden perc két különböző korszakból származó ruhadarabot mutat be, hogy érzékeltesse a formai hasonlóságokat és különbségeket. Hangsúlyozva a sziluett változását, valamennyi bemutatott öltözék fekete, kivéve az utolsó darabot, a Viktor & Rolf 2020 tavaszi/nyári haute couture kollekciójának fehér ruháját, amelyet újrahasznosított anyagból készítettek, patchwork formában. A záródarab a jövő szimbóluma, amelynek fókuszában – remélhetőleg – a közösség, az együttműködés és a fenntarthatóság áll.

About Time – Fashion and Duration. A MET Divat Intézete kiállításának második galériájában (Clock Two)
tükrökkel tágtították a teret
The Metropolitan Museum of Art

GIRLHOOD (IT'S COMPLICATED)

NATIONAL MUSEUM OF AMERICAN HISTORY, WASHINGTON

2022. január 2-ig

americanhistory.si.edu/girlhood

Egy nő lánykorának a története a valóságban ritkán olyan rózsaszín és könnyed, mint a bútorkatalógusok púderezett szobácskái. Gyakran maguk a nők is idealizálják életüknek ezt az időszakát: csak a szépre és a jóra emlékeznek, a fiatalság lüktetésére, az ártatlanság korára. Ha jobban megnézzük, a lányok élete sosem volt könnyű, konfliktusokkal, agresszióval, lebecsüléssel, egyenlőtlenséggel, zaklatással kell szembenézniük, miközben életüknek ez a szakasza meghatározó személyiségük formálódása szempontjából. Az Amerikai Történelem Nemzeti Múzeuma most olyan lányokat mutat be, akik saját korukban megkérdőjelezték az elvárásokat, felszólaltak az általuk képviselt ügyben, és ezáltal bizonyos társadalmi változások indikátorai lettek. A kiállítás bonyolult és szokatlan lánytörténeteket mutat be, bevonva a látogatókat olyan témakörök mentén, mint az oktatás, a testedzés, a munka, a divat vagy az életmód. Az öt-ezer négyzetméteres tárlat, amely az amerikai nők választójogának évfordulója alkalmából készült, már online, iskolásoknak szóló formájában is elérhető. A számtalan, kevésbé közismert tény és történet között kiderül például, hogy az 1800-as évek Amerikájában több lány tanult földrajzot, kémiát, biológiát és fizikát, mint fiú. Ezeket a tárgyakat akkortájt azért találták lányoknak valósnak, mert úgy vélték, ha a természetet jobban megismerik, Istenhez is közelebb kerülnek. A természettudomány csak az 1900-as években vált „fiús” témává, amikor egyre több munkahely vált elérhetővé ezen a területen.

MASZKULINITÁS: FELSZABADULÁS A FOTOGÁFIÁN KERESZTÜL GROPIUS BAU, BERLIN

2021. január 10-ig

gropiusbau/programm/2020/masculinities/ausstellungsguide.html

A Gropius Bauban látható *Männlichkeiten: Befreiung durch Fotografie* című kiállítás csaknem háromszáz alkotása azt tárja fel, hogy az 1960-as évektől napjainkig a fényképészetben és a filmekben milyen módzatai jelennek meg a férfiasságnak, a férfiidentitásoknak, miként tette láthatóvá a változó társadalom a férfiassággal kapcsolatos sztereotípiákat. Az elmúlt évtizedek művészeti megnyilvánulásai következetesen törekedtek arra, hogy destabilizálják a nemi identitással, a szexualitással kapcsolatos archetipikus gondolkodásmódot. Ennek többek között az is a célja, hogy feltárják a hagyományos, sőt időnként közhelyes férfiszerepek – például katonák, cowboyok, sportolók, torreadorok,

testépítők – különböző rétegeit. A kiállításon megjelenő művészek a hagyományos, idealizált, domináns, heteroszexuális férfiasságként definiált szerepekre adott reakcióikkal megkérdőjelezik a hipermaszkulin sztereotípiákról alkotott elképzeléseinket. A kurátorok a műalkotásokon keresztül egyaránt vizsgálják a nyugati és a keleti maszkulinitás megjelenéseit, ez utóbbit például tálib harcosok fotóin keresztül. Feltárják, hogy a férfias viselkedés bizonyos típusai miként hoztak létre egyenlőtlenségeket a nemek között és azokon belül is, a férfiszervezetek hogyan válhatnak mérgezővé, de akad művész, aki a paternalista hatalom mechanizmusát kutatja. Természetesen nem hiányozhat a homoszexualitás vagy a fekete férfitest problematikája sem a kiállítás témái közül.

FERTŐZŐ!

RIJKSMUSEUM BOERHAAVE, LEIDEN

2022. január 9-ig

Amikor a holland Boerhaave tudományos és orvostudományi múzeum elindította a járványok történetéről szóló projektjét, maga sem gondolta, hogy az új kiállítás tárgya valósággá válik. A Leiden városában található múzeum, mint a világ számtalan más intézménye, a világjárvány miatt bezárni kényszerült, az új kiállítás megnyitója pedig négy hónapot késett. Ez alatt az idő alatt több mint hatezer holland életét követelte a Covid-19, amely nem maradhatott nyom nélkül egy ilyen témájú kiállításban. A kurátorok az elmúlt hónapok videóinak, fotóinak és mindennapi tárgyainak felhasználásával aktualizálták a kiállítást. Míg a jelenlegi világjárványt arcmaszok, védőszemüveg, eldobható kesztyű és kék orvosi ruha jelképezi, a kiállítás azt is megmutatja, hogy évszázadokkal ezelőtt a pestisjárvány elleni védekezést hosszú, sötét köpenyek és csőrös bőrállatok jelentették. Ami hasonló, az például a kötelező távolságtartás, amelyre már a 14. században is nagy hangsúlyt fektettek a megelőzés során. A kiállítás az orvostörténeti, tudománytörténeti eredmények bemutatásán túl, azzal is szembebesíti a látogatót, hogy a járványok milyen mértékben képesek megzavarni az életünket. Az informatív kiállítás érzékelteti, az elmúlt évszázadokban hogyan reagált az emberiség az olyan járványokra, mint a pestis, a himlő, az ebola vagy az AIDS, miközben számos, mindenkit izgató kérdéseket tesz fel. Milyen tanulságokkal szolgálnak a múlt nagy járványai a jövőre nézve? Milyen megoldásokat kínál a tudomány? Mi a helyzet a védőoltásokkal?

A kiállítás egyaránt tartalmaz műalkotásokat és tudománytörténeti szempontból érdekes tárgyakat. A látogatók például olyan viaszmodellekkel nézhetnek szembe, amelyeket a valódi betegek arcáról és testéről több mint száz évvel ezelőtt, Németországban öntettek. Az egyik ilyen maszk például egy haldoklót

Anna Dumitriu himzett alkotása, leventdulával, kiegészítve a leideni Boerhaave Múzeum Fertőzői című kiállításán
National Collection of Type Cultures

ábrázol, vastag forradással a nyakán. A számtalan megrázó tárgy közben műalkotások segítik megérteni a régmúlt korszakok betegséghez, betegekhez, fertőzésveszélyhez való viszonyát. Kiemelkedő például Anna Dumitriu bioművész alkotása, aki egy 17. századot idéző ruhát készített nyers selyemből. Az alkotó a textilt kézzel színezte dióhéjjal, hiszen a korszakban úgy gondolták, hogy ez a növény hatékonyan gyógyítja a pestist. A művész a ruhát ugyancsak 17. századi hímzéssel díszítette, de a hímzőfonalat pestisbaktériumok DNS-ével vonta be. Az öltözék olyan babára került, amelynek fejét és karját seprőként szétágazó levendula alkotja, szimbolizálva a növénynek tulajdonított gyógyhatást. A műalkotás egyszerre ötvözi a tudományt, a történelmet és a betegségekkel való félelmet.

ÖSSZETARTOZUNK

NEMZETI MÚZEUM, PRÁGA

2021. január 31-ig

A cseh időszaki kiállítás olyan szájmaszkokat mutat be, amelyek a közelmúltban kerültek be a Nemzeti Múzeum gyűjteményébe. Az intézmény egyik küldetése, hogy gyűjtse és megőrizze a kortárs társadalmat jellemző tárgyakat. Ennek megfelelően a múzeum nem sokkal a Covid-19-járvány kitörése és a rendkívüli állapot március közepi kihirdetése után hozzálátott, hogy dokumentálja a pandémiás időszakot. Rövidesen egyértelművé vált, hogy napjaink egyik nélkülözhetetlen tárgya, szimbóluma a maszk. Mivel Európában szinte mindenhol kötelező a száj és az orr eltakarása, senki sem boldogul sál, orvosi vagy bármilyen maszk nélkül. A prágai múzeumban összegyűjtött alkalmatosságok különböző formájúak, az egyszerű sáltól kezdve az összehajtogatott textilcsíkon át a szájkosárszerű megoldásokig, gyakran olyan barkácsolásokkal, amelyek abban segítenek, hogy ne párasodjon be a szemüveg. A maszk ugyanakkor ma már divatcikk, az önkifejezés eszköze, de azt is szimbolizálja, hogy odafigyelünk egymásra. A Nemzeti Múzeum ezért döntött úgy, hogy történelmi épületében már most bemutatja az eddig összegyűlt anyagot. A kiállítás különféle típusú maszkokat helyezett reflektorfénybe tervezőktől, ruházati cégektől, egyedi szabóktól vagy ügyes kezű civilektől, nem feledkezve meg készítésük történetének megelevenítéséről. A látogatók az összetartozás jegyében nézhetik meg a prágai podolíi szülészeti kórháznak a pandémia kezdetén készített maszkjait, az autista gyermekek megsegítésére szolgáló darabokat, neves tervezők személyes tárgyait, kézzel festett szájfedőket, esküvői ingből varrott emléket, de találkozhatnak rúzs nélküli nők vagy szerelmesek számára készített érdekesekkel is.

szemle

Eduard Kaiser (1820–1895): I. Ferenc József, Erzsébet, Gizella és Rudolf, 1858, színes litográfia

BASICS BEATRIX

ADALÉKOK EGY SZOMORÚ CSALÁDTÖRTÉNETHEZ

Drága Rudolf – Ferenc József és Sisi levelei fiukhoz

Sajtó alá rendezte: Vér Eszter Virág, Borovi Dániel

Fordította: Nyizsnyánszki Ferenc

IA kötet forrása az 1991-es osztrák kiadás, de mint Vér Eszter Virág a Bevezetésben megjegyezte, a mostani vállalkozás azért különösen fontos, mert az eddig különböző szerzők által különféle kiadványokban közzétett levelek nem az eredeti, autográf kéziratok szövegei, hanem a német fordítások alapján jelentek meg magyarul. Már amelyik eredetileg magyarul íródott. Nyilvánvaló mindezek alapján, hogy a fordítónak – itt is és most is – kiemelkedően fontos volt a szerepe.

IA kötet arányai sajtósak: a 15 oldalas Bevezetés után I. Ferenc József fiához írott levelei következnek mintegy száz oldalon, de ez nemcsak a leveleket, hanem az azok magyarázataként írott szövegrészeket is tartalmazza. Erzsébet császárné és királyné levelei 42 oldalt tesznek ki, de itt is meg-megszakítják a magyarázatok az írások sorát. A tízoldalnyi utószót rövidítésjegyzék, majd 83 oldalnyi jegyzet követi, s a kötet a források és a felhasznált irodalom felsorolásával zárul. Ezekből a számokból nyilvánvaló lehet az olvasó számára, hogy nemcsak a levelekről szól a kötet, hanem a sajtó alá rendező történész írásairól is, mivel ő, Vér Eszter Virág írta az „ismertető szövegeknek” nevezett részeket, míg Borovi Dániel művészettörténész szaklektorként működött közre, valamint ő felel a képválogatásért.

nemcsak a levelekről szól a kötet, hanem a sajtó alá rendező történész írásairól is

IMilyen hatással lehet az érdeklődő olvasóra ez a szerkezet és arányrendszer? Az átlag olvasó számára (ha van még ilyen) feltehetően túl sok a jegyzet, főként mivel nem ritkán új vagy kiegészítő információ helyett pusztán megerősíti a főszövegben leírtakat. Egy példa erre az egyik Ferenc József-levelel megjegyzése arról, hogy kilovagoltak Erzsébet testvérével (51. oldal), és a hozzáfűzött 177. jegyzet szövege. „Az uralkodó rendszeresen kilovagolt Pest-Budán időző sógor-nőjével.” A szakmai olvasó számára más okból tűnhet túl soknak a jegyzet, egy szakmabélinek ezek az információk jól ismertek, köztudottak, így feleslegesek.

túl sok a jegyzet, főként mivel nem ritkán új vagy kiegészítő információ helyett pusztán megerősíti a főszövegben leírtakat

IÉrthető a szándék: minél szélesebb körű, alaposabb ismeretekkel megtámogatni, körbevenni a leveleket. Érdemes lett volna azonban többet bízni az olvasóra, egy levélválogatás esetében maguk a levelek a legfontosabbak, és bár hogy ki nek mit nyújtanak, függ az olvasó ismereteitől, de azok csekélyebb mértékében vagy hiányában is sokatmondók e levelek.

érdemes lett volna azonban többet bízni az olvasóra, egy levélválogatás esetében maguk a levelek a legfontosabbak

IAz uralkodó esetében például szinte mindent elárulnak a személyiségéről. Nyilvánvalóvá válik, mi az érdeklődési köre – a császárt a vadászat és a hadászat

érdeklő, valamint az időjárás, ezekről a témákról aprólékos részletességgel képes írni, már amikor nem szakítja magát azzal félbe, hogy mennie kell, mert várják a feladatok. A stílusa szikár, visszafogott, nem ritkán esetlen, mintha zavarban lenne attól, hogy az írás tartósan megmaradó műfajában kell kifejeznie magát. Konkrétumokról ritkán van szó (kivéve az elejtett vadak fajtájáról és számáról), általánosságokat olvashatunk, és Rudolf tanulmányai, eredményei iránt is inkább csak általánosságban érdeklődik. Ritkán fordul elő, hogy nevelési alapelvek tekintetében megnyilatkozik, de azok sokatmondók. Ilyen például, amikor így ír a három és fél éves kisfiúnak: „Láttatok táncolni regimented katonáit, biztosan nagyon mutatós volt, csak hogy azt hallom, te meg féltél, pedig az szégyellni való dolog” (Bécs, 1862. február 28.).

¶ A levelek ritkán hosszúak, kivétel a kistestvér, Mária Valéria születéséről beszámoló például, ami bár nem tér el a többi levél száraz visszafogottságától, egy hajszálnyit felenged a császár a kisbabáról írva.

¶ A hagyomány és a minta kötelező: a tízéves fiú már vadászik, és eredménye vagy inkább eredménytelensége feddésre készíti papáját: „Nagyon sajnálom hogy az irigylésre méltó kezdetek után mindent elhibáztál a vadászaton, és csak azt remélem, hogy a jövőben, hiszen nyilván lesz még alkalom vadászatra, jobban fogsz lőni. Az igaz, hogy más dolog szelíd állatokat lelőni az unalmas vadaskertben, mint valódi vadat elejteni a csodás hegyekben. A fő dolog azonban az, hogy ne veszítsük el a bátorságot, és minden új vadászaton abból a meggyőződésből induljunk ki, hogy muszáj találatot elérni” (Bécs, 1869. július 16.). A Gödöllő környéki vadászatok egészen fellelkesítik az uralkodót, ezek a levelek kicsit hosszabbak és részletesebbek, érzékelhető, mennyire élvezte ezeket a vadászatokot. Hogy fia mennyire élvezte a beszámolókat, ha egyáltalán élvezte, azt sajnos nem tudjuk meg, mivel csak a „papa” leveleit olvashatjuk, a fiúéit sajnos nem. És ez rögtön érzékelteti a vállalkozás hiányosságát: a levelezés kölcsönösséget feltételez, oda-vissza kommunikációt, és most csak az „oda” van meg, a „vissza” hiányzik, és nélküle a kép sem lehet teljes, a párbeszéd helyett monológot kapunk.

¶ Több hasonló példa közül a jegyzetek feleslegességére kiemelhető egy olyan, amely nemcsak felesleges, de elmulasztott lehetőség a hasznos kiegészítő információ közlésére. A császár írja: „Latour kedvenc fürdőjét buzgón használtam,

„ne veszítsük el a bátorságot, és minden új vadászaton abból a meggyőződésből induljunk ki, hogy muszáj találatot elérni”

csak a „papa” leveleit olvashatjuk, a fiúéit sajnos nem

A stílusa szikár, visszafogott, nem ritkán esetlen, mintha zavarban lenne attól, hogy az írás tartósan megmaradó műfajában kell kifejeznie magát.

Rudolf és Gizella, 1861. fénykép

A tizenéves Rudolf; fénykép

s bár piszkosabban jön ki belőle az ember, mint ahogy belement, az utóbbi napok hőségében mégiscsak jótétemény” (Laxenburg, 1871. július 12.). A mondat-hoz tartozó 320. jegyzet a következőt közli velünk: „Az uralkodói rezidenciákon a tisztálkodási, fürdési lehetőségek ekkor még rendkívül elmaradottak voltak.” Ehelyett a semmitmondó általánosság helyett mennyire érdekes lett volna megtudni, vajon melyik városi fürdőről írta a fentieket az uralkodó.

politikáról, közéleti
eseményekről szinte
nem is esik szó
a levelekben

¶ Ferenc József itt közölt levelei ritkán okoznak meglepetést, és a már ismert képet erősítik meg róla, személyiségéről – az időjárás és a vadászatok mellett a „kedves mama”, vagyis Erzsébet minden levélben megjelenik, ha csak egy mondat erejéig is, többnyire az egészségi állapotával vagy az utazásaival kapcsolatos hírekkel. Politikáról, közéleti eseményekről szinte nem is esik szó a levelekben.

¶ 1876. január 4-én Budán gyerek soirée volt Mária Valériánál, a „mama” szobájában, ez szokatlan momentum, igaz, csak egy-két mondatra érdemes, és különben is „konfúzus” esemény volt, mert a gyerekek csárdást jártak. Talán az sem véletlen, hogy 1877. január 12-i levelében a „mamával” együtt töltött vadászatot a „legszebbek egyiké”-nek nevezte az uralkodó.

¶ Erzsébet leveleinek nyitányaként egy hely és dátum nélküli pársoros írás szerepel, amely ebben a néhány sorban jelzi a főbb problémákat, a gyerek csalódottságát, mert anyja nem írt, az anya nemtörődömségét, sőt önzését, mivel túl kicsinek gondolta fiát egy levél megértéséhez, az ajándékokkal való kárpótlást és a féltelmet, hogy fia elfelejti. Nem kelt jobb érzéseket bennünk az anya–fia viszonyról a következő levél sem, amelyben azzal indokolja Erzsébet, hogy nem maradt több mesélőnivalója, mert már a nővérnek, Gizellának írt egy hosszú levelet. Az olvasónak rossz érzése támad, hát ennyire nem érzi ez az anya, mit csinál? Mert most anyaként, és nem császárnéként tekintünk rá. Nem igazán érezhető az anyaság, a hétéves kislának úgy ír, mintha egy barátnőjének írna, kapkod, türelmetlen, önző, el van merülve a saját bajaiban. Ezt a benyomást nem feledtetik az olyan sorok, mint a „Tulajdonképpen teljesen elfeledtem, hogy neked írok, nem pedig a Papának, akinek a levelet inkább szántam, minthogy nincs időm még egyet írni”.

a hétéves kislának
úgy ír, mintha
egy barátnőjének
írna, kapkod,
türelmetlen, önző,
el van merülve
a saját bajaiban

¶ Az Erzsébet leveleit tartalmazó részben megnövekedett a magyarázatok mennyisége, amelyek gyakran terjedelmesebbek, mint maguk a levelek, sokkal több információt foglalnak magukban, mint azok. Erzsébet levelei rövidek, tulajdonképpen semmi lényeges dolgot nem tartalmaznak, csak nyügösséget, nyugtalanságot, sőt olykor rosszindulatot. Saját unokájáról így ír: „Gizellának a gyermeke ritka csunya.”

¶ A levelek olvasása csalódottságot és hiányérzetet kelt – csalódás, mennyire monoton módon unalmasak, milyen kevésbé érdekesek. Hiányérzet több dolog miatt is

a levelek nyilvánvalóvá teszik, hogy egy szinte egyáltalán nem működő családról van szó, csendes szenvedésről, elhalt érzelmekről, kínládásról

adódhat – elsősorban a szülői szeretet kifejezésének hiánya volt feltűnő. Ismétlődnek a sztereotip fordulatok, de a búcsúzás „forró öleléssel” valójában semmit sem jelent. Ugyanakkor ez is egyfajta eredmény – a levelek nyilvánvalóvá teszik, hogy egy szinte egyáltalán nem működő családról van szó, csendes szenvedésről, elhalt érzelmekről, kínládásról. Ha ezekre gondolunk, igazán „modern” család ez. Így már érthetőbb a történeteszi magyarázatok túlsúlya – pótolni kívánják azt, amit nem kap meg az olvasó a levelek révén.

- ¶ A kötet két csoportba rendezve képeket is közöl, ezek többnyire fotográfiák, némi grafika és festmény, valamint levélkézirat társaságában. Bár a kötet elején a képek forrásaként megjelölt intézmények (Gödöllői Királyi Kastély, Magyar Nemzeti Múzeum, Österreichisches Staatsarchiv – Haus-, Hof- und Staatsarchiv és magángyűjtemények) között nem szerepel, két illusztráció származik egy igen érdekes és értékes amerikai egyetemi gyűjteményből, az Anne S. K. Brown Military Collectionból, amely a Brown University Library kiválóan feldolgozott és digitalizált gyűjteménye. Hogy ezek miért éppen onnan kerültek a könyvbe, nem tudjuk, mivel mindkettő megtalálható a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokának anyagában: Vinzenz Katzlertől (1823–1882) I. Ferenc koronázása, litográfia, ltsz: 69045 és I. Ferenc József koronázási esküje, litográfia, ltsz: 9175.
- ¶ A fordításról nehéz bármit is megállapítani, mivel nem ismerjük a német eredetit, akadt azonban egy zavaró momentum, a meglehetősen gyakori vadászatokról beszámoló részeknél rendszeresen „tehén”-nek lett fordítva az őz nősténye, amelyre van megfelelő magyar kifejezés, a suta. Így kissé zavarba ejtő ismétlődően elejtett tehenekről olvasni, főleg azoknak, akik nem jártasak a vadászat terén, márpedig valószínűleg az olvasók többsége ilyen.
- ¶ Végül egy utolsó megjegyzés. Annak idején, amikor Erzsébet királyné ábrázolásaival elkezdtem foglalkozni és publikálni azokról, kiváló kolléganőm és mentorom, F. Dózsa Katalin figyelmeztetett, sose alkalmazzam a Sisi elnevezést, hiszen „nem voltunk barátnők”, ezt a becenevet csak a legszűkebb családjában használta, nem említve azt a sajnos ma is igen gyakori veszélyt, hogy rosszul írják-nyomtatják (nem is sorolom itt fel a különféle elrontott változatokat). Erre emlékezve a kötet címében megfelelőbb lett volna az Erzsébet név használata, bár tudjuk, a Sisi sajnos mindmáig népszerű brand a közönség körében.
- ¶ Hasznos és érdekes kiadványt foghat tehát a kezébe az olvasó, ha nem is az előzetes elvárásoknak megfelelően hasznosat és érdekeset, de úttörő vállalkozást, amely tovább árnyalja a képet, jóllehet nem elsősorban a Habsburg család talán legérdekesebb újkori szereplőjéről, Rudolf főhercegről, inkább a szüleiről, akik éppen e szülői szerepüknek tudtak a legkevésbé megfelelni.

K. NÉMETH ANDRÁS

TAMÁSI

1919-BEN

**Ellenfokkadalom,
vörösterkek,
fehésterkek**

BERÉNYI MARIANNA

EMBERKÖZELBŐL: KISVÁROS A VÖRÖS- ÉS A FEHÉRTERROR VIHARAIBAN

K. Németh András: *Tamási 1919-ben. Ellenforradalom, vörösteror, fehérterror*
Tamási Helytörténeti Alapítvány, 2019

1919-ben Tolnatamási nem a trófeák és a vadászszákmány gazdagsága miatt, hanem a vörös- és a fehérterror áldozatainak száma okán vált „emlékezetes” helyé

A Tolna megyei Tamási nevét Esterházy „Fényes” Miklós herceg miklósvári vadászatai tették Európa szerte híressé a 18. században. A ma magántulajdonban álló barokk vadászkastély az 1770-es évek végétől 1847-ig nagy költségvetéssel megrendezett pompás vadászatoknak adott otthont. A 19. század második felében a főúri lak elveszítette jelentőségét, 1919-ben Tolnatamási nem a trófeák és a vadászszákmány gazdagsága miatt, hanem a vörös- és a fehérterror áldozatainak száma okán vált „emlékezetes” helyé. Miután az öt és fél ezer lakosú nagyközség 191 hős halottal zárta az első világháborút, a Tanácsköztársasággal szemben kirobbanó ellenforradalom leverése és megtorlása hét áldozatot követelt, az erre válaszként érkező fehér különítmény pedig tizenhárom ember életét oltotta ki néhány hónappal később. (A tizennegyedik vörös áldozatot még az ellenforradalom éjszakáján érte golyó.)

K. Németh András *Tamási 1919-ben. Ellenforradalom, vörösteror, fehérterror* című könyve olyan eseménysort vizsgál, amely annak ellenére, hogy nem volt egyedi a korszak Magyarországon, a maga teljességében csaknem száz esztendeig feltáratlan maradt. A kötet – kerülve a nagy történeti narratívákat – egy átlagos dunántúli település átlagembereinek perspektívájából mutatja be azt a feldolgozatlan traumát, amelyet a Tanácsköztársaság és az azt követő időszak jelentett az itt élők és feledésre kényszerített leszármazottaik számára.

Tamási, ahogyan más település is, 1818 őszén tapasztalta meg, hogy a katonák frontról való hazatérése nem csupán a viszontlátás örömét jelenti. Rablások, gyűjtogatások fordultak elő az agrártelepülésen, miközben az országos politika radikalizálódása sem segítette a katonák visszailleszkedését. A Tanácsköztársaság kikiáltása után, április 9-én itt is megválasztották az ötvenfős munkás-, katoná- és földművestanács tagjait, május elsején pedig nagyszabású felvonulást tartottak, „szocializáltak”, főleg az Esterházyak tulajdonában álló erdőben. A proletárdiktatúra intézkedései és elképzelései ugyanakkor kevesek számára voltak vonzóak: akik tulajdonnal rendelkeztek, rettegtek a kollektivizálástól, akik pedig nem, nem számíthattak változásra. A földmunkások nem részesültek a kisajátított birtoktestekből, mert azokból szövetkezetek és állami gazdaságok alakultak, miközben szinte mindenkit rosszul érintettek a rekvirálások vagy az egyházpolitikai intézkedések. A közös aggodalom közelebb hozta

a különböző társadalmi rétegeket, és rövid szervezkedés után, május végén felkeltek a vörösök ellen.

¶ Glatz Ferenc ezt 2000-ben így fogalmazta meg: „Az ország különböző vidékein kirobbanó ellenforradalmi megmozdulások nem valamilyen központból szervezett és irányított akciók voltak. Ennek ellenére megközelítőleg azonos módon zajlottak le [...]. A felkelések szervezői elterjesztették: a proletárdiktatúra megbukott, Budapesten új, polgári kormány alakult. A Vörös Őrséget lefegyverezték, a direktorium tagjait tartóztatták. A régi tisztviselők néhány órára vagy napra visszaszerezték a hatalmat. Ezután megérkezett a tanácsállam karhatalma, a lázadást leverte, és következett a rögtönítélő forradalmi törvényszékek által kimért megtorlás, börtönbüntetésekkkel és akasztásokkal.”

¶ A szabadság Tamásiban is csak néhány óráig tartott: a tamási ellenforradalom leverésére és megtorlására több helyről – Bonyhádról, Dombóvárról, Gyékényesről, Kaposvárról, Szekszádról, Székesfehérvárról és Veszprémből – is érkeztek különféle egységek. A gyengén felfegyverzett helyi lakosságnak esélye sem volt a vörösterror fegyvereseivel szemben, akik elfogták, bántalmazták és rögtönítélő bíróság ítélete alapján azonnal, nyilvánosan kivégezték a felkelőket, a községre pedig súlyos sarcot vetettek ki. De Tamási a Tanácsköztársaság augusztus elsejei bukása után sem lélegezhetett fel, rögvest megérkeztek a várományos rendszer tisztí különítményesei, és kegyetlenül megbüntették azokat, akik részt vettek, vagy akikről úgy gondolták, hogy benne voltak a kommünben. Az azonnali kivégzések, botozások, bebörtönzések után egészen 1936-ig zajlottak a tamási vörösök peres eljárásai. Csak 1935-ben kapták el Both Lajost, a járási direktorium elnökét, de felmentették, mivel nem tudták igazolni, hogy ő hívta volna be Tamásiba a vörös fegyvereseket, illetve, hogy része lett volna a halálos ítéletek meghozatalában. Az 1919-ben megélt trauma feldolgozására a Horthy-rendszer nem adott lehetőséget, mert bár a vörösterror áldozatai kaptak anyagi és erkölcsi támogatást, a fehérterror elkövetői büntetlenek maradtak. Az 1919 nyarán megélt agressziót elszenvető településen minden bizonnyal mély árkot ásott, hogy a gyászukban és az igazságszolgáltatásban nem lehettek egyenlők azok, akiknek elvesztett hozzátartozóját vörösnek tartották. A második világháborút követő időszak emlékezete pedig megfordította a hallgatás, az elhallgatás

a gyengén
felfegyverzett
helyi lakosságnak
esélye sem volt
a vörösterror
fegyvereseivel
szemben,
akik elfogták,
bántalmazták
és rögtönítélő
bíróság ítélete
alapján azonnal,
nyilvánosan
kivégezték
a felkelőket,
a községre pedig
súlyos sarcot
vetettek ki

A proletárdiktatúra intézkedései és elképzelései ugyanakkor kevesek számára voltak vonzóak: akik tulajdonnal rendelkeztek, rettegtek a kollektivizálástól, akik pedig nem, nem számíthattak változásra.

irányát. A tamási ellenforradalom vált tabuvá, kitörölt történelmi eseménnyé, sőt a Rákosi-propaganda a tamási gazdák megbélyegzésére használta fel az egykor történeteket.

¶ A kötet szerzője, K. Németh András, a szekszárdi Wosinsky Mór Múzeum régésze nem először foglalkozik helytörténeti kutatással. Az elmúlt években sorra tárta fel szülővárosa, Tamási 20. századi történelmének sorsfordulóit, 2009-ben egy a Don-kanyart megjárt (és az ott szerzett sebesülésébe itthon behalt) tamási honvéd naplóját közölte a Wosinsky Mór Múzeum Évkönyvében, 2012-ben *Tamási fekete krónikája, 1944–1945* című írásában összegyűjtötte azoknak az embereknek az adatait, akik a háború végén az oroszok bevonulása miatt öngyilkosságot követtek el, vagy akiket a megszállók fosztogatásuk, erőszakoskodásuk során megöltek, de azokról sem feledkezett meg, akik a háború végén elhagyott hadianyagok miatt lelték halálukat. K. Németh feldolgozta a tamási zsidóság történetét, kutatta a holokauszt következményeit, az 1956-os forradalom helyi emlékezetét és előzményeit a tamási laktanyában, de az 1919-es tragikus eseményekkel sem először foglalkozik. A századik évforduló alkalmából megjelent könyv egy 2009-es saját kiadású kötet folytatása: az új kutatási eredmények birtokában kiegészítette és bizonyos tekintetben felül is bírálta korábbi megállapításait. Munkája célja ugyanakkor az események rekonstruálásán túl egy olyan esettanulmány elkészítése volt, amely a mikrotörténelem eszközeivel a helyi nézőpontokat és álláspontokat veti össze, kiszakítva az eseményeket a rájuk tapadó érzelmi és politikai mezőkből. Ezzel a gesztussal megteremti a lehetőséget, hogy a kétféle terror ne kétféle, pontosabban egyszerre ne csak egyféle módon legyen elmesélve, hanem a maga komplexitásában rajzolódjon ki az az agresszióhullám, amelyet számos más magyarországi település is megtapasztalt ebben az időszakban. Ennek szellemében az események, a szereplők és azok viszonyának bemutatása után K. Németh a későbbi időszakok többször transzformált, egymással szembeállított emlékezetét, emlékhelyeit is vizsgálja. A szerző régészként – mondhatni – archeológiai módszerekkel dolgozik, csak itt az emlékezet rétegeit tárja fel, gondosan dokumentálva a jövő kutatói számára a különböző nézőpontból készült metszeteket, felbukkant leleteket, töredékeket. Azaz az előkerült adatokat, visszaemlékezéseket, naplókat nemcsak felhasználja, hanem közzé is teszi. Természetesen a társadalomtörténeti megközelítés sem hiányzik, egyenként vizsgálja az ellenforradalom, a vörös-, majd a fehérterror szereplőinek társadalmi hátterét, egyéni életútját, motivációit, sokszor közvetlen hozzátartozóik tapasztalatai alapján.

¶ Külön érdekessége a kötetnek, hogy egy korábban nem ismert fehér különítménnyel és annak vezetőjével is találkozhatunk. K. Németh Szakály Sándor

a mikrotörténelem
eszközeivel a helyi
nézőpontokat és
álláspontokat veti
össze, kiszakítva az
eseményeket a rájuk
tapadó érzelmi és
politikai mezőkből

K. Németh feldolgozta a tamási zsidóság történetét, kutatta a holokauszt következményeit, az 1956-os forradalom helyi emlékezetét és előzményeit a tamási laktanyában, de az 1919-es tragikus eseményekkel sem először foglalkozik.

kutatásai nyomán fedezte fel, hogy – korábbi állításával ellentétben – nem Prónay Pál csoportja vérengzett Tamásiban, hanem Bánó Kálmán különítményesei. A tamási kegyetlenkedésen kívül a Bánó-különítmény további tevékenységéről egyelőre nagyon kevés adatunk van. Az alakulattal nem találkozunk egyetlen, a Nemzeti Hadsereg tisztí különítményeinek tevékenységével foglalkozó munkában sem, nem halljuk a nevüket a Prónay-, Moravek-Ostenburg-, Madary-, Siebenlist-, Jankovich-féle csoportosulások rémtettei során, holott Bánó Kálmán a Horthy-kor katonai elitjének tagja, a kormányzó bizalmasa volt 1945-ben bekövetkezett haláláig, sőt tagja a két háború közti korszak legbefolyásosabb titkos hazafias szervezetének, az 1919-ben szerveződött Etelközi Szövetségnek is.

*nem volt
elszigetelt jelenség
a Magyarországon
tapasztalt vörös-
és fehérterror*

¶ A nemzetközi és a hazai szakirodalom nem győzi hangsúlyozni, hogy az első világháborút követően nem volt elszigetelt jelenség a Magyarországon tapasztalt vörös- és fehérterror, hanem része annak az erőszakhullámnak, amely egész Kelet-Közép-Európát jellemezte. A magyar proletárdiktatúra, amely állami szintre emelte az agressziót, a már bukott és megsemmisített kommün vélt vagy valós követőivel való kegyetlen leszámolás, az Oroszországtól Törökországig megjelenő polgárháborúk, népiirtások, pogromok – bizonyos szempontból a világháború következményeinek tekinthetők. A hosszúra nyúlt, véres háború devalválta az emberi életet, elfogadottá tette a vitás kérdések brutális megoldásait, miközben képtelenség volt egyik napról a másikra integrálni a hagyományos közegükből kiszakadó, mindennapi agresszióhoz szokott katonákat.

¶ A helyzetet súlyosbítja a kibeszéletlenség, sőt kibeszélhetetlenség: a térségben a hatalomgyakorlás egyik eszköze a közösen megélt traumák narratívájának egyoldalú megfogalmazása, majd annak kötelezővé tétele, és a másként emlékezők kirekesztése. Ahhoz, hogy megértsük ennek a tézisnek a súlyát, nélkülözhetetlen, hogy pontosan lássuk, milyen következményekkel járt a hétköznapi életbe ékelődő agresszió az egyes ember, a különböző közösségek, társadalmi csoportok szempontjából. Ehhez pedig sokkal több olyan helytörténeti kutatás szükséges, amely a tamási esettanulmányhoz hasonlóan az új adatok felkutatása mellett kibontja a 20. század emlékezetpolitikáinak szorításából a forrásokat és a tényeket.

EGY KIÁLLÍTÁS FÉNYEI

M

V

M

Energiát adunk

Munkánkkal és szakértelmünkkel hozzájárulunk, hogy a múzeumlátogatóknak tökéletes élményben legyen részük.

módszertan

Részlet a „Magyarország áldott emlékezetű királynéja” – Sisi, Ferenczy Ida és a magyar udvartartás című kiállításból
A szerző jóvoltából

PALLAGI MÁRIA kurátor

FERENCZY IDA ÉS ERZSÉBET KIRÁLYNÉ MAGYAR UDVARTARTÁSA KIÁLLÍTÁS A CIFRAPALOTÁBAN

a kiállításban
megjelennek
az úgynevezett
magyar udvartartás
tagjai, a látogatók
képet kaphatnak
az Erzsébet királyné
környezetében
eltöltött
mindennapjaikról is

IVolt Magyarországnak egy áldott emlékezetű királynéja, Erzsébet, ki életében védő angyala volt ez országnak, a magyar nemzetnek...” Jókai Mór emlékezett e szavakkal Erzsébetre, a magyarok királynéjára. Jókai Mór, aki éveken át „baráti” viszonyt ápolt Sisivel, aki mindig szívesen látott vendég volt a budai várban. A tárlat Erzsébet királyné Magyarországhoz, magyarokhoz fűződő viszonyát mutatja be, különös tekintettel a kecskeméti születésű Ferenczy Idára. A kiállításban megjelennek az úgynevezett magyar udvartartás tagjai, a látogatók képet kaphatnak az Erzsébet királyné környezetében eltöltött mindennapjaikról is.

különösen
izgalmas Rónay
Jácint, az egykori
'48-as forradalmár,
pozsonyi
nagyprépost,
bencés tanár,
természettudós
státusa az
udvarnál, hiszen
ő Rudolf trónörökös
és Mária Valéria
főhercegnő nevelője
is volt

ISzó esik azon magyar körök tagjairól, akikkel Sisinek kapcsolata volt, egészen 1853-tól, amikor Majláth János gróf még Bajorországban magyar történelemre tanította Ferenc József jegyesét, majd a későbbiekben Homoky Imre apát, a bécsi Theresianum tanára, illetve 1866-ban az író-újságíró-politikus Falk Miksa folytatta a királyné oktatását. Falk az irodalom mellett gyakran beszélt Erzsébetnek a magyar történelemről, az aktuális politikai helyzetről is. Erzsébet királynéről írt visszaemlékezéseit kötetbe is rendezte, ami első kiadása óta többször is megjelent. A magyar udvartartás tagjai közül kiemelt szerepet kapnak az udvarhölgyek: Hunyady Caroline grófnő, Festetics Mária grófnő, Mailáth Sarolta grófnő, Mikes Johanna grófnő és Sztáray Irma grófnő, valamint megjelenik a tárlatban a főudvarmester, Nopcsa Ferenc is. Különösen izgalmas Rónay Jácint, az egykori '48-as forradalmár, pozsonyi nagyprépost, bencés tanár, természettudós státusa az udvarnál, hiszen ő Rudolf trónörökös és Mária Valéria főhercegnő nevelője is volt. A folyosó fotókkal illusztrált, látványos „idővonal” egyben a tárlatban szereplő személyek bemutatása is.

IA tárlatra több mint tíz intézményben kutattam fel műtárgyakat, fotókat, dokumentumokat: Bozsó Gyűjtemény, Kecskemét; Budavári Mátyás-templom Egyházművészeti Gyűjteménye; Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár; Gödöllői Királyi Kastély; Gödöllői Városi Múzeum; Herendi Porcelánművészeti Múzeum; József Attila Múzeum, Makó; Magyar Nemzeti Múzeum; Móra Ferenc Múzeum, Szege; Pannonhalmi Bencés Főapátság Könyvtára; Szépművészeti Múzeum.

IErzsébet királyné, Ferenczy Ida és Andrássy Gyula rekonstruált ruhái Czédly Mónika kutatásokon alapuló alkotásai. A ruhák nagy részének anyaga

és varrástechnikája is korhű. Ezekből öt már a folyosón megjelenik: az úgynevezett possenhofeni kockás hernyóselyem ruha 1852-ből, Erzsébet császárné úgynevezett svájci blúzós ruhája berni övvel 1864-ből és az úgynevezett övcsatos ruha 1865-ből. Erzsébet lovaglóruhájához a Cifrapalota hangulatos, borostyánnal felfuttatott belső udvara természetközeli hátteret kölcsönöz. Még a folyosón, de már a Kiegyezés-koronázás termékének „küszöbén” kapott helyet az úgynevezett magyar motívumos, piros-fehér-zöld színű ruha, amelyet Erzsébet az 1866. február 5-i pesti polgárbálon viselt. Ez a ruha, illetve a tárlatban való elhelyezése szimbolikus is – Erzsébet császárné 1857 óta ekkor jár ismét Magyarországon –, és egyben „átvezeti” a látogatót az 1867-es évbe. Az 1866-os év a kiegyezés létrejöttében meghatározó történések sora, a porosz-osztrák háború, az osztrákok königgrázi csatavesztése kétségkívül felgyorsította a magyarokkal a tárgyalási folyamatokat, ám Ferenc József még mindig vonakodott találkozni a magyar politikai vezetőkkel. Erzsébet – a korábban rá egyáltalán nem jellemző módon – közbenjárásba kezdett férjénél a magyarok érdekében. Politikai aktivitását mutatja, hogy július 15-én önálló tárgyalásokba fogott Andrássyval. Kettejük találkozásáról másnap rendkívül aggodó hangvételű levélben számolt be férjének, ami a kiállításban olvasható Ferenc József válaszával együtt.

Ferenc József még mindig vonakodott találkozni a magyar politikai vezetőkkel. Erzsébet – a korábban rá egyáltalán nem jellemző módon – nagyszabású közbenjárásba kezdett férjénél a magyarok érdekében

¶ A terem „hivalkodó” méretű falfelületén Benedek Elek Erzsébet királyné iránti szeretetteljes gondolata köszönti a belépőket: „Mi koronát tettünk a fejére, ő a koronáért szívét adta nekünk. Ezer év óta az egyetlen királyné, kinek szíve melegét érezte a magyar.” E felirat alatt – amely egyben a terem főcíme is – Deák Ferenc, Andrássy Gyula, Ferenczy Ida, Erzsébet királyné és Ferenc József portréja látható méretes fotókon; Ferenczy Ida szempontjából is szerencsés a kompozíció, hiszen azáltal, hogy a kecskeméti hölgy középre került, közvetítő szerepe is különös hangsúlyt kap.

¶ Ferenczy Ida huszonöt évesen, 1864-ben került Erzsébet császárné mellé, hivatalos címe jóllehet felolvasónő (Vorleserin) volt, de valójában sokkal inkább nevezhető Sisi társalkodónőjének (Gesellschafterin), illetve legfőképpen legjobb, legközelebbi, legbizalmasabb barátnőjének, akinek az úgynevezett magyar udvartartáson belül is különleges szerepe, státusa volt egészen Sisi 1898. szeptember 10-én bekövetkezett haláláig. Erzsébet császárné magyartudását Ferenczy Idával tökéletesíthette; ez volt tehát Ida alkalmazásának hivatalos indoka. Ferenczy Ida kiválasztásánál Deák Ferencet és Andrássy Gyula gróftot feltételezhetjük a háttérben, akik azt a szerepet szánták a kecskeméti hölgynek, hogy a császárnét megismertesse politikai nézeteikkel, ambícióikkal; Ida közvetítésével juttatták el leveleiket Erzsébethez. Ha elolvassuk Andrássy leveleit, jól látszik, hogy Erzsébetnek szólnak, hiába volt a boríték Ferenczy Idának címezve,

valójában sokkal inkább nevezhető Sisi társalkodónőjének (Gesellschafterin), illetve legfőképpen legjobb, legközelebbi, legbizalmasabb barátnőjének, akinek az úgynevezett magyar udvartartáson belül is különleges szerepe, státusa volt

Ferenczy Ida huszonöt évesen, 1864-ben került Erzsébet császárné mellé, hivatalos címe jóllehet felolvasónő (Vorleserin) volt, de valójában sokkal inkább nevezhető Sisi társalkodónőjének (Gesellschafterin).

Sisi Ferenc József felé kellő diplomáciai érzékkel – sőt helyenként női rafinériával – közvetítette a magyar kéréseket, elképzeléseket

illetve a gróf gyakran Ida közbenjárását kérte, hogy találkozhasson a királynéval. Úgy is fogalmazhatunk, hogy Ferenczy Ida komoly szerepet játszott abban, hogy Erzsébetet ráhangolta a magyar ügyre, érzékeltette vele a kiegyezés és koronázás kérdésének fontosságát. Ferenczy Ida tehát – főleg 1866–67-ben – tulajdonképpen a „nagy politika” alakítójává is vált. Andrassy Gyula gróf remekül mérte fel, hogy Erzsébetben kiváló szövetségesre találhat a magyar ügy képviselésében, és ez be is igazolódott, hiszen Sisi Ferenc József felé kellő diplomáciai érzékkel – sőt helyenként női rafinériával – közvetítette a magyar kéréseket, elképzeléseket. Amikor 1866. január 8-án Erzsébet császárné és Andrassy Gyula gróf először találkozott Bécsben, a Hofburgban, Andrassy megnyugodhatott: a magyar ügy jó kezekbe került.

- ¶ Az 1867. június 8-i koronázást szinte minden részletében igyekeztünk megidézni; a Budavári Mátyás-templom szentélyének megjelenítése, a templom Egyházművészeti Gyűjteményéből érkezett gyönyörűséges műtárgyak e nap történéseinek átélhetőségét segítik: díszpárna Erzsébet királyné címerével; az 1867-es koronázás emlékére a Nagyboldogasszony-templomnak adományozott mise-ruha; gyászmise-ruha, amely Erzsébet királyné adományaként, Ferenczy Ida közvetítésével került a templomba. E sorok írójának egyik kedvenc darabja Erzsébet királyné menyasszonyi koszorújának megmaradt töredéke; a koszorút Erzsébet a Mátyás-templomnak ajándékozta szeretete, a templomhoz fűződő különleges kapcsolata jeléül. Liszt Ferenc *Magyar koronázási miséjének* partitúrája szintén helyet kapott a tárlatban. A zeneszerző hivatalos meghívót sem kapott az ünnepségre, nem vezényelhette saját művét, udvari karmestert hívtak az udvari zenekar élére, Liszt csupán a karzaton ülve élhette át az eseményeket.
- ¶ A koronázási menetet bemutató szövegben leírtakat látványos térkép illusztrálja, ami előtt e nap kiemelkedő eseményeinek – eskütétel, kardvágás stb. – stációit megörökítő fotók kaptak helyet. A két ruharekonstrukció – Erzsébet királyné koronázási ruhája és Andrassy Gyula gróf koronázáson viselt díszmagyarja – elegáns környezetének kialakításához a koronázásról e teremben másolatban kiállított festmény jelentett inspirációt: Eduard von Engerth: *Koronázás* (1872); a festmény a Szépművészeti Múzeum tulajdona, jelenleg a Gödöllői Királyi Kastélyban van kiállítva.

itt látta vendégül azokat a személyeket – akár ismerősei, akár rokonai voltak –, akik Bécsbe nem szívesen mentek, vagy éppen ott, az udvarnál nem voltak szívesen látott vendégek

- ¶ Magyarországon a királyi család elsősorban Gödöllőn és Budán tartózkodott. Amikor 1867-ben a gödöllői kastélyt és a hozzá tartozó birtokot a királyi pár koronázási ajándékként használatba megkapta, Erzsébet királyné határtalanul boldog volt. Gödöllőn szeretettel vették körül, mindenben igyekeztek kedvében járni. Ide és Budára is az úgynevezett magyar udvartartásával utazott, köztük Ferenczy Idával. Itt látta vendégül azokat a személyeket – akár ismerősei, akár rokonai voltak –, akik Bécsbe nem szívesen mentek, vagy éppen ott, az udvarnál nem voltak szívesen látott vendégek. 1867-től majd minden tavasszal és ősszel megtelt a kastély a királyné vendégeivel (a királyi család esetenként a karcsonyokat is Gödöllőn töltötte), és elkezdődtek a falkavadászatok, Sisi pedig kedve szerint hódolhatott lovaglószenvedélyének. E terem nyitánya éppen ezért Julius Blaas emblemikus festményének másolata: Spányik Kornél Julius Blaas után: *Királyi falkavadászat Gödöllőn* – háttérben a kastéllyal. A korabeli Gödöllőre „varázsolnak” bennünket Erdélyi Mór fotói a kastélyról és környékéről a kastély díszudvarától a királyné lugasáig, a kastély kápolnájától Erzsébet királyné lovardájáig, Erzsébet királyné szalonjától hálószobájáig – az úgynevezett Mária Terézia-szobáig –, Ferenc József dolgozószobájától a szalonjáig.
- ¶ A terem kiemelendő műtárgyai Franz Horst híres festménye Ferenczy Idáról, amely magántulajdonból érkezett, valamint a Bozsó Gyűjteményből kölcsönzött, a Ferenczy család hagyatékából származó ülőgarnitúra. A Horst-festmény története is igen kalandos; Ferenczy Idától rokonához, Balatoni Farkas Zoltánhoz került, a második világháború idején egy szovjet katona szuronyával átszúrta, majd évekkel később Balogh Margit festőművész restaurálta. A festmény alapján készítette el Czédly Mónika Ferenczy Ida tárlatban látható ruháját. A festmény feletti idézet – „Ida nekem nem felolvasónóm, Ida nekem barátnóm” – látványosan érzékelteti kettejük kapcsolatának lényegét; Erzsébet királyné Ferenczy Ida iránti szeretetteljes, bensőséges viszonyulását.
- ¶ Ferenczy Ida írott hagyatékát, az úgynevezett Farkas Archívumot is a Gödöllői Királyi Kastélyban őrzik, a tárlatban ezek közül a dokumentumok közül több is olvasható: Erzsébet császárné tintával írt levele Ferenczy Idának Kecskemétre címzett borítékkal, K(laushof), 1865. július 12. „Édes Idám!” megszólítással; Erzsébet királyné tintával írt levele Ferenczy Idának Garatshausenből Ischlbe,

Ha elolvassuk Andrássy leveleit, jól látszik, hogy Erzsébetnek szólnak, hiába volt a boríték Ferenczy Idának címezve, illetve a gróf gyakran Ida közbenjárását kérte, hogy találkozhasson a királynéval.

Részlet a „Magyarország áldott emlékezetű királynéja” – Sisi, Ferenczy Ida és a magyar udvartartás című kiállításból
A szerző jóvoltából

az udvarhölgy,
Festetics Mária
naplóbejegyzései
szemléletes képet
adnak a magyar
udvartartás itteni
életéről – ebből
válogatás olvasható
a tárlatban

Elisabeth-monogramos levélpapíron, 1869. július 19; Gróf Andrássy Gyula tintával írt levele Ferenczy Idához, Schönbrunnba; dátum: Budán, szombat estve (1867); Ferenc József tintával írt üzenete Ferenczy Idának, Bécs, dátum nélkül: „Ha engedi, a barátné jönne ma egy órákor. Ferenc József”; Jókai Mór tintával írt levele Ferenczy Idához, Ischlbe, dátum: B. füred 1886. 5/9.; Falk Miksa tintával írt levele Ferenczy Idának Bécsbe, Hofburg, dátum: Budapesten 1893. nov. 24.; Nopcsa Ferenc báró tintával írt levele Ferenczy Idának, Kecskemétre, dátum: München 18/I. A kiállításban szereplők visszaemlékezései, gondolatai, benyomásai legalább annyira fontosak, kifejezőek, mint a kiállított műtárgyak, fotók, hiszen segítenek a korabeli hangulat megidézésében. Az udvarhölgy, Festetics Mária naplóbejegyzései szemléletes képet adnak a magyar udvartartás itteni életéről – ebből válogatás olvasható a tárlatban. A gödöllői vidám hétköznapiakba néhány fotó is betekintést ad; például Festetics Mária grófnő és Ferenczy Ida számára, Gödöllő, 1873 őszén a képhez tartozó Festetics-naplóbejegyzéssel: „Ma itt volt Andrássy. Mi megint a szamarainkon ültünk (Ferenczy Idával; P. M.), ő maga pedig egy pónin lovagolt ki. Amikor visszajött, úgy találta, hogy túlságosan könnyelműek vagyunk. A nyakunkat egy számról esve éppen úgy kitörhetnénk, mintha lóról tennénk ezt, csak hogy így még nevetséges is lenne!” (1873. november 13.) Az Erzsébet körüli magyarok királynéjuk iránti érzelmeiről sok mindent elárulnak Festetics Mária következő szavai is: „Most végre tudom, mivégre vagyok a földön, hogy testestől-lelkestől szolgáljak neki utolsó leheletemig, hűséggel, szeretettel, és odaadással.” (Meran, 1872. február 23.) A Ferenczy Idáról báránnyal készült fotó az 1870-es évekből a kurátor számára az igazi, okos, kedves, szerény, de ha a helyzet úgy követelte, igen határozott Idát ábrázolja.

- ¶ A két középső kiállítótérben látható műtárgyak jelentős része Ferenczy Ida hagyatékából származik. E teremben a Gödöllői Városi Múzeumból érkeztek többek között a kurátor számára különösen kedves darabok: gyerekfőkötő Ferenczy Ida hagyatékából: fehér horgolt főkötő, színes gyöngyhímzéssel; csipkepólya és rékli Ferenczy Ida hagyatékából: sárga betétes, ekrű színű csipkepólya és a hozzávaló, kézzel varrott kis rékli.
- ¶ Megcsodálható továbbá Erzsébet királyné zsebkendője: fehér színű, kézzel szegett batiszt zsebkendő, egyik sarkában koronás „E” monogrammal; Erzsébet királyné zsebkendője: fehér színű áttört csipke zsebkendő; gyöngybortnik: fekete színű, áttört alapra varrott gyöngybortnik, cikcakk alakban fűzött gyöngy-
rojtjal; Erzsébet királyné zsebkendője: ekrű színű selyem zsebkendő, hímzett, csipkeszegéllyel; ruhabetét: fekete selyemre, feketével hímzett, lefelé bővülő ruhabetét; díszöv: fekete és ezüst színű fűzött gyöngyből készített rózsakoszorús női öv, a legenda szerint Erzsébet királyné készítette Andrássy Gyulánénak;

A terem kiemelendő műtárgyai Franz Horst híres festménye Ferenczy Idáról, amely magántulajdonból érkezett, valamint a Bozsó Gyűjteményből kölcsönzött, a Ferenczy család hagyatékából származó ülőgarnitúra.

zsebkendő: fehér, csipkével díszített batiszt zsebkendő, sarkában hímzett „IDA” felirattal és ötágú nemzeti koronával; szalvéta: fehér damaszt szalvéta aszúr széllal, sarkában fehér hímzéssel a kisjátzi Szeless-címer; Rudolf trónörökös születésének emlékérmé, 1858.

¶ Rónay Jácintnak sikerült megfejtenie Gödöllő titkát – idézete éppen ezért kiemelt helyet kapott e teremben: „Bécsben, az udvar, császári; Budán, királyi; Ischlben, Gödöllőn családi.”

¶ Erzsébet királyné negyedik gyermekét, Mária Valériát 1868. április 22-én Budán hozta világra. A kiállítás harmadik terméké ő és magyar környezete a fősze-replője. Mária Valériát magyar királykisasszonynak is nevezték, a kis fenség – ahogyan bencés nevelője, Rónay Jácint oly kedvesen említi naplójában – budai és gödöllői történeteiről sokan számoltak be. Valéria a tárlatban különböző életkoraiban készült fotókon jelenik meg például a híres budapesti fényképész, Koller Károly (Koller tanár) vagy a bécsi Ludwig Angerer felvételein. Testvérei, Gizella főhercegnő és Rudolf trónörökös mellett Véner Mariska, Mária Valéria gödöllői barátnője (Erdélyi Mór felvétele) és gróf Kornis Miklósné Vécsey Mária bárónő, Valéria nevelőnője is feltűnik. Az idők folyamán Mária Valéria olyannyira megszerette Kornis Máriát, hogy férjhezmenetele után sem vált meg a szerető és hűséges grófnőtől, akit a főhercegnő esküvője előestéjén egyenesen „második anyjának” nevezett – „akire még Mama sem féltékeny”.

¶ Mária Valéria 1890-ben kötött házasságot Ischlben Franz Salvator főherceggel, tíz gyermeknek adott életet. A család az alsó-ausztriai wallseei kastélyban élt. „Wallsee angyla” egész életében jótékonykodott. A terem legkedvesebb, leg-szívhezszólóbb kincse a gyermek Mária Valéria Gödöllőn írt levele édesanyjához, amit a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban, Rónay Jácint hagyatékában őriznek. Mária Valéria gyermekkorától naplót vezetett – igen élvezetes stílusban. Ebből részletek olvashatók a teremben, könyvként installálva. Mária Valéria kiemelt helyét a tárlatban az is indokolja, hogy sajnos egyes vélekedések szerint nem kedvelte a magyarokat. Mi, az általunk ismert források alapján, ezt a téves képet igyekeztünk korrigálni.

¶ A kiállításban szerepel Mária Valéria néhány levele is (másolatban) a Gödöllői Királyi Kastély Múzeum tulajdonából; például Mária Valéria főhercegnő tintával

Mária Valériát magyar királykisasszonynak is nevezték, a kis fenség – ahogyan bencés nevelője, Rónay Jácint oly kedvesen említi naplójában – budai és gödöllői történeteiről sokan számoltak be

írt kettős képeslapja Ferenczy Idához, Bécsbe (Zenogasse 16–18.) „Szívből köszönöm...” kezdettel, „Valérieja” aláírással. Dátum: La Panne (Belgium) 1 Julillet '05. 4 o., 2 beírt. Dupla méretű (9×28 cm) kinyitható képeslap La Panne – Panorama de la Plage felirattal és a feladó „Ezen végén de kissé hátul van a villánk” megjegyzésével.

„Tegnap volt a gyermekbál a kis főhercegnőnél (Mária Valéria), aki remekül érezte magát és mint egy kis megszállott, állandóan csak csárdást szeretett volna táncolni: »mégis gyönyörű azt táncolni.« (...) A császárné elragadó volt, amint háziasszonyi minőségében gondoskodott a gyermekekről.”

¶ A terem hangulatos enteriőrjébe került az ibolyakék biedermeier ülőgarnitúra a Gödöllői Királyi Kastélyból – Erzsébet gödöllői lakosztályának falán a tapéta színe is kedvenc virágának, az ibolyának a színe volt –, felette a Móra Ferenc Múzeumból kölcsönzött, Erzsébetről és Ferenc Józsefről készült portré díszíti a falat. Szintén az enteriőr része Erzsébet királyné biedermeier stílusú széke a Gödöllői Királyi Kastély tulajdonából és a királyné 1855-ös díszmagyar ruharekonstrukciója. A budai bálók hangulatát idézi Erzsébet híres báli ruhája a gyémánt csillagokkal, ami Franz Xaver Winterhalter olajfestménye után készült, valamint Strelisky Lipót *Udvari bál a budai várban* című fotómontázsa 1896-ból, sőt Festetics Mária vicces naplóbejegyzése is: „Tegnap volt a gyermekbál a kis főhercegnőnél (Mária Valéria), aki remekül érezte magát és mint egy kis megszállott, állandóan csak csárdást szeretett volna táncolni: »mégis gyönyörű azt táncolni.« (...) A császárné elragadó volt, amint háziasszonyi minőségében gondoskodott a gyermekekről.” (Buda, 1883. január 12.)

¶ A tárlat témája szempontjából különös jelentőségű Vinzenz Katzler–Heinrich Gerhart 1868-as kőrajza: *A királyné honleány szíve, midőn Horváth Mihály püspök elbeszéli neki az 1848-diki eseményeket*. Falk Miksától tudjuk, hogy a '48-as tudóstörténész, katolikus címzetes püspök, Horváth Mihály is Erzsébet közbenjárására térhetett vissza az emigrációból Magyarországra. Horváth tagja volt annak a bizottságnak, amely előtt Rudolf trónörökös vizsgát tett magyar történelemből. A koronaherceget Rónay Jácint készítette fel.

¶ A Gödöllői Királyi Kastély tulajdonából kölcsönzött gazdag anyagból különösen figyelemre méltó a Ferenczy Ida tulajdonából származó *Fotóalbum*. A korabeli, csatos egész bőr album kötéstábláján ötágú hercegi koronával díszített rézvetű „IF” monogram látható, lapszéleken aranymetszéssel, benne 159 fényképpel I. Ferenc Józsefről, Erzsébet királynéről, a Habsburg családról, a királyi udvartartás tagjairól, a 19. századi magyar arisztokrácia és a politikai élet jelentős

Strelisky Lipót fekete díszmagyarban örököltette meg Erzsébet királynét 1896-ban; a kép apropója a királyné utolsó hivatalos magyarországi fellépése volt a Millenniumi Ünnepségek megnyitóján.

Részlet a „Magyarország áldott emlékezetű királynéja” – Sisi, Ferenczy Ida és a magyar udvartartás című kiállításból
A szerző jóvoltából

alakjairól, amiket a korszak neves fényképészei – Victor és Ludwig Angerer, Emil Rabending bécsi, Kozics Ede pozsonyi, Joseph Albert müncheni, a magyar fényképészek közül Borsos és Doctor, Doctor és Kozmata és Schrecker Ignác – készített az 1860-as és az 1870-es évek eleje közötti időben. A Falk Miksát ábrázoló fotó hátoldalán „Ferenczy Ida kisasszonynak szíves emlékül Falk Miksa” ajánlás olvasható fekete tintás írással. Értékes darab Ferenczy Ida úgynevezett utazó órája is, amit a korabeli Bécs híres órása, Ignaz Marenzeller készített vagy Ferenczy Ida kesztyűtartó fadobozkája, teknőcpáncél legyezője, az ekrű színű gépi csipkeszalag, amely egy nyakba köthető törtfehér tüll szalag, két végén csipke díszítéssel és a hagyaték egyéb darabjai: egy pár hosszú, gombos jersey kesztyű nyitott ujjvégekkel, egy pár csuklóig érő, gombos selyemkesztyű zárt ujjvégekkel, fehér, csücskös formájú csipkegallér megkötő szalaggal, fekete gépi guipure csipke ruhabetét, fekete gépi csipkestóla.

Erzsébet királyné
gyakran felkereste
Gerbeaud Emil
és elődje, Kugler
Henrik híres
cukrászdáját
a Gizella téren (ma
Vörösmarty tér)

- ¶ Erzsébet királyné 1897 októberében járt utoljára Magyarországon. Márk Lajos festménye erre az alkalomra emlékeztet: *Erzsébet királyné és Gizella főhercegnő a városligeti Királypavilonban előtt*; festményről készített olajnyomat, keretben. A festményen a királyné mögött látható Ferenczy Ida és Festetics Mária. Erzsébet királyné gyakran felkereste Gerbeaud Emil és elődje, Kugler Henrik híres cukrászdáját a Gizella téren (ma Vörösmarty tér), ahonnan mindig édességekkel teli dobozokkal tértek vissza a budai várba vagy a gödöllői kastélyba.
- ¶ Márk Lajos festményéről a korszakban számtalan olajnyomatot készítettek, a tárlatban a Gödöllői Királyi Kastély gyűjteményében található verzió látható.
- ¶ Strelisky Lipót fekete díszmagyarban örökítette meg Erzsébet királynét 1896-ban; a kép apropója a királyné utolsó hivatalos magyarországi fellépése volt a Millenniumi Ünnepek megnyitóján.
- ¶ Az utolsó teremben búcsúznak Erzsébettől Ferenc József, Mária Valéria, Mikszáth Kálmán, Jókai Mór és Ferenczy Ida is; utóbbi fájdalmas sóhaja: „Erzsébet királyné halálával mindent elvesztettem.” Benczúr Gyula festménye 1899-ből – a királyné fekete gyászruhát visel, a háttér aranyszínű – az érzékeny, megbékélt Erzsébetet ábrázolja. A képet Ferenc József rendelte felesége halála után Ferenczy Idának; Benczúr alkotása elnyerte a császár tetszését, úgy emlékezett meg a képről Mária Valériához írott levelében, mint szeretett felesége legszebb és leghívebb arcmásáról.
- ¶ Ferenc József Erzsébet halála után több portrét is rendelt a kor neves festőművészeitől; Horovitz Lipót fotómásolatban látható festményével már 1898 végén elkészült, Mária Valéria főhercegnőnél azonban nem aratott nagy sikert a kép: „Horovitz magyar festő képe az, amit a Papa a legjobbnak tart: »Soha nem készült jó kép a Mamáról.«” Valéria szerint azonban: „Nem természetű portré.

Az egykori „ungarischer Hof” tagjai közül többen Ida lakására tették át „székhelyüket”, itt emlékeztek a Sisi mellett eltöltött „rég, szép időkre”.

És ez történik majd mindennel, amit a Mamáról mondanak.” Mária Valéria gondolatai próféciaának bizonyultak...

¶ 1898 őszén, Erzsébet királyné halála után Ferenczy Idának méltatlan körülmények között kellett távozniuk a Burgból. Ennek ellenére Ida nem költözött haza Kecskemétre, hanem Bécsben maradt, először a Reisnerstrassen bérelt lakást, majd később Schönbrunnban egy, a Grünberggassén álló, Hofvillaként emlegetett épületben. Az Idáról a Hofvilla erkélyén, az 1900-as években készült fotó erre emlékeztet. Szalonja az osztrák és magyar közélet számos személyiségének találkozóhelye volt. Az egykori „ungarischer Hof” tagjai közül többen Ida lakására tették át „székhelyüket”, itt emlékeztek a Sisi mellett eltöltött „rég, szép időkre”. Sok közös, feledhetetlen élményben volt részük a különös-különleges császárné társaságában, aki hűséges „barátokra” talált az „ungarischer Hof” tagjaiban. Ferenczy Idának meghitt, oltalmazó szigetet jelentettek Erzsébet számára a bécsi udvarban (is), majd ez a menedék „harcedzett karavánná” alakult kalandos utazásaik, bolyongásaik során. Az *Alte Garde* című, Ferenczy Ida bécsi lakásában 1899–1900 körül készült színezett fénykép az Erzsébet körüli leghűségesebbeket örökíti meg, azokat, akik évtizedeken át szolgálták Erzsébetet, helyesebben több volt ez szolgálatnál, illetve más volt; szívvel-lélekkel támogatták királynéjukat: báró Nopcsa Ferenc főudvarmester, Festetics Mária grófnő, pater Mayer Lőrinc, Ferenczy Ida és Hermann Widerhofer udvari orvos.

Ferenczy Idának meghitt, oltalmazó szigetet jelentettek Erzsébet számára a bécsi udvarban (is), majd ez a menedék „harcedzett karavánná” alakult kalandos utazásaik, bolyongásaik során

¶ Ferenczy Ida segített az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum létrehozásában is a Budai Várpalotában, ennek ünnepélyes megnyitójára 1908. január 15-én került sor; a tárlatban a múzeumból több fotó is látható.

¶ Ferenczy Ida 1928. június 28-án hunyt el Bécsben. Csaknem harminc évvel élte túl Erzsébet királynét. Az ágostonrendiek templomában (Augustinerkirche), a Loretto-kápolnában ravatalozták fel. 1854-ben Erzsébet ebben a templomban kötött házasságot Ferenc Józseffel. Ez és hogy a róla írt nekrológ a *Wiener Salonblatt*-ban jelent meg (1928. július 8-án), is bizonyítja Ferenczy Ida különleges státusát – és mindezt 1928-ban, már az első osztrák köztársaság idején...

¶ Amint a nekrológ szerzője is kiemelte, Ferenczy Ida halálával az egykori Osztrák–Magyar Monarchia egy olyan személyisége távozott, aki a császári házat és Ausztria–Magyarországot évtizedeken át odaadón szolgált. Nagy ívű életutat járt be a hírhős várostól Bécsig, az Osztrák–Magyar Monarchia birodalmi fővárosáig, hogy azután végső nyugalomra Kecskeméten leljen.

*„Először a nagyapám temetésén jártam
Gannán, másodszor az apámén.
A nagymamám viszont Farkasréten nyugszik,
ő nem akart Gannán temetkezni, és én is most
hasonlóképpen gondolom a magam dolgát.
Hideg és sötét. Az apámnál is felmerült,
hogy Farkasréten temessük, de azért
lementünk Gannára, és ez volt az egyetlen
alkalom, amikor igazán éreztem,
hogy egy Esterháznak van valamije.”
(Esterházy Marcell)*

esterházy

Joseph Fischer: Őnarckép, 1794, akvatinta, papír, 243×158 mm
Szépművészeti Múzeum

RADVÁNYI ORSOLYA
TISZTELET A GYŰJTŐNEK
ESTERHÁZY II. MIKLÓS KÉPTÁRA

„Itt édesapám neve következik! – Ez a név álmot jelent; magyar álmot a pazarló gazdag emberről, a bugyellárisában két kézzel vájkáló úrról, a bankókat gabona módjára szeleltető, az aranyat és ezüstöt vékaszámra mérő gazdáról, akinek alakja szinte a népmeséből való. Jelentette a gazdag magyart... A magyar fantáziában az édesapám neve jelentette mindazt, ami a földön kis mennyországgá teheti az életet... A valódi kiskirályságot, amely nem olyan, mint az anekdotabeli kiskirályság, amely a falu határánál végződik, hanem azt az uraságot, amely közvetlenül az öreg király után következik.”

művészpártoló magatartásával példát is adott saját kortársai és a későbbi korok tehetős, a hazáért felelősséget érző polgárai számára a magyar kultúra emelésére

IA kései leszármazott, Esterházy Péter e néhány sora tökéletesen tükrözi Magyarország egyik legbefolyásosabb és leggazdagabb arisztokrata családjának évszázados reputációját.¹ A családnak a 17. század közepétől politikai hatalma és vagyona révén nemcsak az ország sorsának irányításába volt nagy szerepe, de művészpártoló magatartásával példát is adott saját kortársai és a későbbi korok tehetős, a hazáért felelősséget érző polgárai számára a magyar kultúra emelésére.

IBár a képzőművészeti gyűjtemények kialakulása, gyarapodása és kiteljesedése több évszázad történetében tükrében érthető meg igazán, most csak néhány utalást teszünk azokra a szellemi előzményekre, amelyekből II. Miklósnak a 18. század végén induló képtáralapító tevékenysége táplálkozott. A politikai, katonai és diplomáciai pályán karriert befutó Esterházyak közül elsőként Miklós nádorral (1582–1645) kapcsolatban feltételezhetjük, hogy jelentősebb képgyűjteménnyel rendelkezett, amelyet fraknói kincsestárában díszöltözetek, szőnyegek, ötvöstárgyak, ezüstművek és természeti ritkaságok mellett őrzött.

elsőként Miklós nádorral (1582–1645) kapcsolatban feltételezhetjük, hogy jelentősebb képgyűjteménnyel rendelkezett

IFia, a tizenhét esztendősen családfői szerepbe kerülő Pál (1635–1713) mecénásként folytatta az apja által megkezdett pályát, és a családi ősgalériát már a kényelmesebb és modernizált kismartoni kastélyban állította fel. Mély vallásos érzülete számos templom teljes berendezésének adományozására indította, Mária tiszteletére szentelt oltárképek, ötvöstárgyak

Pál Antal (1711–1762) tudományos és művészeti érdeklődése leginkább a zenére és a könyvek gyűjtésére terjedt ki.

maga is kitűnő zenész volt, jelentős könyvtárral és zenei archívummal rendelkezett, 1761-ben pedig meghívta udvarába Joseph Haydnt

sokaságát hagyva az utókorra. Zene iránti rajongása köztudott, de nagyon valószínű, hogy képgyűjtésbe is kezdett, hiszen ismerünk egy 1669-ből származó, festmények leírását tartalmazó listát, amelyben bécsi szakértők Lucas van Leyden, Dürer, Cranach, Brueghel és Rembrandt műveit ajánlották Pálnak megvételre.² E számunkra ismeretlen művek talán azonosak lehetnek a végrendeletében említett „drága képekkel”, amelyek gyarapítására felhívta örökösei figyelmét.³ Fia, Pál Antal (1711–1762) tudományos és művészeti érdeklődése leginkább a zenére és a könyvek gyűjtésére terjedt ki. Maga is kitűnő zenész volt, jelentős könyvtárral és zenei archívummal rendelkezett, 1761-ben pedig meghívta udvarába Joseph Haydnt. Képzőművészet iránti érdeklődéséről csak annyi ismeretes, hogy 1752-ben, Nápolyból való hazatérésekor meglátogatta a római Francia Akadémiát, és ott megrendelt egy, a Négy Elemet ábrázoló sorozatot.⁴ A Levegő, a Víz, a Tűz és a Föld allegóriái valaha a kismartoni kastélyt díszítették, közülük három ma a Szépművészeti Múzeum tulajdonában van.⁵ Pál Antal egyéb nagyobb beszerzéseiről nincs tudomásunk, de számos dokumentum igazolja, hogy szívesen foglalkoztatott Bécsben működő divatos kortárs festőket, Martin von Meytenstől például portrékat rendelt, Michelangelo Unterbergertől pedig egy oltárképet.

¶ A gyermektelen herceg halála után a majorátust öccse, a katonaként és diplomataként is nagy sikereket elérő I. Miklós (1714–1790) vette át. A pompakedvelése és nagyvonalúsága miatt „Fényes” melléknévvel megkülönböztetett herceg az európai fejedelmi udvarokban is híres volt eredeti ötleteiről és művészetszeretétéről.⁶ A versailles-i kastély nagyszerűségétől lenyűgözve elhatározta, hogy ahhoz fogható fényűző palotát építtet magának. Így vált a Fertő-tó közelében álló szerény vadászklából nagyszabású, az akkori Magyarországon csak a királyi udvar pompájával mérhető „magyar Verszália”. A zenekedvelő herceg a félköríves szárnyakkal megnagyobbított court d’honneur-ös épület mellé operaházát és bábszínházát is emeltetett. A francia stílusú, szépen nyírt kert nyílegyenes fasoraival, szökőkutak, szobrok és épített vízesések sokaságával valójában Bécshez és Schönbrunnhoz tették hasonlatossá

Eszterházát. Bár a kastély termei is gazdagon voltak díszítve és képekkel ékesítve, a válogatott értékesebb festmények számára a főépület mellett egy önálló „Képtárat” tartottak fenn. Ennek összetétele a kor szokásainak megfelelően többnyire itáliai és németalföldi festők állat- és tájképeit, csendéleteit, mitológiai, bibliai és zsánerjeleneteit tartalmazta.⁷

¶ „Fényes” Miklós képzőművészetek iránti szenvedélyét unokája, II. Miklós (1765–1833) örökölte, olyannyira, hogy életének és vagyonának nagy részét festmények, rajzok, metszetek és szobrok vásárlására fordította, így ő a család gyűjteményeit megalapozó személyiség. Gyarapító tevékenységéhez az inspirációt felmenőitől, valamint a Habsburg-uralkodók és más birodalmi arisztokrata famíliák példájából merítette. Beszerzéseinek első és legfontosabb színtere a napóleoni háborúk sújtotta Itália volt, ahol a francia forradalom okozta gyökeres hatalmi-társadalmi változások és a szerzetesrendek feloszlása következtében addig nem látott mennyiségű műtárgy került hirtelen a műpiaira. A fiatal herceg Rómában és Nápolyban nemcsak az antik és a reneszánsz művészetet, hanem a kortársak törekvéseit is tanulmányozta; a legkiemelkedőbb élő festők és szobrászok műterméből rendelt műveket, és a régi mesterek alkotásaiból álló festészeti kollekciónak is ekkor alapozta meg. A felvilágosodás híveként arra törekedett, hogy lehetőleg minden festészeti iskola és jelentős mester képviselve legyen, következetességének köszönhetően olyan sokoldalú gyűjtemény alakult ki, amelynek éppen egyetemességre törekvő jellege jelentette legnagyobb erényét.

¶ Ha hihetünk a híres esztéta, Niccola Passeri szavainak, a herceg sokoldalú és alapos műveltségéhez tehetség is párosult a művek kiválasztásában: „Önben egyesül a szépművészetek iránti erős szenvedély és különleges érzék, amelyet leginkább a festészet isteni művészete iránt tanúsít. Eme dicséretes hajlamra épül és gyarapszik Nagyságod festészeti gyűjteménye, amelyet az itáliai nagy mesterek kiemelkedő műveinek vásárlásával alapozott meg.”⁸ Passeri véleménye azért is figyelemre méltó, mert ő a bolognai Accademia Clementina mértékadó tagjaként a korszak meghatározó teoretikusai, Anton Raphael Mengs és Johann Joachim Winckelmann által képviselt

a francia forradalom okozta gyökeres hatalmi-társadalmi változások és a szerzetesrendek feloszlása következtében addig nem látott mennyiségű műtárgy került hirtelen a műpiaira

sokoldalú és alapos műveltségéhez tehetség is párosult a művek kiválasztásában

klasszicista művészetelméleti irányzat meggyőződéses híve volt, és tanácsadóként ő is közreműködhetett a herceg nápolyi vásárlásaiban. Esterházy másik segítőtje Mattia Zarullo apát, a nápolyi capodimonte királyi múzeum elöljárója volt, aki az 1790-es évek derekán vásárolta meg a herceg számára az itáliai „klasszikus”, vagyis reneszánsz mesterek – Domenichino, Andrea del Sarto, Guido Reni, Correggio, Guercino – és a hozzájuk hasonló szellemben alkotó kortárs festők, elsősorban a „német Raffaello”-nak nevezett A. R. Mengs, valamint Ignaz Unterberger alkotásait.

¶ A herceg kiterjedt ügynökhálózata révén Rómában is szerzett több festményt, köztük két Leonardo da Vinci alkotásának tartott Madonna-kompozíciót, amelyekért igen tekintélyes összeget fizetett. A magas ár a kor Leonardo-kultuszának volt köszönhető, hiszen minden magára adó gyűjteménynek rendelkeznie kellett a nagy mester egy-két alkotásával. Leonardo és köre képei sokkal divatosabbak voltak, mint az ez idő tájt kevésbé ismert Raffaellóé, ezért nem meglepő, hogy még a 19. század folyamán is egy, a lombard mesternek tulajdonított festmény viselte az „Esterházy-Madonna” nevet, s csak az 1880-as évekre, Raffaello művészi megítélésének emelkedésével vált az ő Madonnája a gyűjtemény emblémjává.⁹

csak az 1880-as évekre, Raffaello művészi megítélésének emelkedésével vált az ő Madonnája a gyűjtemény emblémjává

¶ II. Miklós római tartózkodását nemcsak a régi művészet emlékeinek megszerzésére használta fel, hanem arra is, hogy személyes ismeretségeket kötött kortárs művészekkel, és lehetőség szerint megbízásokat is adott számukra: Angelica Kauffmann-tól portrét rendelt feleségéről, egyik szeretőjéről és saját magáról, a korszak legkiemelkedőbb szobrásza, Antonio Canova pedig leánya, Leopoldina vonásait faragja majd márványba.¹⁰

személyes ismeretségeket kötött kortárs művészekkel, és lehetőség szerint megbízásokat is adott számukra

¶ Az 1794–1795-ös itáliai utazást követően II. Miklós Franciaországban és Angliában szélesítette látókörét. Londonban elsősorban az angol ipari forradalom technikai vívmányai nyűgözték le, míg Párizs az 1790-es évek közepén „úgy hatott, mintha mindenki költözködött volna. Az ócskapiac kereskedőinek boltjai tele voltak koronákkal, püspöksüvegekkel, aranyozott fajogarokkal, liliomos faragványokkal, a királyi ház mindenféle limlomával. A királyság törmelékeit hordták szét. Az ócskásoknál püspöki palástokat és karingeket lehetett

Joseph Altenkopf: A pottendorfi Esterházy-kastély,
19. század közepe, olaj, vászon, 76×105 cm
Szépművészeti Múzeum

tökéletesen tisztában volt egy galéria összeállításának legmodernebb tudományos elveivel is. Nem meglepő, hogy Esterházy herceg a szolgálatába fogadta, s szerepét nem korlátozta kizárólag a metszetyűjtemény felügyeletére, hanem rábízta a galéria gyarapítását is

a képgyűjtemény ellenben állandó helyváltoztatásra kényszerült a következő évek folyamán, hiszen félő volt, hogy az előrenyomuló francia csapatok kifosztják az útjukba eső kastélyokat

tömegével vásárolni.”¹¹ Az *ancien régime* képviselőinek palotáiból konfiskált „limlomok” tömegesen cseréltek gazdát 1793 és 1814 között árveréseken és magáneladások útján. A herceg, aki 1803-ban bő fél évig időzött Párizsban, nemcsak a legkorszerűbb építészeti megoldásokat tanulmányozta, de élt az egyéb kínálgató lehetőségekkel is. Ekkor találkozott ugyanis egy fiatal bécsi rézmetszővel, Joseph Fischerrel (1769–1822), aki a Napóleon múzeumának szervezését végző Dominique-Vivant Denon mellett dolgozott, és nemcsak a nagy számban a műpiastra kerülő tárgyakat ismerte, de tökéletesen tisztában volt egy galéria összeállításának legmodernebb tudományos elveivel is. Nem meglepő, hogy Esterházy herceg a szolgálatába fogadta, s szerepét nem korlátozta kizárólag a metszetyűjtemény felügyeletére, hanem rábízta a galéria gyarapítását is.

¶ Az európai körúton szerzett tapasztalatokkal birtokaira visszatérő herceg hozzálátott gazdasága modernizálásához, és az állandó lakhelyül választott kismartoni kastély forradalmi szellemenben való átépítését is eltervezte. A főépülethez két oldalt új, oszlopos homlokzatú, a szigorú neoklasszicizmus szellemét megtestesítő önálló szárny csatlakozott volna, otthont adva az időközben egyre gyarapodó galériának és egy színháznak. A napóleoni háborúk okozta gazdasági nehézségek miatt a nagyszabású elképzelésekből csupán az oszlopos előcsarnok és a kert átalakítása valósult meg, a képgyűjtemény ellenben állandó helyváltoztatásra kényszerült a következő évek folyamán, hiszen félő volt, hogy az előrenyomuló francia csapatok kifosztják az útjukba eső kastélyokat.

¶ A 18. század második felében klasszicista stílusban épített laxenburgi Esterházy-kastély Bécshez való közelsége és kellemes kialakítása miatt az uralkodónak is kedvenc tartózkodási helye volt, így érthető, ha az időközben a bécsi császári testőrség kapitányává emelkedő II. Miklós Kismarton helyett ide helyezte át udvartartásának központját. 1811 tavaszán átszállították a festményeket, és Fischer elrendezte azokat a termekben. A képtár gyűjteménye a maga változatosságában mutatta be az európai festészet történetének fejlődését. Leggazdagabban a németalföldi és holland iskolák voltak jelen, de ekkorra már szinte teljesnek mondható a kollekción olasz, francia és német

a Fischer által
választott
elrendezés modern
szemléletet
tükrözött, hiszen
iskolák és mester-
tanítványok
csoportosításban
helyezte el
a műveket, így
a történeti és
művészettörténeti
összefüggéseket is
megmutatta mind
a katalógusban,
mind a képtár falain

anyaga is. 1812-ben kinyomtatták a galériát termenként bemutató katalógust.¹² A Fischer által választott elrendezés modern szemléletet tükrözött, hiszen iskolák és mester-tanítványok csoportosításban helyezte el a műveket, így a történeti és művészettörténeti összefüggéseket is megmutatta mind a katalógusban, mind a képtár falain. Ezt a korszerű látásmódot a bécsi Belvedere képtár mintája nyomán a Berlinben és Párizsban éppen alakulóban lévő (királyi/állami) múzeumok is átvették, de magángyűjtemények még nem követték ezt a gyakorlatot. A Bécsben és környékén található, az Esterházyhoz hasonló összetételű privát kollektciók, így Johann Liechtenstein herceg, Anton Lamberg-Sprinzenstein gróf vagy a polgári származású von Fries grófok gyűjteményei sem éltek e korszerű muzeológiai elvek kínálta lehetőségekkel.

¶ Az Esterházy-képtár újítónak számított az iskolák sorrendjének elrendezését illetően is: a hagyományosnak tekintett északi (holland-flamand) és déli (itáliai) festészet önálló bemutatása mellett kiemelt szerepet kapott az első két teremben elhelyezett német-osztrák, vagyis Esterházy szempontjából a „nemzeti” művészet, amelyet – rendhagyó módon, a herceg frankomániájából eredően – a klasszikus francia mesterek alkotásai követtek.

¶ A képtár azonban Laxenburgban sem időzött sokáig. 1813-ban a gyűjteményt ismét menekíteni kellett a francia csapatok elől, így újra ládákba kerültek a festmények, hogy aztán a bécsi Mariahilferen álló egykori Kaunitz-palota falain kerüljenek állandó bemutatásra 1814 nyarától. II. Miklósnak a közönség számára megnyitott egyetemes gyűjteménye a Musée Napoléon (a későbbi Louvre múzeum) eszméjét tükrözte, ahogyan az 1815-ben kiadott újabb katalógus előszavában Fischer is megfogalmazta: „A szétszóratott és magángyűjteményekben megbúvó művészeti emlékek újbóli összegyűjtése, a fegyverek zajától megrémített múzsák számára nagyszerű menedék emelése és ennek a nagyközönség előtt való megnyitása a nagyokhoz méltó vállalkozás és a legnemesebb cél, amelynek Nagyságod magát bőkezűen szentelte.”¹³ Még kézzelfoghatóbb Esterházy hercegnek a felvilágosodás szellemében fogant és megvalósított, a köz művelésére vonatkozó szándéka,

Joseph Fischer: A gyűjtemény átszállítása Pottendorfból Laxenburgba, 1805
rézkarc, 61×203 mm
Szépművészeti Múzeum

De la part de Fischer

Pour souhaiter la bonne année

39.43.1951

ha hozzátesszük, hogy nem csupán műkincseit, de kismartoni üvegházait is megnyitotta a közönség előtt. Ezekben nemcsak egzotikus ritkaságokban bővelkedő botanikai gyűjteményei váltották ki a látogatók csodálatát, hanem az Angliából hozott legmodernebb gőzgépek is.

¶ A kedvezőtlen történelmi körülmények és a műgyűjtemény folyamatos helyváltoztatásával járó kellemetlenségek sem gátolták meg a herceget a képtár további gyarapításában, ügynökei révén Bécs és Párizs mellett a német területek fontos kereskedelmi központjaival is szorosra fűzte üzleti kapcsolatait. Megbízható partnereket talált a Mannheimben és Bécsben működő Domenico Artaria, a nürnbergi Johann Friedrich Frauenholz, valamint a bécsi Martin Deissler, Adam Johann Braun és Alexandre d'Allard műkereskedőkben, akiktől számos értékes festményt vásárolt, és segítségükkel léphetett rajz- és metszetgyűjteménye a bécsi Albert herceg híres kollekciója nyomába. II. Miklós figyelemmel kísérte a nagyobb gyűjtemények árveréseit is, számos művét ilyen alkalmakkor szerezte.¹⁴

¶ A festménygyűjtemény leggyümölcsözőbb gyarapodását a fent már említett császári miniszter, Wenzel Anton Kaunitz (1711–1794) herceg egykori kollekciójából kikerült darabok, és a képtárnak helyet adó bécsi palota megvásárlása jelentette. A képeknek a végleges rezidenciába való átköltöztetése gyorsan lezajlott, mivel Kaunitz korábban már építtetett egy önálló képtárat saját gyűjteménye számára. II. Miklós bőségesen válogatott ebből is, több kapitális darab, így Rubens és Van Dyck nagyméretű történelmi képe, a *Mucius Scaevola Porsenna előtt*, Van Dyck *Házaspár képmása*, Goya *Vízholdója és Köszörűse*, Carlo Cignani *Ádám és Évája*, Giovanni Battista Tiepolo *Szent Jakab legyőzi a mórokat*, Bellotto firenzei vedutái, valamint Ribera *Szent András mártíriuma* a nagyszerű bécsi galériából került hozzá.

¶ Az új képtárat II. Miklós hetente két alkalommal megnyitotta a bécsi nagyközönség és az idelátogató külföldi érdeklődők előtt. Az 1849 és 1865 közötti időszakból fennmaradt vendégkönyv tanúsága szerint a galéria rövid idő alatt a művészszerető publikum látogatásainak kedvelt célpontjává vált, a korabeli útikönyvek a megtekintendő nevezetességek között ajánlották. Figyelemre méltó körülmény, hogy bár 1849-ben

ügynökei révén
Bécs és Párizs mellett
a német területek
fontos kereskedelmi
központjaival is
szorosra fűzte üzleti
kapcsolatait

az 1849 és 1865
közötti időszakból
fennmaradt
vendégkönyv
tanúsága szerint a
galéria rövid idő alatt
a művészszerető
publikum
látogatásainak
kedvelt célpontjává
vált

még javában zajlott a magyarok szabadságharca az osztrák császárság ellen, a képtár ennek ellenére zavartalanul fogadta látogatóit. Az év nyarán látogatott ide a Louvre képszakértője, Otto Mündler, aki húsz évvel később elkészíti majd a gyűjtemény értékbecslését. Egy másik szakember, Ormós Zsigmond művészeti író, a képtár első tudományos igényű elemzésének készítője már az enyhülés időszakában, 1859-ben látta a gyűjteményt.¹⁵ Számos híresség, uralkodók és arisztokraták (a toszkán nagyhercegnő, Albert Edvárd walesi herceg, gróf Batthyány Ödön, Kossuth Lajos nővérei), a társasági élet vezető személyiségei, politikusok és művészek, írók (W. M. Thackeray, Edmond és Jules de Goncourt) fordultak meg falai között a világ minden tájáról. A múzeumi szakemberek sorából Sir Charles Eastlake-et, a londoni National Gallery igazgatóját, Gustav Waagent, a porosz képtár vezetőjét, Carl Andersent, a koppenhágai királyi gyűjtemények felügyelőjét, Kubinyi Ágostont, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóját és Alfred Darcelt, a Musée de Cluny későbbi igazgatóját érdemes megemlíteni. Vizitált itt a világ műgyűjtőinek krémje, Ralph A. Benson Londonból, Dr. Frick Baltimore-ból, J. A. Ramboux Kölnből, Ercole Piccinelli Bergamóból, Lodovico Belgioioso Milánóból, Doria Pamphilj herceg Rómából, Alphonse de Rothschild, Édouard André és Louis La Caze Párizsból. A galéria a későbbiekben már naponta látogatható volt, évente 800–1300 látogató kereste fel.¹⁶ Ettől fogva a sajtó és a tudományos körök élénk érdeklődése övezte az Esterházy-gyűjteményt, a 19. századi művészettörténeti összefoglalások említették műveit, ahogyan a korabeli művészmonográfiák is figyelembe vették fontos darabjait. A képtár Bécsbe szállítása és közszemlére tétele nemcsak a gyűjtemény rangjának emelkedését hozta magával, de a korábbi vidéki elzártságból a főváros egyik nevezetességévé is avatta a képtárat; ez még szigorúbb elbírálást követelt a kiállításra kerülő festmények kiválogatásánál. Bár a selejtezés folyamatos volt, még így is olyan mértékben gyarapodott a gyűjtemény, hogy a Kaunitz–Esterházy-palota első emeleti termei szűknek bizonyultak. Ezért II. Miklós a palota jobb szárnya mellett egy másik, „Múzeumnak” nevezett, felülvilágítós épületet is emeltetett, ebben helyezte el a képek

a galéria a későbbiekben már naponta látogatható volt, évente 800–1300 látogató kereste fel

a képtár Bécsbe szállítása és közszemlére tétele nemcsak a gyűjtemény rangjának emelkedését hozta magával, de a korábbi vidéki elzártságból a főváros egyik nevezetességévé is avatta a képtárat; ez még szigorúbb elbírálást követelt a kiállításra kerülő festmények kiválogatásánál

Joseph Fischer: Fischer pottendorfi dolgozószobájában, 1809
Rézkar, 128×157 mm
Szépművészeti Múzeum

egy része mellett nagyszerű szoborgyűjteményét, benne az ízlésének leginkább megfelelő klasszicista mesterek, Antonio Canova és Bertel Thorvaldsen műveivel.

II. Miklós fia, Pál Antal herceg (1786–1866) még az 1810-es évek végén, londoni követként figyelt fel Edmund Bourke (1761–1821) dán diplomata kollekciójának értékes spanyol darabjaira. A működése során Nápolyban, Stockholmban és Madridban megforduló Bourke reprezentatív együtttest gyűjtött össze az addig kevésbé méltatott spanyol festészet remekei közül. Képeinek nagy része madridi kolostorokból és palotákból származott, ezek közül huszonegyet vételre ajánlott fel a bécsi császári udvar számára.

Az ajánlatot Esterházy Pál Antal közvetítette, és miután a császár nem érdeklődött a festmények iránt, ő maga vásárolta meg azokat, megalapozva ezzel a gyűjtemény új pillérét.

¶ Az Esterházy-képtár bécsi korszaka nagyszámú, a gyűjtemény karakterét alapvetően megváltoztató és színvonalát egyértelműen emelő gyarapodást hozott. II. Miklós fia, Pál Antal herceg (1786–1866) még az 1810-es évek végén, londoni követként figyelt fel Edmund Bourke (1761–1821) dán diplomata kollekciójának értékes spanyol darabjaira. A működése során Nápolyban, Stockholmban és Madridban megforduló Bourke reprezentatív együtttest gyűjtött össze az addig kevésbé méltatott spanyol festészet remekei közül. Képeinek nagy része madridi kolostorokból és palotákból származott, ezek közül huszonegyet vételre ajánlott fel a bécsi császári udvar számára. Az ajánlatot Esterházy Pál Antal közvetítette, és miután a császár nem érdeklődött a festmények iránt, ő maga vásárolta meg azokat, megalapozva ezzel a gyűjtemény új pillérét.

¶ E nagyobb beszerzések mellett folytatódtak a műkereskedőktől való vásárlások is, ezeknél a művészi minőség és a meglévő hiányok pótlása volt az elsődleges szempont. Annak ellenére, hogy II. Miklós vonzódott a kortárs művészethez, gyűjteményét döntően mégis a régi mestereknek szentelte. Neoklasszicista ízlése az e szellemiséghez leginkább hasonló, fennkölt, letisztult, világos stílust kedvelte a régebbi korok művészetében is. Éppen ezért nem meglepő, hogy az itáliai reneszánsz nagymesterek (Raffaello, Leonardo, Correggio, Andrea del Sarto) mellett a barokk korszak klasszicizáló tendenciáját képviselő bolognai festők, a Carraccik, Guido Reni, Domenichino vagy Guercino művészetéhez vonzódott. A 17. századi franciák között is ezt a hangot kereste, Claude Lorrain, Nicolas Poussin, Simon Vouet, Laurent de La Hyre és Eustache Le Sueur képei harmonikusan illeszkedtek a kollekciónak.

hangulatába. Szigorúan konzervatív ízlése magyarázza a 18. századi rokokó mesterek iránti mély megvetését, ami miatt e bájos és dekoratív irányzat teljesen hiányzik a gyűjteményből. Másik feltűnő jellegzetesség a korai iskolák iránti közönye. Pedig a 18. század végén Itáliában, Franciaországban és a német birodalomban egyaránt egyre erőteljesebben fordultak a gyűjtők a „primitívek” felé, az érdeklődés középpontjába helyezve a festészet középkori kezdeteinek és a „nemzeti” művészet eredetének kutatását, ezzel megszabva a gyűjtés uralkodó irányát. Úgy tűnik, ez a szemlélet Esterházy Miklósnál kevés visszhangra talált. Korai német műveket csak alkalomszerűen vásárolt, alig néhány 15. századi németalföldi festménye volt, a quattrocentót pedig mindössze két Perugino, egy-egy Carlo Crivelli- és Francesco Francia-alkotás képviselte.

¶ Amikor 1833 novemberében meghalt, fiára 1156 darab festményből álló képtárat, mintegy háromezer-ötszáz rajzból és ötven-ezer metszetből álló grafikai gyűjteményt hagyott. Az Esterházy-képtár és metszetgyűjtemény a harmadik legrangosabb gyűjteménynek számított Bécsben, hírnévben csak az uralkodó és a Liechtenstein hercegek képtára előzte meg. Közép-Európa főúri gyűjteményei közül a Czartoryski hercegek krakkói, a Harrach-Rohrau grófok bécsi és Lobkowicz herceg roudnicei képtáraival volt összemérhető. II. Miklós halálával véget ért a gyűjtemény legdicsőbb korszaka; a család egyre romló gazdasági helyzetét jól tükrözi a különféle kereskedőkkel való zálogügyletek és tartozások miatti pereskedések sora. Az állandó pénzhiány miatt a palota Múzeum-szárnyát bérbe kellett adni, az innen leszedett képek elhelyezése és tárolása sok problémát jelentett. A diplomataként szolgáló Pál herceg Londonból irányította az ügyeket, és az adott körülmények között már nem tudta látványosan fejleszteni a képtárat, bár hosszú követi működése (1815–1842) alatt sok műtárgyat, köztük festményeket is vásárolt. Hazatérésekor árverésre bocsátotta rezidenciája berendezését, de a lakását díszítő festmények közül néhányat magával hozott, és besorolta azokat a családi gyűjteménybe.¹⁷ Nagy hangsúlyt helyezett a meglévő állomány állapotának megőrzésére és rendben tartására. A festmények restaurálási munkáit a császári galéria számára is dolgozó bécsi

az Esterházy-képtár és metszetgyűjtemény a harmadik legrangosabb gyűjteménynek számított Bécsben, hírnévben csak az uralkodó és a Liechtenstein hercegek képtára előzte meg

II. Miklós halálával véget ért a gyűjtemény legdicsőbb korszaka

a diplomataként szolgáló Pál herceg Londonból irányította az ügyeket, és az adott körülmények között már nem tudta látványosan fejleszteni a képtárat

festők végezték, köztük a biedermeier korszak egyik kiemelkedő arcképfestője, Georg F. Waldmüller, aki 1840-ben rendbe hozta az igen rossz állapotban lévő spanyol képeket. Sajnos károk is érték a gyűjteményt: az 1854-ben kezelőnek szerződte-tett Joseph Altenkopf a leltárban nem szereplő festményeket és a legértékesebb grafikai lapok tucatjait tulajdonította el a hercegtől és adta el különböző műkereskedéseknek. Az elveszett rajzok közül több is felbukkant az elmúlt évtizedekben.

*a hazai
közművelődés
ügyét szolgáló
politikusok egyre
szorgalmazták
a legrangosabb
főúri képtár
Magyarországra
szállítását*

¶ Miközben a család anyagi gondjai egyre növekedtek, és az elárverezés lehetősége Damoklész kardjaként lógott a gyűjtemény felett, a hazai közművelődés ügyét szolgáló politikusok egyre szorgalmazták a legrangosabb főúri képtár Magyarországra szállítását. Amióta Széchényi Ferenc 1802-ben megalapította a Nemzeti Múzeumot, a közvélemény hasonló gesztust várt a leggazdagabb mágnás családtól is. 1836-ban, éppen abban a lélektani pillanatban, amikor Pál herceg bécsi palotája bérbeadására és nagy összegű hitel felvételére kényszerült, intéztek hozzá javaslatot a magyar rendek, hogy tulajdonjoga megtartása mellett egyesítse képtárát a Nemzeti Múzeum gyűjteményével. A politikai élet szereplői és a közvélemény egyaránt megütközött az egykori miniszter, a Habsburg-hűsége ellenére a magyarság ügyéért mindig kiálló herceg hűvös elutasításán. Talán anyagi helyzete hirtelen jobbra fordulásában reménykedett, vagy éppen ellenkezőleg, a még rosszabb időkre tartalékolta értékes képtárát? Nem tudjuk, mindenesetre ettől kezdve a gyűjtemény Pestre hozatala állandó témát szolgáltatott a társasági és élclapok és a parlamenti felszólalások számára egyaránt.¹⁸ A következő folyamodvány 1861-ben érkezett Pestről, a Magyar Tudományos Akadémia építése idején, amikor nagy többletköltséggel az épület legfelső szintjét kifejezetten a gyűjtemény számára alakították ki. Miután a herceg hatalmas adóssággal megterhelt vagyonát gondnokság alá vették, kilátástalan anyagi helyzete arra kényszerítette, hogy ezt a javaslatot elfogadja, és 1865-ben áttelepítette a képtárát Pestre, ahol hamarosan megnyitották a látogatók előtt. Örököse, III. Miklós (1817–1894) a nehéz anyagi helyzetből az egyetlen lehetséges kiutat a képzőművészeti gyűjtemény pénzzé tételében látta, amit a kevésbé értékes műtárgyak eladásával

*a következő
folyamodvány
1861-ben érkezett
Pestről, a Magyar
Tudományos
Akadémia építése
idején, amikor nagy
többletköltséggel
az épület legfelső
szintjét kifejezetten
a gyűjtemény
számára
alakították ki*

Bernardo Bellotto: A Kaunitz-Esterházy-palota Bécsben, 1759-1760
olaj, vászon, 134×237 cm
Szépművészeti Múzeum

a magyar kormány annyira megrettent a lehetőségtől, hogy az Esterházy-képtár elkerülhet Pestről, hogy 1870 novemberében a parlament három nap alatt elfogadta az adásvételt lehetővé tévő törvényjavaslatot, és megkötötték a szerződést

az egykori Esterházy-képtár őrzésére uralkodói szentesítéssel megalapították az Országos Képtárat, a mai Szépművészeti Múzeum jogelődjét

már meg is kezdett. A gyűjtemény legértékesebb, válogatott részét, ami Otto Mündler, a Louvre szakértője szerint csaknem hárommillió frankot ért, 1867-ben vételre ajánlotta a magyar államnak. A vagoni zárlat miatt éveken keresztül elhúzódó tárgyalások során a sajtó többször felröppentett az eladás meg-
hiúsulásáról szóló híreket, miközben a gyűjteményre magas külföldi árajánlatok is érkeztek. A magyar kormány annyira megrettent a lehetőségtől, hogy az Esterházy-képtár elkerülhet Pestről, hogy 1870 novemberében a parlament három nap alatt elfogadta az adásvételt lehetővé tévő törvényjavaslatot, és megkötötték a szerződést. Így a teljes Esterházy-gyűjtemény nagyjából felét kitevő műtárgyválogatás a művészeti könyvtárral együtt 1,3 millió osztrák forintért, a Mündler által készített becslés harmadáért került állami tulajdonba. Az egykori Esterházy-képtár őrzésére uralkodói szentesítéssel megalapították az Országos Képtárat, a mai Szépművészeti Múzeum jogelődjét.

¶ Annak ellenére, hogy a vásárlás óta eltelt százötven évben sok értő igazgató és kurátor folytatta a képtár gyarapítását és hiányainak pótlását, az Esterházy hercegek ízlése által kialakított együttes összetétele mindmáig meghatározza a gyűjtemény alapvető karakterét. A magyar történelem viharos századai során sem az uralkodói kegy, sem a szerencse nem juttatott az első európai múzeumokhoz hasonlóan gazdag gyűjteményt a magyar állam tulajdonába, ezt az egyik legkiemelkedőbb arisztokrata család tette meg. Az utókor nem lehet eléggé hálás e nemes gesztusért, amelyet a bécsi képtár egyik ismeretlen látogatójának elismerő szavai fejeznek ki igen pontosan: „Az is az emberiség jótevője, aki népszerűsíti a művészetet.”¹⁹

Jegyzetek

- [1] Esterházy Péter: *Harmonia Caelestis*, Budapest 2001, 11.
- [2] Specification über volgenten gemallen und raren Quadren und diversen famosen maistern. Kismartoni hercegi Főlevéltár, idézi Meller Simon: *Az Esterházy képtár története*. Budapest 1915, XV.
- [3] Géza Galavics: *Fürst Paul Esterházy (1635–1713) als Mäzen*. Skizzen zu einer Laufbahn, Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte 45, 1992, 121.

- [4] Klára Garas: Une oeuvre de jeunesse de Gabriel François Doyen, *Gazette des Beaux-Arts*, 1963. 49. sz. 199.
- [5] Gabriel Doyen: *A Levegő allegóriája*, olaj, vászon, 355×217 cm, ltsz. 60.8; Charles de la Traverse: *A Víz allegóriája*, olaj, vászon, 355×217 cm, ltsz. 93.6; Jean Barbault: *A Föld allegóriája* (töredék), olaj, vászon, 145,5×217 cm, ltsz. 2016.1a.
- [6] Johann Wolfgang Goethe: *Költészet és valóság*, Budapest 1965, 167.
- [7] Gottfried von Rotenstein: Reisen durch einen Theil von Königreich Ungarn, seit dem Jahr 1763. In: *Johann Bernoulli's Sammlung Kurze Reisebeschreibungen IX*. 1783, 250–268.
- [8] Niccola Passeri: *Del metodo di studiare la pittura e delle cagioni di sua decadenza*. Dialoghi, Napoli 1795.
- [9] Orsolya Radványi: „Il valore e il ruolo della Madonna di Raffaello all'interno della collezione Esterházy” In: *Raffaello. La Madonna Esterházy*. Kiáll. kat., szerk.: Stefano Zuffi. Palazzo Reale, Milano 2014–2015, 35–41.
- [10] Stefan Körner: *Nikolaus II. Esterházy und die Kunst*. Biografie eines manischen Sammlers, Wien 2013, 71–72.
- [11] Victor Hugo: *Kilencvenhárom*, Budapest 1993, 100.
- [12] Joseph Fischer: *Catalogue de la galerie des tableaux de son Altesse le Prince Esterházy de Galantha dans son hôtel de Laxembourg*. M. A. Schmidt, Wien 1812.
- [13] Joseph Fischer: *Katalog der Gemälde-Galerie des durchl. Fürsten Nicolaus Esterházy von Galantha zu Wien*. Eisenstadt 1815.
- [14] Klára Garas: Die Geschichte der Gemäldegalerie Esterházy. In: *Von Bildern und anderen Schätzen. Die Sammlungen der Fürsten Esterházy*. Hg. G. Mraz-G. Galavics, Wien 1999, 101–174.
- [15] Ormós Zsigmond: *A herczeg Esterházy Képtár műtörténelmi leírása*, Pest 1864.
- [16] Andor Pigler: Les visiteurs de la galerie Esterházy 1849–1865, *Bulletin du Musée hongrois des beaux-arts*, N°28, 1966, 101–110.
- [17] *A Catalogue of a portion of a collection of Pictures, formed by His Highness Prince Esterhazy... removed from Chandos House. Which will be sold by auction by Mr. Phillips, New Bond Street, on 26th of May, London 1843.*
- [18] Bécsi levelek, *Regélő*, 1838. nov. 11., 708–709.; Henszlmann Imre interpellációja az Esterházy-képtár ügyében, 1869. nov. 27.; Ürményi Miksa interpellációja, 1870. nov. 29.
- [19] Joseph M. Méert professzor bejegyzése a látogatókönyvben, 1864. szept. 22., 318.

Eredeti Esterházy-portefeuille-ök a Szépművészeti Múzeum
Grafikai Gyűjteményének metszettárában
A szerző felvétele

KÁRPÁTI ZOLTÁN

MŰVÉSZETTÖRTÉNET RAJZOKON ÉS METSZETEKEN ESTERHÁZY MIKLÓS GRAFIKAI GYŰJTEMÉNYE

a rajzokat
ekkor még nem
tekintették önálló
alkotásoknak:
akárcsak a festékek
és ecsetek, a rajzok
is a műhelyek
mindennapi
használati tárgyai
közé tartoztak,
a festményeket
vagy falképeket
előkészítő
műhelyrajzokat
pedig csak ritkán
őrizték meg

IMint a művészettörténetben oly gyakran, itt is Giorgio Vasari-val kezdődött minden. Ő volt az első, aki szisztematikusan kezdett rajzokat gyűjteni. Mivel Firenzében úgy tartották, a rajz (*disegno*) valamennyi művészeti ág alapja, Vasari szerette volna rajzokon keresztül is bemutatni a toszkán művészet történetét. Amikor *A legkiválóbb festők, szobrászok és építésszek életének* második, bővített kiadásán (1568) dolgozott, már igyekezett az életrajzok szereplőinek minél több rajzát is megszerezni. Nem volt könnyű dolga. A rajzokat ekkor még nem tekintették önálló alkotásoknak: akárcsak a festékek és ecsetek, a rajzok is a műhelyek mindennapi használati tárgyai közé tartoztak, a festményeket vagy falképeket előkészítő műhelyrajzokat pedig csak ritkán őrizték meg. Vasarinak mégis sikerült jó néhány rajzot fellelnie. Ezeket, időrendbe sorolva, öt nagyméretű albumban rendezte el. Mivel nagyrészt műhelyhulladékokkal kellett beérnie, a *Libro de' disegni* köteteinek lapjain a különálló, sokszor töredékes vázlatokat díszes, ornamentális keretbe foglalta, és kisebb csoportokba komponálta, végül a rajzok alatt az alkotók nevét is feltüntette.

a gyűjtemények jó befektetésnek is bizonyulhattak, Rembrandt, aki 1656 nyarára teljesen fizetésképtelenné vált, értékes gyűjteményének eladásából igyekezett kiegyenlíteni a tartozásait

IVasari példáját számos pályatársa követte, így a 17. századra már megszokottnak számítottak a művészek rajz- és metszetgyűjteményei. A bolognai festőnek, Guido Reninek sikerült Rómában szert tennie egy Raffaello-rajzokat tartalmazó albumra, Carlo Maratta pedig Domenichino rajzaiból állított össze kisebb gyűjteményt. A festők így egyfelől közvetlenül tanulmányozhatták elődeik műveit, másfelől a gyűjtemények jó befektetésnek is bizonyulhattak. Rembrandt, aki 1656 nyarára teljesen fizetésképtelenné vált, értékes gyűjteményének eladásából igyekezett kiegyenlíteni a tartozásait. Pieter Paul Rubens szintén komoly gyűjteményt hozott össze: itáliai útján a legnagyobb olasz művészek, köztük

Leonardo da Vinci és Michelangelo rajzait vásárolta meg, majd átdolgozva, kora ízléséhez igazítva javította ki olasz pályatársai „hibáit”.

gazdag kereskedők,
bankárok
és diplomaták
festmények, szobrok
és antik emlékek
mellett már rajzokat
is vásároltak. Mivel
relatív olcsónak
számítottak,
gyakran
festőműhelyek
teljes rajzhagyatéka
került a birtokukba

¶ A rajzok a 16. század végére a művelt, kifinomult ízlésű műértők (*cognoscenti*) érdeklődését is felkeltették. Gazdag kereskedők, bankárok és diplomaták festmények, szobrok és antik emlékek mellett már rajzokat is vásároltak. Mivel relatíve olcsónak számítottak, gyakran festőműhelyek teljes rajzhagyatéka került a birtokukba. A firenzei festő, Fra Bartolommeo több mint 800 különálló lapot és tizenkét vázlatkönyvet tartalmazó teljes rajzhagyatékát a 16. század elején mindössze 30 forintra értékelték (ez egy tisztos mesterember alig egy éves jövedelmének felelt meg). Három évtizeddel később, Perino del Vaga halálát követően, az összes műhelyrajzát ennek alig a duplájáért vásárolta meg egy milánói műkereskedő; igaz, később tetemes haszonnal adta tovább az antwerpeni Fuggereknek.

Eberhard
Jabach korának
legértékesebb
gyűjteményét hozta
létre Párizsban

¶ A rajzok iránti érdeklődés a 17. században érte el a csúcspontját. A szinte korlátlan anyagi lehetőségekkel bíró, kölni születésű francia bankár, Eberhard Jabach korának legértékesebb gyűjteményét hozta létre Párizsban. Olyan remekművekkel dicsekedhetett, mint Leonardo da Vinci *Keresztelő Szent Jánosa* vagy Giorgione *Concert champêtre*-je. A 101 festmény mellett további 5542 rajz is a birtokában volt főként olasz reneszánsz mesterektől, köztük Raffaellótól és Michelangelótól. De hozzá került Vasari legendás *Libro de' disegni*-je és Rubens egykori rajzgyűjteménye is. Egy bankcsőd miatt azonban hamarosan meg kellett válnia a gyűjteményétől: az egyedülálló kollekciót XIV. Lajos vásárolta meg, és Jabach kollekciójának rajzai vetették meg a Cabinet du Roi, a mai Louvre grafikai gyűjteményének alapjait. A gyűjtőnek mindez nem szegte kedvét, és amint rendeződött az anyagi helyzete, nekifogott, hogy az elvesztett műveket másokkal pótolja: haláláig újabb 687 festményre és több mint négyezer rajzra tett szert. Mindez azonban közelébe sem ért a nála két generációval fiatalabb Pierre Crozat gyűjteményének. A dúsgazdag párizsi befektetőnek hat évtizednyi kitarító munkával 19201 rajzra sikerült szert tennie. Emellett a hagyatéki leltár további 1369 metszetről is beszámol.

de míg rajzokhoz
nehéz volt
hozzájutni, addig
a 15. század
végétől egyre
nagyobb számban
kerültek piacra fa-
és rézmetszetek,
amelyek köré hamar
egész iparág épült

Albrecht Dürer
nemzetközi
hírnevét elsősorban
a metszeteinek
köszönhette

az ő példája
ösztönözte
Raffaellót,
aki a legjobb
rézmetszőkkel
szövetkezve
jövödelmező
metszetkiadó
vállalkozást
működtetett
Rómában

az egyes lapokat
méret, téma,
az ábrázolt figurák
száma, neve
és ruházata szerint
csoportosította,
és többféle
keresőszóval ellátott
katalógust vezetett
róluk

¶ Jóllehet a rajzokat ma többre becsüljük a sokszorosított grafikáknál, metszeteket jóval korábban kezdték el gyűjteni. A rajzok és a metszetek között kezdetben nem tettek éles különbséget. De míg rajzokhoz nehéz volt hozzájutni, addig a 15. század végétől egyre nagyobb számban kerültek piacra fa- és rézmetszetek, amelyek köré hamar egész iparág épült. A könyvillusztrációk és a zarándokok számára készült olcsó szentképek mellett szinte azonnal megjelentek a kimondottan gyűjtőknek szánt, magas művészi színvonalon kivitelezett, drága metszetek is. Egy nagyméretű rézmetszet vagy egy több dűcről nyomott chiaroscuro fametszet valódi luxuscikknek számított, és csak a leggazdagabbak engedhették meg maguknak. A 16. század elején Európa-szerte virágzó metszetpiac a sikeres festők számára is vonzó terepet jelentett. Albrecht Dürer nemzetközi hírnevét elsősorban a metszeteinek köszönhette. Az ő példája ösztönözte Raffaellót, aki a legjobb rézmetszőkkel szövetkezve jövödelmező metszetkiadó vállalkozást működtetett Rómában. Ha kisebb léptékben is, de a 16–17. században sok festő számára jelentett ideiglenes megélhetési forrást a metszetkészítés azokban az időszakokban, amikor megbízás nélkül maradtak.

¶ Az első nagy metszetgyűjtemények sem vártak sokáig magukra. Az utazó és felfedező Cristoforo Colombo második fia, Ferdinand gyakran teljesített diplomáciai feladatokat a spanyol királyi udvar megbízásából. Miközben szinte teljes Európát beutazta, nemcsak a 15 ezer kötetes könyvtárát állította össze, de egy háromezer-kétszáz lapból álló metszetgyűjteményt is létrehozott. Mivel elsősorban kozmográfiával és könyvészzettel foglalkozott, ennek szellemében rendezte a gyűjteményét is: az egyes lapokat méret, téma, az ábrázolt figurák száma, neve és ruházata szerint csoportosította, és többféle keresőszóval ellátott katalógust vezetett róluk. Más gyűjtőket azonban más szempontok motiváltak, és a metszetgyűjtemények is változatos képet mutattak.

¶ A metszeteknél alapvető problémát jelentett, hogy az egyedi- nek számító rajzokkal ellentétben akár több ezres példányszámban is piacra kerülhettek. Az egyes lapok között ugyanakkor jelentős különbségek lehetnek: mivel a nyomtatás

egy metszet-
gyűjtemény
minőségét egy
műértő számára
így elsősorban
nem a művek
mennyisége, hanem
a különleges,
ritka levonatok
határozták meg

során a rézlemezek vagy a fadúcok felülete idővel kopni kezd, minél későbbi egy levonat, annál gyengébb a minősége. Ezért a gyűjtők igyekeztek a korai példányokat megszerezni, az első levonatok (*permières épreuves*) pedig különös becsben tartották. Egy metszetgyűjtemény minőségét egy műértő számára így elsősorban nem a művek mennyisége, hanem a különleges, ritka levonatok határozták meg. A művelt holland diplomata, Constantijn Huygens 1680-as berlini látogatásakor csalódottan számolt be Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem metszetgyűjteményéről, melyben kizárólag „gyenge” levonatokot látott.

¶ Dürer, Lucas van Leyden és Marcantonio Raimondi metszetei voltak a legnépszerűbbek, és a műkereskedelemben is ezek keltek el a legmagasabb áron. Mivel nagy volt rájuk a kereslet, komoly kihívást jelentett megszerezni a lapjaikat, minél teljesebb életművük összeállítása pedig a gyűjtők egymás közti versengésének terepévé vált. Lucas van Leyden a kifejezetten nehezen gyűjthető művészek közé tartozott: legkeresettebb metszete, az *Eulenspiegel (Koldusok)* mindössze öt levonatban maradt ránk. Nem meglepő, hogy amikor 1642-ben egy amszterdami aukción felbukkant egy példánya, az anyagi csőd szélén egyensúlyozó Rembrandt nem sajnált óriási összeget kifizetni érte. Lucas van Leydennel ellentétben Jacques Callot lapjai nagy számban forogtak a műtárgypiacon, mindez azonban nem jelentette azt, hogy ne érdekelte volna a gyűjtőket. A 18. századi velencei műértő Antonio Maria Zanetti büszkén számolt be firenzei kollégájának, Francesco Maria Niccolò Gaburrinak, hogy szebb Callot-gyűjteménye van, mint a francia királynak. Nemcsak azt hangsúlyozta, hogy Callot teljes életművére hiánytalanul sikerült szert tennie, de külön kiemelte azokat a próbanyomatokat, melyeket még maga a művész egészített ki vörös krétával. A metszetek készülésének különböző fázisait dokumentáló, egyetlen példányban fennmaradt próbanyomatok a gyűjtők körében igazi különlegességnek számítottak, így Zanetti sem sajnált 1950 livre-t fizetni értük. (Ez hatalmas összegnek számított, amikor 1775-ben Pierre-Jean Mariette metszetgyűjteményét aukcióra bocsájtották, nyolcszáz chiaroscuro fametszetet tartalmazó három

a metszetek
készülésének
különböző fázisait
dokumentáló,
egyetlen
példányban
fennmaradt
próbanyomatok
a gyűjtők
körében igazi
különlegességnek
számítottak

Andrea Palladio és Battista del Moro: Síremlékterv, 1560 körül, toll és lavfrozás, barna tinta, papír, 473×338 mm
Szépművészeti Múzeum

albuma 298 livre-ért kelt el; pedig a chiaroscuro fametszete-
ket mindig a legmagasabb áron jegyezték.)

¶ A francia amatőr festő, rézmetsző és elméletíró, Roger de Piles a 17. század végén a metszetgyűjtők három típusát különböztette meg. Az elsőbe tartoztak a „képzőművészet szerelmesei”, akik a legnagyobb mesterek művei után készült metszete-
ket gyűjtötték. Velük szemben a műértők (*connoisseur*) a minél teljesebb életművek összeállítására, különleges, ritka levona-
tok megszerzésére törekedtek, függetlenül attól, melyik híres festő műve után készültek a lapok. De Piles szerint azonban a legtöbb gyűjtőt mind a metszettek készítője, mind az előképük hidegen hagyta, és kizárólag a lapok témája érdekelt. Ők első-
sorban illusztrációnak tekintették a metszete-
ket: híres embe-
rek portréiból, térképekből, nevezetes történelmi eseménye-
ket megörökítő vagy ruhaviseletet illusztráló metszetekből állítottak össze vaskos albumokat. A tematikusan rendezett atlasok az egyes országok történetét vagy lakosainak szokásait mutatták be. A 17–18. században nem számítottak ritkaságnak az akár több száz kötetes atlas gyűjtemények sem.

¶ A legnépszerűbbek mégis a portrémetszettek voltak. A francia királyi könyvtáros, Nicolas Clément rendszeresen dézsmálta a Cabinet du Roi metszeteit, hogy így teremtsen anyagi fedezetet saját 18 ezer darabos portrémetszet-gyűjteményéhez. Amikor a sorozatos lopásokra fény derült, így védekezett Colbert-nek: „A gyűjteményem épp olyan számomra, mint másnak a szeretője. És ugyanúgy igyekszem elhalmozni drágaságokkal, ahogy mások a szeretőjüket ékszerekkel. Önnek Uram tudnia kell, hogy gyűjteni olyan sóvárgás, mely messzire sodorhatja az embert.” A király befolyásos minisztere meg-
értőnek bizonyult, és eltekintett a büntetéstől. Feltételül csak annyit szabott, hogy Clément-nak a királyi gyűjteményre kel-
lett hagynia a portrémetszeteit.

A gyűjteményem
épp olyan
számomra, mint
másnak a szeretője.
És ugyanúgy
igyekszem
elhalmozni
drágaságokkal,
ahogy mások
a szeretőjüket
ékszerekkel. Önnek
Uram tudnia kell,
hogy gyűjteni olyan
sóvárgás, mely
messzire sodorhatja
az embert.”

¶ Egy gyűjtemény nemcsak tulajdonosa érdeklődéséről és mű-
veltségéről árulkodott, de társadalmi rangját, gazdagságát
és politikai erejét is kifejezte. A 17. század végére a koráb-
ban népszerű kuriozitásgyűjtemények (*Wunderkammer*) át-
adták helyüket az uralkodók hatalmas képgalériáinak, gyak-
ran a többeszes rajz- és metszetgyűjteményeiket is magukban

V. János portugál király az Újvilágból érkező, kiapadhatatlan ezüstszállítmányoknak köszönhetően korlátlan pénzeszközökkel rendelkezett, és néhány év alatt korának legnagyobb metszetgyűjteményét hozta létre

foglaló könyvtárainak. Bár a francia királyi könyvtár Európa-szerte uralkodók és főurak számára szolgált mintaképül, a Cabinet du Roi-nak hamar vetélytársai akadtak. V. János portugál király az Újvilágból érkező, kiapadhatatlan ezüstszállítmányoknak köszönhetően korlátlan pénzeszközökkel rendelkezett, és néhány év alatt korának legnagyobb metszetgyűjteményét hozta létre. Párizsi, hágai, londoni és madridi ügynökök népes hálózata igyekezett kiszolgálni ambiciózus tervét, hogy az utolsó harminc évben megjelent összes metszet egy-egy példányát megszerezze. Párizsban Jean Mariette és fia, Pierre-Jean három év alatt a királynak szánt francia metszetekből százötven nagyméretű albumot állított össze.

¶ Az Európa-szerte szaporodó rajz- és metszetgyűjtemények, a gyűjtők egyre növekvő étvágya és a felélénkülő műtárgypiac már kifejezetten rajzokra és metszetekre specializálódott szakértőket kívánt. A Mariette család pedig ekkor már négy generációra visszamenőleg szolgálta ki tehető klienseinek mind nagyratörőbb igényeit. Nyolc évvel korábban a korszak másik hatalmas kollekcóját, Savoyai Jenő százezres metszetgyűjteményét állították össze. Pierre-Jean Mariette hamarosan a császárvárosba utazott, hogy a Hofbibliothek metszeteit rendszerezze; ezek ma a bécsi Albertina csaknem kilencszázezer lapot számláló teljes metszetgyűjteményének a felét teszik ki. A császári gyűjtemény ekkor formálódó grafikai kollekciónak hírneve is hozzájárult ahhoz, hogy Párizs, London, Antwerpen és Hága mellett a 18. században Bécs is felkerült az európai műkereskedelem térképére, hogy azután a 19. század elején az egyik legprosperálóbb központjává váljon.

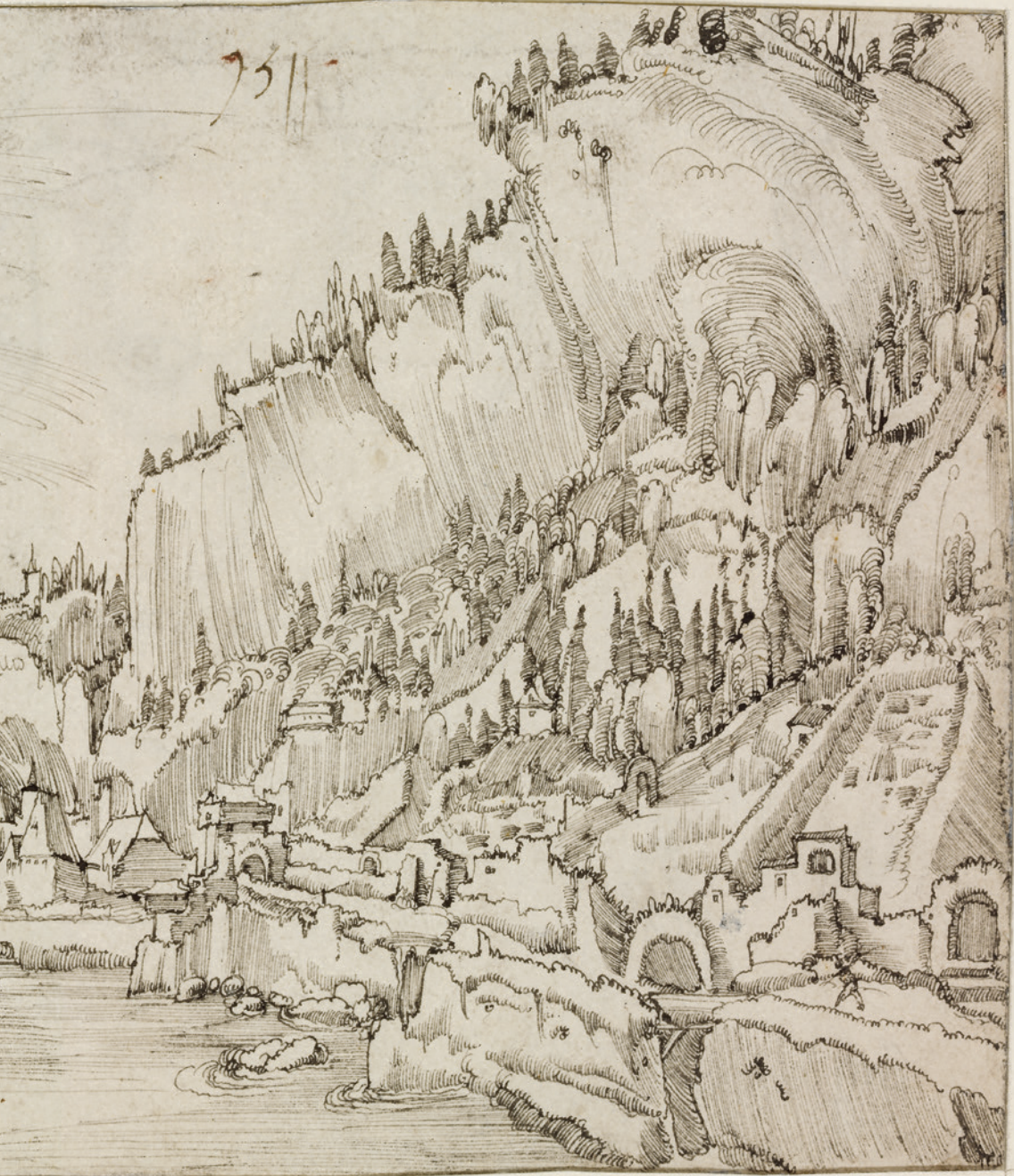
Pierre-Jean Mariette hamarosan a császárvárosba utazott, hogy a Hofbibliothek metszeteit rendszerezze; ezek ma a bécsi Albertina csaknem kilencszázezer lapot számláló teljes metszetgyűjteményének a felét teszik ki

¶ Így az 1790-es években Esterházy Miklós herceg számára minden adott volt ahhoz, hogy a nagyapjától örökölt családi gyűjtemény bővítésébe kezdjen. A legendás nagyapát, Esterházy „Fényes” Miklóst a kortársai nem véletlenül nevezték a Pompa kedvelőnek: a birodalom leggazdagabb magyar főnemeseként határozott elképzelései voltak arról, miként állíthatja a művészeteket a család dicsőségének szolgálatába. Ennek fő színteréül Eszterházát választotta. A herceg fertődi nyári rezidenciája az 1770-es években élte fénykorát, a rokokó kastélyból, hatalmas kiterjedésű franciakertekből, pavilonokból,

Albrecht Altdorfer: Sarmingstein and der Donau, 1511
toll és szürke tinta, papír, 147×207 mm
Szépművészeti Múzeum

7511

színházból, operaházból, bábszínházból, istállókból és gazdasági udvarokból álló épületegyüttest a „magyar Versailles”-ként emlegették. Eszterháza elsősorban roppant méreteivel, fényűző udvartartásával és pazar ünnepségeivel vívta ki a kortársak csodálatát, építészeti nem sok köze volt a Napkirály rezidenciájához. A herceg a bécsi divatot követte, előképként mindenekelőtt a császári épületek, a Belvedere és schönbrunni kastély lebegett a szeme előtt. A rokokó stílus azonban ekkor már idejétmúltak számított, ahogyan a gyakran az építész szerepében tetszelgő herceg szeszélyei sem tettek jót az „elképesztő pompával, de kevés ízléssel megépült”, meglehetősen eklektikus palotaegyüttesnek.

¶ Nem volt ez másként a gyűjteményeivel sem. Főként olasz és németalföldi mesterek tájképeiből összeállított 248 darabos festménygyűjteménye külön galériát kapott, a műveket azonban egy angol utazó „szokatlanul rossznak” találta. Bizonyára nem túlzott, hiszen a gyűjteményt továbbfejlesztő unokája csak hat képet tartott meg közülük. A drága bútorokhoz és luxustárgyakhoz hasonlóan a képzőművészeti alkotások is a palota díszítését szolgálták, és a herceg gazdagságát hirdették. Akárcsak a legújabb tudományos és irodalmi műveket tartalmazó húszezer kötetes könyvtára, ami ekkor már elmaradhatatlan kelléke volt a főúri rezidenciáknak. Itt kapott helyet a metszetgyűjtemény is. A metszetek mellett térképeket és rajzokat is tartalmazó kollekción azonban nem lehetett különösebben számottevő, hiszen a korabeli beszámolóiban még a képtárnál is kevesebb szó esik róla. Tény, hogy Esterházy Miklós sem különösebben kifinomult szellem, sem műértő nem volt. Eszterháza valamennyi kellékével az örökös hercegi rangra emelkedő főnemes politikai ambícióit és hatalmát hirdette egy olyan korban, amikor egy arisztokrata számára a műgyűjtés és műpártolás kötelezőnek számított.

¶ Míg az amatőr tájfestőként, lelkes baritonjátékosként és dilettáns építészként is szívesen mutatkozó herceg művészetpártolását és gyűjteményeit kizárólag a személyes ízlése határozta meg, unokája más utat követett. A megfellebbezhetetlen „uralkodói ízlés” helyett polgári szakértők tanácsaira támaszkodott, a véletlenszerű beszerzéseket rendszeres és tervszerű

248 darabos
festmény-
gyűjteménye külön
galériát kapott,
a műveket azonban
egy angol utazó
„szokatlanul
rossznak” találta

bizonyára nem
túlzott, hiszen
a gyűjteményt
továbbfejlesztő
unokája csak hat
képet tartott meg
közülük

Leonardo da Vinci: *Fejtanulmány*, 1504–1505 körül
vörös kréta, alapozott papír, 226×186 mm
Szépművészeti Múzeum

Esterházy Miklós
gyűjteménye
kifejezetten
modernnek
számított a korban,
és ezt mi sem
bizonyítja jobban,
mint a rajzok
és metszetek nagy
száma: halálakor
1156 festmény
mellett 3535
rajzot és 51301
sokszorosított
grafikai lapot
hagyott maga után

vásárlások váltották fel. Ha „Fényes” Miklós kollekciója egyfajta kiindulópontul vagy még inkább ösztönzésül is szolgált az unokája számára, a valódi példát a bécsi császári és főúri gyűjtemények jelentették. Esterházy Miklós gyűjteménye kifejezetten modernnek számított a korban, és ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a rajzok és metszetek nagy száma: halálakor 1156 festmény mellett 3535 rajzot és 51301 sokszorosított grafikai lapot hagyott maga után. A rajzok és metszetek túlsúlya azonban elsősorban nem a herceg egyéni érdeklődéséből fakadt. Esterházy Miklós mindenekelőtt a festményeket szerette, és a képtár fejlesztése foglalkoztatta: míg a képvásárlásainál ragaszkodott ahhoz, hogy minden számlát sajátkezűleg jegyezzen ellen, a grafikák beszerzését metszettárának vezetőjére hagyta. Bár semmi sem utal arra, hogy osztozott volna az utolsó éveit kizárólag a rajzai rendszerezésének szentelő Albert szász-tescheni herceg grafikák iránti olthatatlan szenvedélyében, mindketten ugyanazt a felvilágosodással megszülető, újfajta gyűjtői szemléletet képviselték.

¶ Albert herceg minden idők legnagyobb grafikai gyűjteményével, 14 ezer rajzzal és kétszázezer metszettel dicsekedhetett. Összeállításában elsősorban Giacomo Durazzo szakértelmére támaszkodott. A genovai nemes Kaunitz kancellár pártfogoltjaként a császári opera igazgatói tisztségét töltötte be, majd miután kegyvesztetté vált, velencei nagykövetnek nevezték ki. Durazzo egyúttal a 18. század legismertebb rajz- és metszetszakértőjének számított, aki radikálisan új nézeteket vallott. Gyűjteményében a műveket a korábbi gyakorlattal ellentétben már nem témák alapján, hanem iskolák és művészek szerint, időrendben csoportosította. (A múzeumok lényegében a mai napig ugyanezt a rendszert követik.) Az elgondolás nem volt teljesen új, hiszen Pierre-Jean Mariette fél évszázaddal korábban hasonló módon rendezte Savoyai Jenő metszet-, majd Pierre Crozat rajzgyűjteményét. De míg Mariette-et elsősorban a gyűjteményrendezés praktikus szempontjai motiválták, Durazzo a felvilágosodás szellemében, a művészeti gyűjtemények „magasabb célokat szolgáló” társadalmi hasznosságát és ízlésformáló szerepét hangsúlyozta. Az Albert herceg számára összeállított első ezer lapot művészeti iskolák

szerint, itáliai (római, velencei, bolognai, lombard) és az Alpokon túli területek (német, svájci, flamand, holland, francia) alapján válogatta szét; a kisebb számú spanyol, portugál és angol művek egyfajta függelékét alkották. A „scuola pratica universale” címet viselő gyűjtemény feladata pedig már nem egyszerűen a gyönyörködtetés volt, hanem Diderot egyetemes emberi tudást egybegyűjtő *Enciklopédiájához* hasonlóan, rajzok és metszetek segítségével a művészet történetének minél teljesebb bemutatása.

¶ Eközben felértékelődtek a reprodukív metszetek. A gyűjtők már nemcsak a különleges, ritka levonatokat keresték, hanem a híres festményeket és falképeket reprodukáló sokszorosított grafikai lapokat is. Hogy a művészet történetéről minél teljesebb képet adhasson, Durazzo a firenzei Uffizi ötven kora reneszánsz festményéről készítettett rézkarcot a gyűjteménye számára. Felismerve az ebben rejlő lehetőségeket, a 18. század második felétől a műkereskedők már gyakran híres művek reprodukcióinak kiadásával is igyekeztek kiszolgálni megbízóik igényeit. De megváltozott a rajzok megítélése is. A klasszicizmus és romantika korában a művészi szándékot kezdték többre becsülni az elkészült műalkotásoknál, a rajzot pedig az alkotóerő egyetlen tárgyasult megjelenési formájaként értékelték. Ezért az elméletírók a rajzra a művészi invenció elsődleges és leghitelesebb megnyilatkozási formájaként tekintettek.

a 18. század
második felétől
a műkereskedők
már gyakran
híres művek
reprodukcióinak
kiadásával
is igyekeztek
kiszolgálni
megbízóik igényeit

¶ Miközben 1779-ben Durazzo újabb harmincezer lappal egészítette ki Albert herceg kollekcióját, és igyekezett meggyőzni az újfajta gyűjteményrendezés előnyeiről, a bécsi Felső-Belvedereben a császári képtárat szintén iskolák szerint rendezték át. Az idővel Európa-szerte meghonosodó elképzelés, miszerint a képtárakat a művészettörténet „lerakataivá” (*dépôt de l’histoire visible de l’art*), a tudás és nevelés színtereivé tegyék, ekkor még kifejezetten újszerűnek számított.

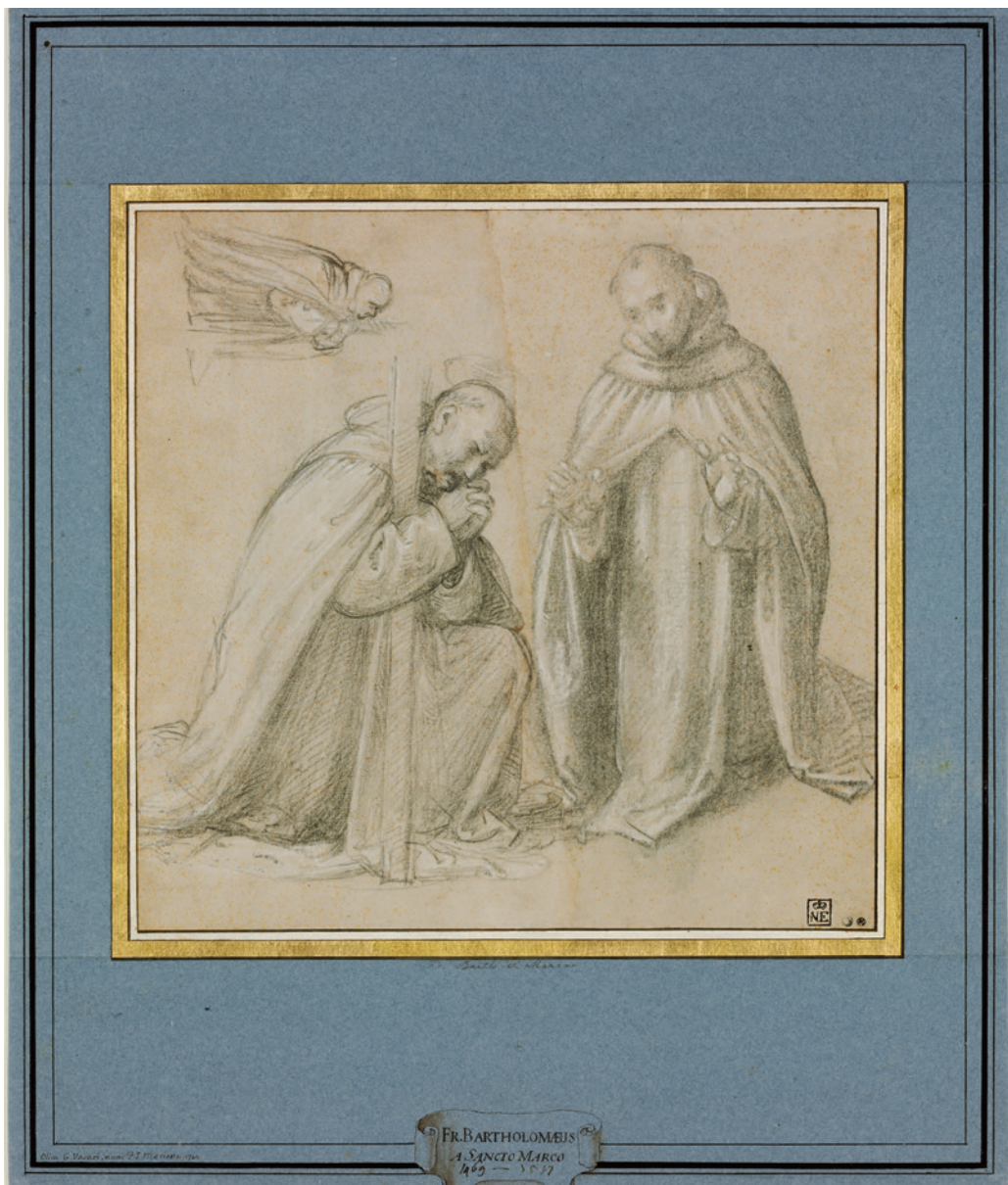
¶ Nem tudjuk, Esterházy Miklós mikor döntött úgy, hogy hasonló módon építi fel a gyűjteményét. Ebben elsődleges szerep jutott a képtárat és metszetgyűjteményét csaknem két évtizeden át vezető Joseph Fischernek. Amikor 1803-ban Párizsban megismerkedtek, Fischer már ismert bécsi rézmetsző volt,

aki éppen a Louvre híres festményeiről készített reprodukív metszeteket. Emellett szívesen vállalta a herceg mellett a cicerone szerepét, hogy a magyar főnemeset körbekalauzolja a legfontosabb párizsi gyűjteményekben. Esterházy Miklós úgy döntött, hogy alkalmazza a művelt műértőt. A párizsi, londoni és bécsi művészeti körökben egyaránt otthonosan mozgó Fischer új fejezetet nyitott az Esterházy-gyűjtemény történetében. A herceg már ezt megelőzően is vásárolt műveket: 1795-ben nápolyi útjáról festményekkel, antik műtárgyakkal, könyvekkel és metszetekkel tért haza. Egy évre rá megvette gróf Pálffy József és Miklós teljes metszetgyűjteményét. Ez volt az első határozott jele annak, hogy komoly grafikai kollekció összeállításán gondolkozik. Az íróként és műgyűjtőként egyaránt ismert bécsi tanácsost, Ratakovszky Ferencet bízta meg a metszettár gondozásával, aki a bécsi műkereskedőktől rendszeresen szerzett be újabb műveket. Fischer igazgatása alatt azonban szintet lépett a gyűjtemény.

¶ A 18–19. század fordulója kedvező időszaknak számított a műtárgyak vásárlására. A francia forradalom, majd a napóleoni háborúk éveiben számos gyűjteményt számoltak fel, ugyanis elszegényedett arisztokrata családok gyakran kényszerültek megválni kollekciójuktól. A hadjáratokat kísérő gátlástalan fosztogatások pedig korábban nem látott bőségben látták el művekkel a műtárgypiacot. A megnövekedett kínálatnak köszönhetően kedvező áron lehetett értékes művekhez jutni. Egy gazdag főnemes számára még az sem jelentett akadályt, hogy akár teljes gyűjteményeket vagy gyűjteményrészeket vásároljon meg. Így sikerült Esterházy Miklósnak 1803-ban Franz Anton Novohradsky-Kolowrat gróf főként németalföldi metszetekből és rajzokból álló grafikai gyűjteményéhez hozzájutnia.

¶ A rákövetkező évben Esterházy Miklós a híres Praun-gyűjteményből vásárolt több mint négyszáz rajzot. A nürnbergi kereskedő, Paulus von Praun bolognai üzleti érdekeltségei miatt sok időt töltött Itáliában, így a németek mellett előszeretettel vásárolt olasz műveket is. A javarészt 16–17. századi festményeket, rajzokat, metszeteket, de szobrokat, antik érmekeket, gemmákat és drágaköveket, valamint természettudományi

egy gazdag főnemes számára még az sem jelentett akadályt, hogy akár teljes gyűjteményeket vagy gyűjteményrészeket vásároljon meg. Így sikerült Esterházy Miklósnak 1803-ban Franz Anton Novohradsky-Kolowrat gróf főként németalföldi metszetekből és rajzokból álló grafikai gyűjteményéhez hozzájutnia

Fra Bartolomeo: Tanulmányok szerzetesekhez, 1504-1508
fekete és fehér kréta, papír, 260×268 mm
Szépművészeti Múzeum

Esterházy Miklós
165 olasz, 230
német, és húsz
németalföldi
rajzhoz, köztük
Albrecht Altdorfer,
Dürer, Hans
Hoffmann,
Augustin
Hirschvogel, Hans
Baldung Grien
és Wolf Huber
műveihez jutott
hozzá

kabinetet és értékes könyveket is tartalmazó híres kollekciójáról 1779-ben nyomtatott katalógus, a legszebb rajzokról pedig színes faksimilék is készültek. Bármilyen híresnek is számított, a napóleoni háborúk alatt nehéz volt jó áron túladni egy ilyen értékes gyűjteményen. Végül Johann Friedrich Frauenholz nürnbergi műkereskedő vásárolta meg, majd több részletben bocsátotta árverésre Bécsben: a csaknem ötezer metszetre 1802-ben, a mintegy kilencszáz rajzra két évvel később került sor. Esterházy Miklós 165 olasz, 230 német és húsz németalföldi rajzhoz, köztük Albrecht Altdorfer, Dürer, Hans Hoffmann, Augustin Hirschvogel, Hans Baldung Grien és Wolf Huber műveihez jutott hozzá.

¶ A herceg az aukcióra került rajzoknak csak a felét vásárolta meg. Ez a céltudatos válogatás minden bizonnyal Fischernek köszönhető, és a korábban Durazzónál vagy a belvederei császári képtár újrarendezésénél megismert, modern gyűjtői szemléletet tükrözi. A felvilágosodás szellemében a gyűjtemény már nem önálló remekművek, hanem egymáshoz kapcsolódó és egymást értelmező művek szisztematikusan felépített együttese volt. A hangsúly a különlegesről a jellegzetesre helyeződött, ezért felértékelődött a másolatok szerepe is. Ha egy művésztől nem tudtak eredeti művet szerezni, rendszerint beérték replikával is: a Praun-gyűjtemény olasz rajzai között is sok másolat szerepelt, Raffaello és Michelangelo művészetét pedig kizárólag ezek képviselték.

a felvilágosodás
szellemében
a gyűjtemény
már nem önálló
remekművek,
hanem egymáshoz
kapcsolódó
és egymást
értelmező művek
szisztematikusan
felépített együttese
volt

¶ Miközben Fischer rendszeres vásárlásokkal igyekezett pótolni a gyűjtemény hiányait, a herceg Antonio Cesare Poggival egy újabb rajzkollekció megszerzéséről kezdett tárgyalásokat. Poggi portréfestőként érkezett Angliába, majd kortárs művek után festett legyezőket, hogy végül metszetkészítőként és -kiadóként próbáljon meg boldogulni. A folyamatos kudarcokat követően egy előnyös házasságnak köszönhetően jelentős vagyonra tett szert, és műkereskedésbe kezdett. Mariette-hez hasonlóan Poggi is egy személyben volt műkereskedő és gyűjtő (*marchand-amateur*), és bár kisebb léptékben, de néhány év alatt értékes rajzgyűjteményt állított össze. A klasszikus műértő hagyományokat követte, így Fischerrel ellentétben nem a gyűjtemény teljességének igénye,

hanem a híres mesterek saját kezű rajzainak megszerzése motiválta. A Bond Streeten nyitott üzletet, és rendszeresen vásárolt párizsi és londoni aukciókon. Szakmai renoméját jelzi, hogy Sir Joshua Reynolds örökösei őt bízták meg a festő híres, hatezer lapot számláló rajzgyűjteményének elárverezésével. Ez volt a 18. század legnagyobb brit gyűjteménye, az aukció azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Így az egyre szaporodó anyagi nehézségei elől Poggi 1803-ban Párizsba költözött. Vele volt az értékes, zömében olasz rajzokat tartalmazó gyűjteménye is, amelyet vételre ajánlott a gazdag magyar főnemesnek. 1810-ben Esterházy Miklós így a Praun-gyűjteményből származó korai német rajzait olasz reneszánsz mesterek, köztük Leonardo da Vinci, Fra Bartolomeo, Raffaello, Pontormo, Correggio, Parmigianino és Paolo Veronese remekműveivel egészíthette ki. A százhatvan, zömében 16. századi olasz rajz mellett negyvenöt 17. századi németalföldi és tizennégy, javarészt 17. századi francia rajzzal, köztük Poussin és Claude Lorrain műveivel gazdagodott ekkor a gyűjtemény. A rajzokért cserébe kiutalt évi háromezer forint életjáradék mellett a herceg ígéretet tett arra is, hogy Poggira bízza a gyűjteménye vezetését.

¶ Esterházy Miklósnak azonban esze ágában sem volt megválni a gyűjteményét hosszú évek óta sikeresen igazgató Fischertől. Ahogy nőtt a gyűjtemény, úgy jelentett egyre nagyobb kihívást a folyamatosan szaporodó művek rendezése. Ez az expanzió különösen érzékenyen érintette a metszettárat. Az *en bloc* megvásárolt gyűjtemények több száz lapos kontingensei, a műkereskedőktől és aukciókon megszerzett újabb szerzemények elhelyezése állandó feladatot jelentett. A grafikai gyűjtemény méreteit jól illusztrálja, hogy amikor Kaunitz egykori mariahilfi palotájában a rajzok és metszettek 1814-ben végleges helyükre kerültek, a tárolásukra szolgáló, falak mellett sorakozó szekrények három teljes termet foglaltak el. Ráadásul a herceg kifejezett kívánsága volt, hogy a képtárhoz hasonlóan a metszettár is látogatható legyen. Ehhez a műveket nemcsak el kellett tudni rakni, de később meg is kellett találni. A 19. század elején azonban a grafikai művek rendszerezésének még nem voltak bevett normái,

az *en bloc*
megvásárolt
gyűjtemények
több száz lapos
kontingensei,
a műkereskedőktől
és aukciókon
megszerzett újabb
szerzemények
elhelyezése állandó
feladatot jelentett

leggyakrabban témák szerint sorolták be a műveket: ó- és újtestamentumi jelenetek, történelmi események, fej-, kéz- és drapériatanulmányok, kompozícióvázlatok, táj- és városképek, növény- és állatbrázolások, valamint portrék jelentették a legelterjedtebb kategóriákat

és többnyire a gyűjtők személyes preferenciái határozták meg. Leggyakrabban témák szerint sorolták be a műveket: ó- és újtestamentumi jelenetek, történelmi események, fej-, kéz- és drapériatanulmányok, kompozícióvázlatok, táj- és városképek, növény- és állatbrázolások, valamint portrék jelentették a legelterjedtebb kategóriákat. De sokszor válogatták szét a lapokat a technikájuk alapján is: külön albumokba gyűjtötték a toll- és krétarajzokat, a fa- és rézmetszeteket, valamint a rézkarcokat és fametszeteket. Mindkét módszer (és ezek számtalan változata) furcsának tűnhet a számunkra, hiszen hozzászoktunk, hogy a művészet történetét a múzeumok elsősorban művésznevek mentén mutatják be. Ugyanakkor a gyűjtők sokáig jól elboldogultak vele. Egészen addig, amíg nem akarták a műveket az alkotóik szerint is megtalálni.

¶ Esterházy Miklós azonban éppen ilyen gyűjteményt akart: festmények, rajzok és metszetek segítségével mutatni be a művészet történetét. Ambiciózus tervéhez jól képzett szakemberre volt szüksége, olyasvalakire, aki közelről ismeri a hasonló európai gyűjteményeket. Fischer pedig éppen megfelelt a feladatára. Amint a herceg szolgálatába állt, első feladatai között szerepelt a metszettár rendezési tervének kidolgozása. A következő csaknem két évtizedben ideje nagy részét ez kötötte le. A rajzokat és metszeteket iskolák szerint válogatták szét, majd az olasz, német, németalföldi és holland, valamint francia és angol műveket művésznevek szerint, időrendben helyezték el.

a rajzokat és metszeteket iskolák szerint válogatták szét, majd az olasz, német, németalföldi és holland, valamint francia és angol műveket művésznevek szerint, időrendben helyezték el

kisebb finomításokkal máig ezt a felosztást használjuk a grafikai gyűjteményekben

Esterházy Miklós azonban éppen ilyen gyűjteményt akart: festmények, rajzok és metszetek segítségével mutatni be a művészet történetét. Ambiciózus tervéhez jól képzett szakemberre volt szüksége, olyasvalakire, aki közelről ismeri a hasonló európai gyűjteményeket. Fischer pedig éppen megfelelt a feladatára. Amint a herceg szolgálatába állt, első feladatai között szerepelt a metszettár rendezési tervének kidolgozása. A következő csaknem két évtizedben ideje nagy részét ez kötötte le. A rajzokat és metszeteket iskolák szerint válogatták szét, majd az olasz, német, németalföldi és holland, valamint francia és angol műveket művésznevek szerint, időrendben helyezték el. Kisebb finomításokkal máig ezt a felosztást használjuk a Grafikai Gyűjteményben. Fontos különbség ugyanakkor, hogy míg ma a sokszorosított grafikákat a metszetkészítők neve alá soroljuk, az Esterházy-gyűjteményben a metszetek ahhoz a festőhöz (*inventor*) kerültek, akinek a műve után készültek. A 18–19. század fordulóján ez volt a bevett szokás, ami csak később, a Hofbibliothek metszettárát gondozó Adam von Bartschnak köszönhetően változott meg. 21 kötetes gigászi vállalkozása, a *Le Peintre Graveur* volt az első kísérlet arra, hogy a szerző a műveket metszetkészítők szerint vegye számba. Bartsch katalógusa ma minden grafikai gyűjteményben nélkülözhetetlen kézikönyv,

Raffaello: Angyalfej, 1519–1520 körül, fekete és barna kréta vagy szén, fedőfehér, papír, 308×254 mm
a rajz bal alsó sarkában az Esterházy-gyűjtőbélyegző, jobbra a szárazbélyegző látszik, a fénykép surlófényben készült
Szépművészeti Múzeum, a szerző felvétele

az Esterházy-gyűjtemény kézikönyvtárában a grafikai kabinetek rendezési elveiről és a különféle grafikai technikákról szóló kézikönyvek éppúgy megtalálhatóak voltak, mint a monogram lexikonok, életrajzi adattárak vagy a fontosabb gyűjteményi katalógusok

és a szakirodalomban is elsősorban a Bartsch-számuk alapján szokás a metszetekre hivatkozni. A 19. században azonban az elgondolása még úttörőnek számított, és csak lassan kezdett elterjedni. A *Le Peintre Graveur* első kötete éppen abban az évben, 1803-ban jelent meg, amikor Fischer az Esterházy-gyűjteményben munkába állt. Így egyáltalán nem volt magától értetődő, hogy a metszettár rendezésénél Bartsch kötetét is használja. És bár a metszeteket továbbra is az *inventoruk* szerint csoportosította, a leltárkönyvben már nemcsak a metsztekészítő nevét, de sokszor a mű Bartsch-számát is feltüntette. Fischer nem csak Bartsch katalógusára támaszkodott, de igyekezett a metszettár rendezéséhez szükséges valamennyi szakkönyvet beszerezni. Az Esterházy-gyűjtemény kézikönyvtárában a grafikai kabinetek rendezési elveiről és a különféle grafikai technikákról szóló kézikönyvek éppúgy megtalálhatóak voltak, mint a monogram lexikonok, életrajzi adattárak vagy a fontosabb gyűjteményi katalógusok.

- ¶ Bár a gyűjtemény rendezésénél a művek iskolák szerinti felosztása jelentette a vezérfonalat, ezt gyakran törték meg kisebb-nagyobb tematikus egységek. A Raffaello utáni metszeteket például témák szerint csoportosították: ó- és újtestamentumi jelenetek, szentek ábrázolásai és mitológiai történetek alapján válogatták szét a műveket. Marcantonio Raimondi metszeteit a gyűjtők mindig sokra becsülték, és az Esterházy-metszettárban is külön kezelték őket; a több száz lapot itt is tematikus csoportokba sorolták. Gyakran érvényesült a hagyományos műfaji hierarchia: a legmagasabb rendűnek a mitológiai és bibliai ábrázolásokat magukban foglaló „történeti témák” számítottak, miközben különválogatták a táj- és állatábrázolásokat, valamint a vadászjeleneteket. Korábbi gyakorlatot követve a műveket technikák szerint is megkülönböztették: a rézmetszetek és rézkarcok, valamint az újabb grafikai eljárások az aquatinták és litográfiák is önálló kategóriát jelentettek. A művek közti tájékozódást a pontosan vezetett leltárkönyvek segítették.
- ¶ A gyűjtemény rendszerezése mellett a művek raktározása is jelentős munkát rótt a metszettár munkatársaira. Rajzok és metszetek a gyűjteményekben csak ritkán kerültek a falra.

a műveket is
a könyvekhez
hasonlóan
tárolták: a lapokat
nagy méretű
albumokba
ragasztották vagy
kifejezetten erre
szánt, széles gerincű
dobozokban,
úgynevezett
portefeuille-ökben
tárolták

Ennek elsődleges oka nem a művek gyakran emlegetett sérülékenysége volt. A régi, kézzel merített papírok meglepően ellenállónak bizonyultak az idő viszontagságaival szemben, és a korai, a mainál lényegesen vastagabb üvegek is nagyobb védelmet jelentettek a fénnel szemben érzékeny műveknek. Mivel a rajz- és metszetgyűjteményeket kezdetben a könyvtárakban helyezték el, a műveket is a könyvekhez hasonlóan tárolták: a lapokat nagy méretű albumokba ragasztották vagy kifejezetten erre szánt, széles gerincű dobozokban, úgynevezett portefeuille-ökben tárolták.

¶ Az Esterházy-gyűjteményben először a Pálffyaktól megöröklött portefeuille-öket kezdték használni, majd ahogy bővült a metszettár, úgy rendeltek újabbakat. A mariahilfi palota három termében ötszáz portefeuille-t tároltak. Ezek használata mellett szólt, hogy az albumokba ragasztott lapokkal ellentétben a művek így könnyen kivehetők és újrarendezhetők voltak. Mielőtt azonban a művek a portefeuille-ökbe kerültek volna, az egyes lapokat egységes méretű kartonokra kellett ragasztani. A grafikai gyűjteményekben erre a célra gyakran használtak különleges múgonddal összeállított, díszes montírozásokat: Pierre-Jean Mariette a rajzait vékony arany csíkkal díszített, jellegzetes kék kartonokra montírozta. A különböző gyűjtemények egyedi montírozásainak ma különösen nagy hasznát vesszük, hiszen a később szétszóródott művek származására legtöbbször csak ezek alapján tudunk következtetni. Az Esterházy-gyűjteményben nem követték ezt a gyakorlatot. A rajzoknál meghagyták az eredeti montírozást, a metszeteket viszont a négy sarkuknál egyszerű, fehér kartonokra ragasztották. A folyamatosan bővülő gyűjteményben szűk két évtized alatt kellett sok ezer lapot biztonságosan raktározható és tanulmányozható állapotba hozni, és a szükséges számú portefeuille-ök és kartonok beszerzése így is tetemes összegeket emésztett fel. A 19. század elejére a díszes montírozások amúgy is kezdtek kimenni a divatból.

a grafikai
gyűjteményekben
erre a célra gyakran
használtak
különleges
múgonddal
összeállított, díszes
montírozásokat

¶ Egyedi montírozás hiányában a metszettárban a gyűjtőbélyegző jelezte, hogy a művek az Esterházy-gyűjteménybe tartoznak. Gyűjtőbélyegzőket már a 17. század óta használtak, ami

nemcsak a lopott művek eladását nehezítette meg, de a lapok előkelő „pedigréjét” is bizonyíthatta. Hogy biztosra menjenek és később ne lehessen eltüntetni, legtöbbször közvetlenül a rajzot pecsételték le. Metszeteknél azonban a gyűjtőbélyegzők kevésbé terjedtek el; ha használták egyáltalán, elsősorban a hátoldalukon tették. Ezt ugyanakkor nehezítette, hogy az albumokba vagy kartonokra ragasztott lapok hátoldalához nehéz volt hozzáférni. Az Esterházy-gyűjteményben ezért kétféle gyűjtőbélyegzőt rendszeresítettek: egy hagyományost a rajzokhoz és egy szárazpecsétet a metszeteknek. Így a metszeteket már úgy is megjelölhették, hogy nem festékeztek össze az előlapjukat. A herceg monogramját és címerét viselő gyűjtőbélyegző később jó szolgálatot tett. Esterházy Miklós fia, Pál herceg idejében a képtár és metszettár gondozásával megbízott bécsi festő, Joseph Altenkopf hosszú éveken át lopott a gyűjteményből. Ténykedésére akkor derült fény, amikor a bécsi Artaria műkereskedésében egy metszeten a vásárló felfigyelt egy ügyetlenül kikapart Esterházy-bélyegzőre. Azonnal értesítették a herceget, aki elrendelte a gyűjtemény leltározását. Az eredmény lesújtó volt: negyven festmény mellett több száz, zömében értékes régi német és németalföldi metszet, köztük Rembrandt 98 rézkarca hiányzott. Az eltulajdonított művek sosem kerültek meg.

¶ Az Esterházy-gyűjtemény nagyobb részének azonban szerencsésebben alakult a sorsa. A műveket 1870-ben megvásárolta a magyar állam, és előbb az Országos Képtárba, majd 1906-ban végleges helyükre, a Szépművészeti Múzeumba kerültek. Az Esterházy-metszettár 3535 rajza a múzeum grafikai gyűjteményének bő harmadát, 51 305 metszete pedig több mint a felét teszi ki. Ha csak az 1800 előtti műveket nézzük, még magasabb ez az arány. Akárhogy is számolunk, a Szépművészeti Múzeumot nehéz lenne elképzelni az Esterházy-gyűjtemény nélkül. Ahogyan az Esterházy-gyűjteményt is a metszettára nélkül.

a Szépművészeti Múzeumot nehéz lenne elképzelni az Esterházy-gyűjtemény nélkül, ahogyan az Esterházy-gyűjteményt is a metszettár nélkül

¶ Esterházy Miklós klasszicista szellemben nevelkedett műkedvelő volt, aki a gyűjteményében már nem elsősorban a hatalmi reprezentáció eszközét látta, hanem a felvilágosodás eszméinek hatására a társadalmi hasznosság szándéka vezette.

bár a bécsi
polgárság
a herceg képtárával
találkozhatott
először, Esterházy
Miklós jelentős
energiákat és
pénzeket fektetett
a metszettár
fejlesztésébe is

Laxenburgi házának első emeletén tizenhárom termet magában foglaló, több mint ötszáz festményt felvonultató galériáját 1811-ben nyitotta meg a nagyközönség előtt. Ez volt Bécs második nyilvános magánképtára. Bár a bécsi polgárság a herceg képtárával találkozhatott először, Esterházy Miklós jelentős energiákat és pénzeket fektetett a metszettár fejlesztésébe is. A képtár árnyékában folyamatosan gyarapodó rajz- és metszetgyűjtemény korántsem játszott másodlagos szerepet. Az Esterházy-gyűjtemény a művészet történetének bemutatását tűzte ki célul, ez pedig rajzok és metszetek nélkül megvalósíthatatlan lett volna.

Megjegyzések

- ¶ Az Esterházy-gyűjteményről Meller Simon monográfiájából tudhatunk meg a legtöbbet: *Az Esterházy-képtár története*, Budapest 1915. Az Esterházy család történetét Stefan Körner könyve meséli el: *Nikolaus II. Esterházy (1765–1833) und die Kunst Biografie eines manischen Sammlers*, Bécs, Köln és Weimar 2013). A rajz- és metszetgyűjtemény felépítéséről és a legfontosabb szerzeményekről Gonda Zsuzsa írt részletes tanulmányt: *Die graphische Sammlung des Fürsten Nikolaus Esterházy*, in *Von Bildern und anderen Schätzen. Die Sammlungen der Fürsten Esterházy*, szerk.: Gerda Mraz és Galavics Géza, Bécs 1999. A híres európai rajz- és metszetgyűjteményekről itt lehet számos érdekes tanulmányt olvasni: *Collecting Prints and Drawings in Europe, c. 1500–1750*, szerk.: Christopher Baker, Caroline Elam és Genevieve Warwick, Aldershot 2003; Kristel Smentek: *Mariette and the Science of the Connoisseur in Eighteenth-Century Europe*, Farnham 2014; *Collecting Prints and Drawings*, szerk.: Andrea M. Gáldy és Sylvia Heudecker, Newcastle upon Tyne 2018. A metszetkészítésről, kiadásról és gyűjteményekről összefoglalóan: Antony Griffiths: *The Print before Photography. An Introduction to European Printmaking 1550–1820*, London 2016. Bár terminológiai szempontból pontatlan, az egyszerűség kedvéért a metszet szót gyakran használom a sokszorosított grafika szinonimájaként. Köszönöm Radványi Orsolya és Ujvári Péter segítségét!

A Széchényi/Esterházy család a svájci (Thun/Hünibach) házuk előtt,
1962. június 26-án
Széchényi Béla, ifj. Széchényi Gyula, Széchényi Alice, Széchényi Erzsébet,
Széchényi Margit, Esterházy Bernadette, Széchényi Gyula

KEMÉNYFI RÓBERT
MEGŐRZÖTT KÜLDEMÉNYEK
ESTERHÁZY BERNADETTE-LEVELEK

alapvetően
a nemesi, főúri,
nagypolgári
családok levelezését
kíséri, nevezetesen
a tudatos megőrzés
és egyben
a tudattalan
archiválás
mozzanatára is

A társadalomtörténet hazai kibontakozását jóval megelőzve írt Hanák Péter (1921–1991) az első világháború éveiből fennmaradt levelek forrásértékéről, és jelölte ki nagyobb vonalakban a népi írásbeliség e műfajának lehetséges értelmezési kereteit, illetve szólt egyáltalán a paraszti levelek születésének előfeltételeiről (például az általános népoktatás bevezetéséről – 1868).¹ A történész utal írásában arra a fontos paraszti gesztusra, amely alapvetően a nemesi, főúri, nagypolgári családok levelezését kíséri, nevezetesen a tudatos megőrzés és egyben a tudattalan archiválás mozzanatára is. Hanák kérdése a népi írásbeliség levélsajátosságainak bemutatása mellett az írásművek megóvásának miértjére irányul, hiszen – amint arról a populáris írásbeliséget értelmező szintézis szól – az íráskészség elterjedése, az írásbeliség jelenléte igen lassan, fokozatosan szövi be, alakítja át a kultúra alkatát és teremti meg az írói ént, azaz az írásműnek mint személyes térnek az értékét.² Hanák maga is éppen ezért eleve nem is a személyiség előtérbe lépéséhez, hanem az alkalom/alkalmak rendkívüliségéhez (hosszú háborús távollét) köti magának az írásnak az elkészülését a paraszti világban, illetve a levelek fennmaradásában az eseti véletleneknél sokkal fontosabb volt a hatóságok „szisztematikus gondoskodásának” (hadi cenzori hivatalok) szerepe.³

A mezőgazdasági foglalkoztatottakkal szoros életmódbeli hasonlóságban, műveltségi szinten élő – gyakran olvasni is alig tudó – kispolgárság számára is az írás, egy-egy levél, összefüggő szöveg alkotása nem volt szerves része a mindennapoknak.⁴ A két világháború között az érettségi letétele a kispolgárság értékrendjében az első lépcsőfokot jelentette a középosztály felé. Az 1930-ban összeírt iparosok nyolcvan százaléka csupán elemi iskolai végzettséggel rendelkezett, csaknem hat százalékuk pedig részleges analfabéta volt.⁵

[1] Hanák 1999, 157–198. (Az eredeti változat megjelenése: 1973.)

[2] Keszeg 2008, 90–113.

[3] Hanák i. m. 194.

[4] Szokol 2011, 104–128.; L. Nagy 1991, 14–15.

[5] L. Nagy 1991, 11.

A középiskolai klasszikus műveltség elérése, a stabil írni-olvasni tudás eszménye hatotta át ilyen helyzetben a kiskereskedők, iparosok, szakmunkások felemelkedési törekvéseit.⁶ Hiszen a „középosztály értékrendjében megkülönböztetett helye volt az iskolázottságnak, nyelvtanulásnak, könyvvásárlásnak, olvasásnak, színházba, koncertre járásnak, külföldi utazásnak. A kispolgári értékrend bizonyos értelemben materiálisabbnak tűnik.”⁷

[6] L. Nagy 1997, 38–40.

¶ A műveltséget – jelen esetben a folyamatos szövegíráskészséget – e társadalmi rétegnél tehát a célorientáltság hatotta át, alapvetően a bolt, a műhely adminisztratív ügyeire, tervezésére, beszerzésekre, készletek nyilvántartására irányult. Az esetleges levelezések ebben az értelemben tehát haszontelvények voltak, azaz különösebb, megőrizendő, személyes értéket egyáltalán nem képviseltek. A két világháború közötti időszakban a kisiparos, kiskereskedői réteg igen alacsony színvonalon élt, a folyamatos megélhetési gondok szervezték a mindennapjaikat.⁸ A levél mint önkifejezési lehetőség, illetve a szövegalkotás mint érték – hasonlóan a paraszti levelezéshez⁹ – nem hatja át igazán e kispolgári világot. Éppen ezért azok a funkciók, amelyeket a levélírás hordoz (például az életvilág-megjelenítés, véleményalkotás, konfrontáció),¹⁰ és ennek következtében az alkotott szövegtestet megőrizendő beccsel ruházzák fel, a mindennapokban igencsak háttérben voltak, ezért a kispolgári társadalmi rétegből ránk maradt „klasszikus” levelezési hagyatékok ritkán lépnek a kutatás fókuszába.¹¹ A rendszeres levelezés mint egyben e kommunikációs forma tanulási folyamata döntően tehát az ügyvitel keretében maradt. (Kivételt képez e társadalmi rétegben a képes levelezőlapok gazdag világa, amely tárgyak a múlt század fordulóján éppen a kispolgárság körében voltak nagyon népszerűek. Közérthető, egyszerűen kezelhető, néhány szóval, azaz komolyabb szövegkorpusz megfogalmazása nélkül, eleve nyílt sorokkal – tehát mindenki által látható közléssel – kiegészíthető, mégis idegen tájakról, ünnepekről, épületekről, kiemelkedő történeti személyiségekről vizuális élményt adó, benyomást hagyó lapok gyűjtése, dísz tárgyi funkciót hordozó lehetősége a polgári létforma, a ritka [elsősorban üzleti]

[7] Uo. 42.

az esetleges levelezések ebben az értelemben tehát haszontelvények voltak, azaz különösebb, megőrizendő, személyes értéket egyáltalán nem képviseltek

a levél mint önkifejezési lehetőség, illetve a szövegalkotás mint érték – hasonlóan a paraszti levelezéshez – nem hatja át igazán e kispolgári világot

a kispolgári társadalmi rétegből ránk maradt „klasszikus” levelezési hagyatékok ritkán lépnek a kutatás fókuszába

[8] Lásd csak Debrecen példáján: Tímár 1993, 206–211., továbbá: V. Fodor 1989, 23.

[9] Keszeg 1996.

[10] Keszeg 2008, 236.

[11] Tóth 1977, 207–209.; Losonczi 1977, 167–185. – E kérdés árnyalt megközelítését lásd Csergő 2012, 331–342.; Paládi-Kovács 2000, 357–362.; Hanák 1978, 474–470.

utazások által elért idegen városok, tájak sztereotip benyomásaiként, a műveltség, a művészi igény képi lenyomataiként jelenhettek meg a háztartásokban.^[12])

¶ Mindezekből következik, hogy a megőrzés, a megóvás igénye, a levél ép tárolásának feszültsége akkor lép előtérbe egy-egy levél esetében, ha a család vagy az egyén számára a levélben közölt információ valamilyen ok miatt különleges jelentőséggel bírt. Hordozhatja a megőrzés „igazolását” akár a hétköznapok világától radikálisan eltérő élethelyzetről beszámoló szöveg (bejelentés: születés, házasság, haláleset, frontszolgálat, emigráció),^[13] vagy jelentheti a levél családi archiválás okát akár a nemzet, a család vagy az egyén számára fontos szereppel bíró, kiemelkedő személytől származó írás esete – pontosan úgy, ahogy K. Margit az Esterházy-levelekkel tette.

jelentheti a levél családi archiválás okát akár a nemzet, a család vagy az egyén számára fontos szereppel bíró, kiemelkedő személytől származó írás esete – pontosan úgy, ahogy K. Margit az Esterházy-levelekkel tette

*

¶ Igencsak megkésve, alapvetően nem szakirodalmi előzményekre (hiszen ezek igen szórványosak),^[14] hanem személyes emlékekre, naplókra támaszkodva, de ugyanez a figyelem irányul napjainkban már mind a társadalomtörténet, mind a történeti antropológia, sőt akár az építészet-, művészettörténet részéről azon foglalkozási csoportok, specialisták életmódjára, életére, akik közvetlen kapcsolatban éltek a legszűkebb arisztokrata családokkal.^[15] A vidéki udvarokban, fővárosi palotákban élő különböző rendű szolgák (komornyik, komorna, inasok, szobalányok, lovászok, szakácsok, cselédek, kerteszek), főszakács, dajkák, nevelőnők, tanítók,^[16] akik nem csupán látták az arisztokraták életét, és részt vettek benne, hanem tulajdonképpen fenntartották és maguk is alakították a munkájukkal, személyes, sokszor bizalmi jelenlétükkel ezt az életformát. Természetesen ez a hatás kölcsönös volt. Az arisztokrata udvartartásban való tevékenységgel, ottléttel szerzett tudás, eltanult (ellessett) ismeretek, tapasztalatok formálták a család kiszolgálásában részt vevők saját személyes értékrendjét, ízlését és egyáltalán élettartását is. Az elsajátított példa lehetett olyan ismeret, amelyet a kastélyban/főúri városi rezidencián dolgozó a saját családjában továbbadott,

nem csupán látták az arisztokraták életét, és részt vettek benne, hanem tulajdonképpen fenntartották és maguk is alakították a munkájukkal, személyes, sokszor bizalmi jelenlétükkel ezt az életformát

[12] Petercsák 1994,19–20.; Csillag 2000, 83–95.

[13] Gyáni 1997, 151–161.

[14] Lásd pl. Podhorányi 2014, 239–244.

[15] A kastélyélet berendezkedését, mindennapi fenntartásának szervezését tükrözik a fő- és a melléképületek alaprajzai, építészeti megoldásai, amelyek így közvetve segítik a történelem, művészettörténelem és a vidéki főúri rezidenciák életmódjának feltárását. Lásd pl. Sisa 2007; lásd még: Zsidai 2017.

[16] Sisa 2005; Kollega Tarsoly 1996–2000; Apponyi 1922, 7–24.; Podhorányi 2014, 14–21.; Károlyi 1967, 13–179.; Pulszky 1958, 43–114.; Podmaniczky 1987, 15–127.; Odescalchi 1987; Gr. Károlyi Széchenyi 2005, 13–66.; Böröczné Márfyfy 2010, 6–76.; Károlyi 2013, 9–40.; Sisa 2007, 116–117. – A tanulmány része megjelent a jelen írástól eltérő kontextusban: Keményfi 2019, 393–421.

olyan élményként
rögzültek tehát ezek
az évek, amelyek
az önazonosság
számára kitüntetett
helyzetűek, méltók
a történetmondásra,
az elbeszélések
folytonos
ismétlésére

folyamatosan újramondott, emlékként lejegyzett vagy le-
származottai felé e tartást, a műveltség fontosságát tovább-
adta, esetleg éppen a főnemesi házban átéltek miatt egyko-
ri munkáját és munkáltatóit akár határozottan megtagadta.
Ám annyi bizonyos, hogy a főúri kastélyokban látottak, eltöl-
tött évek, élmények, tapasztalások radikálisan mások voltak a
közvetlen személyzet számára, mint amit a saját származásuk
alapján a saját társadalmi rétegükben, akár közvetlen család-
jukban megéltek. Olyan élményként rögzültek tehát ezek az
évek, amelyek az önazonosság számára kitüntetett helyzetű-
ek, méltók a történetmondásra, az elbeszélések folytonos is-
métlésére.¹⁷ *A jelen írás szempontjából akár egy levelezés meg-
őrzésére.*

[17] Keszeg 2011,
36–86.

¶ Az arisztokrata emlékiratok lineáris időrendet követnek, a visz-
szaemlékezők életük kezdetétől tekintik át megélt sorsukat,
a múlt lejegyzéséig elért (vagy éppen inkább elvesztett) társa-
dalmi helyzetüket. Ám közös az írásokban, hogy a gyermek-
korukat, az első évtizedeket, azaz a tanulmányaikat, a sze-
mélyiségfejlődésükben meghatározó egyéneket, illetve azt a
miliót, amelyben felnőttek, az emlékirat teljes terjedelméhez
képest nagy fejezetekben (akár önálló kötetben),¹⁸ igen apró-
lékosan, gyakran a napi ritmus részletes bemutatásával, elé-
gikus hangnemben taglalják. A főúri családokban meglehe-
tősen szertartásos, szigorú módon szabályozott, éppen ezért
igencsak rideg gyermek-szülő kapcsolat ábrázolása nem ma-
radhatott ki természetesen ezen memoárokból. Ezek azok az
évek tehát, amelyekben az ifjú urak, kisasszonyok a szerete-
tet, törődést nem a vér szerinti felmenőktől, hanem a szol-
gaszemélyzettől, dadáktól, gyermekgondozóktól, majd ne-
velőktől kapták meg olyannyira, hogy az emlékezesekben
kitüntetett melegséggel emlékeznek meg róluk.¹⁹ A gyerme-
kük életében betöltött pótszülői szerep fontosságát általában
maga az arisztokrata szülői pár is elismerte, nemritkán a ne-
velőnők a hosszú, együtt töltött évek alatt szinte családtaggá
váltak, az ifjú generáció kirepülése után is akár a főúri ház-
ban maradtak.²⁰ Ha viszont eltávoztak a nevelőnők a reziden-
ciákról, a család a legtöbbször igyekezett kapcsolatot tartani
az egykori alkalmazottakkal.

a főúri családokban
meglehetősen
szertartásos,
szigorú módon
szabályozott, éppen
ezért igencsak rideg
gyermek-szülő
kapcsolat
ábrázolása nem
maradhatott ki
természetesen ezen
memoárokból

[18] Lásd pl. Dönhoff
1998.

[19] Lásd Odescalchi
1987, 23–25.; Cieger
(sajt. rend.) 2007.

[20] Podhorányi,
2014.

¶ Amint arról a táplálkozáskultúra és az emlékezet kapcsolatáról szóló előző, e tárgyban készült tanulmányokban szóltam, az írott források, művek formai és tartalomelemzését a jól kiválasztott és az értelmezés folyamatában következetesen érvényesített *nézőpont* határozza meg.²¹ A népi írásbeliségről szóló, összefoglaló szintézis igényű monográfia átfogó képet ad a populáris írásműveltség legváltozatosabb megjelenési formáiról, tartalmairól, határtartományairól, akár pillanatnyi aktuális, de letűnő nyomairól (például a firkákról).²² A kötet az írástípusok mellett árnyalt képet ad a kontextusokról is. Arról tehát, hogy milyen módon, milyen különböző paradigmákban, – az előbb említett – eltérő látószögek érvényesítésével bonthatjuk fel az írás/írásosság kulturális szövetbeli szerepeit, érthetjük meg az így nyert jelentéseit. A populáris kultúrában megjelenő bonyolult női írásbeliség értelmezésében alapvetően három fő elemzési szempont érvényesíthető, három meghatározó téma szervezi az íráshálót. Egyrészt a tudásfelhalmozás igénye (praktikus, a legszélesebb értelmű feljegyzések, cetlik, tudástárak létrehozása), másrészt az emlékezeti/élettörténeti megfontolások, harmadrészt pedig a kommunikáció legváltozatosabb útjai. Ez az elkülönítés természetesen csupán paradigmákat jelent, hiszen ugyanazon írásnyom más-más kontextusban jelenhet meg egyazon időben.²³ A kolozsvári folklórkutató letisztult elméleti rendszere, több évtizedes kutatói tapasztalata biztos alapot, eligazító iránymutatást ad a mindennapi élet legkülönbözőbb helyeiben született vagy összegyűjtött írásos dokumentumtárak feldolgozásához, tudományos értelmezéséhez.

¶ Az írott emlékezeti formák értelmezésének alapvetően két útját különíthetjük el. Az egyik kutatási irány e forrásokat az emlékezet írott regisztereként értékeli.²⁴ Ezekben az esetekben

[21] A két írást lásd Keményfi 2014a, 129–165.; 2014b, 5–31.

[22] Keszeg 2008.

[23] Keszeg 2006, 583–663.

[24] Keszeg 2011, 187.

a tudásfelhalmozás igénye (praktikus, a legszélesebb értelmű feljegyzések, cetlik, tudástárak létrehozása), másrészt az emlékezeti/élettörténeti megfontolások, harmadrészt pedig a kommunikáció legváltozatosabb útjai

A múlt megidézése nem az eseményláncolathoz, hanem a múltra vonatkozó kötődési pontokhoz, reprezentációs formákhoz kapcsolatlan megy végbe.

a papírra vetett személyes feljegyzések, memoárok, akár saját archívumok annak megértését segítik elő, hogy az egyén vagy a család, illetve más, szűkebb emlékezeti közösség (mint például egy gyülekezet) milyen tudással rendelkezett, azaz milyen módon szervezte életét, mindennapjait. Az emlékezet/felejtés/megtartás bonyolult szövetében az elbeszélte történetek és írott források kettőssége, egyes esetekben ellentmondó viszonya vagy éppen egymást kiegészítő szerepe, azaz a két műfaj együttes kezelése, az elsődleges olvasatoknál az adott (mikro)történet jóval több rétegét képes feltárni. Az adatok ütköztetése az elbeszélés másodlagos jelentéseit, rejtett (azaz nem nyilvánvaló) társadalmi és kulturális kontextusait, az egyéni és/vagy mikroközösségi (családi) képzetek tényleges hálóját, esetlegességeit, szituatív voltát, a történet valós részeit és fiktív árnyalatait tudja a felszínre hozni.²⁵ Másként fogalmazva, az évek folyamán megírt naplók, feljegyzések forrásként szolgálhatnak a családi emlékképek, családi szerepek, a családtagokról fennmaradó egyedi képek (képzetek) rögzült elbeszélte történeti formáinak vagy éppen esetlegességeinek, változásának feltárására, értelmezésére.

az évek folyamán
megírt naplók,
feljegyzések
forrásként
szolgálhatnak
a családi
emlékképek,
családi szerepek,
a családtagokról
fennmaradó egyedi
képek (képzetek)
rögzült elbeszélte
történeti formáinak
vagy éppen
esetlegességeinek,
változásának
feltárására,
értelmezésére

[25] Gyáni 2000,
128–144.

¶ Az elemzés másik útja, amikor egy könyv, egy levelezési hagyatéka maga az elemzés elsődleges tárgya, illetve az adott kötetnek/levelezésnek a kollektív vagy a személyes emlékezetben betöltött szerepe. Ezekben az esetekben az írásművek önmagukban töltik be a norai emlékezeti hely szerepét. Olyan „helyekhez” köthető kulturális mintákat, képeket igyekszik a kutató e gyakorlattal a felszínre hozni, amelyek az egyén számára kiemelt jelentőséggel bírnak, az önazonosságuk megjelenítésének, értelmezésének „darabjai”. A hely e megközelítésben – még akkor is, ha az a konkrét fizikai térben van – alapvetően mentális tartalmakra, a hely szimbolikus feltöltöttségeire utal.²⁶ Minden lehet tehát „hely”, amely azonosulási pontot jelenít meg. Az elméletben a történelemszemlélet linearitása megbomlik. A múlt megidézése nem az eseményláncolatához, hanem a múltra vonatkozó kötődési pontokhoz, reprezentációs formákhoz kapcsoltnak megy végbe.

[26] Nora 1999,
132–141.

¶ K. Margit (1906–1974) a fővárosához közeli Aszódon, kispolgári család gyermekeként született. Hagyatékában alig maradtak

az általa
hátrahagyott
papírok csak
az utóbbi évek
szisztematikus
keresése
eredményeként
kerültek elő

fent iratok, amely írások, dokumentumok sem voltak leszár-
mazottai figyelmének középpontjában. Az általa hátraha-
gyott papírok csak az utóbbi évek szisztematikus keresése
eredményeként kerültek elő. Halála óta életének csecsemő-
gondozói korszaka tehát e dokumentumok hiányában a csa-
ládi emlékezetben az egykori munkahelye mitikus társadalmi
távolsága miatt elmesélt/elbeszélt, sokszor megidézett törté-
netként volt csupán jelen, de ebben a formában (elmondás)
viszont igen erőteljesen megidézett történetként élt a családi
narratívákban. Margit ugyanis 1938 és 1942 között „egy” főúri
családnál volt csecsemő- és gyermekgondozó.

¶ K. Margit a nyugdíjazási kérelméhez benyújtott, napjainkban
megkerült életrajzi dokumentum szerint meglehetősen ko-
rosan (25 évesen), 1931-ben kezdte meg tanulmányait a Pécsi
Tudományegyetem Gyermekklinikáján mint csecsemő- és
gyermekgondozó növendék. Két évvel később, 1933-ban sze-
rezte meg kitűnő eredménnyel a képesítését. A végzést köve-
tő két évben privát háznál volt gyermekgondozó, később, 1935
és 1938 között osztályvezető főnővérként dolgozott a Pécsi Tu-
dományegyetem gyermekklinikáján, majd az 1938 és 1942 kö-
zötti időszakban egy főnemesi családban csecsemőgondozóként
dolgozott. Margit ezt követően, 1942-től 1952-ig állami gyer-
mekmenhelyi gondozónőként, illetve vezető gondozóként te-
vékenykedett. Közben, egy fennmaradt dokumentum szerint,
1944. december elsejétől 1945. április elsejéig a genfi Vörös-
kereszt Nemzetközi Bizottsága Gyermekosztályán szolgált.
1945. szeptember 3-án igazolták a háborús éveit. Férjhezme-
nete (1952) után elhagyta gyermekmenhelyi munkahelyét,
és visszaköltözött szülőhelyére, Aszódra, ahol a helyi tüdő-
gondozó intézetben helyezkedett el. Szakképesítését 1959-
ben szerezte meg, 1961-ben érte el a nyugdíjkorhatárt.

¶ Az életrajzi dokumentumok mellett a hagyatékából napjaink-
ban előkerült négy levél végezetül pontosan behatárolja azt

*Bernadette világra jöttének tragédiája, hogy édesanyja
a szülés következtében kialakult vérmérgezésben a legkisebb
leány megszületése után egy hónapra meghalt.*

jóllehet ezek a levelek nem tartalmazzák konkrét családi adatokat, csak kereszt- és beceneveket, hiszen olyan illetőnek írták e sorokat, aki pontosan ismerte/ ismeri a család életét

az arisztokrata családot, amelynél K. Margit az 1938 és 1942 közötti években csecsemő- és gyermekgondozóként tevékenykedett. Jóllehet ezek a levelek nem tartalmazzák konkrét családi adatokat, csak kereszt- és beceneveket, hiszen olyan illetőnek írták e sorokat, aki pontosan ismerte/ ismeri a család életét, ám a levelekben fellelhető közvetett nyomok aprólékos visszakövetése – a családi emlékezeti narratíva hiánya ellenére – azt dokumentálja, hogy K. Margit a gróf Széchényi Gyula és herceg Esterházy Bernadette (Dédette) főúri pár gyermekeinek gondozója volt.

A FŐÚRI CSALÁDOK – RÖVID HÁTTÉRRAJZ

- ¶ Az apa, sárvári-felsővidéki gróf Széchényi Gyula (Achau, 1910. október 11.–Zürich, 2008. január 13.), a Széchényi család második főágának örököseként született. Nagypapa, Széchényi Gyula (1829–1921), három éven át a király személye körüli miniszter, apja, Széchényi Gyula (1878–1956), aki 1920-ban megvásárolja az aszódi Podmaniczky-kastély úgynevezett zöld szárnyát családi lakhelyként.²⁷ A Széchényi család harmadik Gyulája ifjú éveit részben a várbeli Széchényi-rezidencián (Úri utca 8.), részben pedig, tehát 1920-tól, Aszódon töltötte, ahol az evangélikus Petőfi Reálgymnáziumban tanult. A középiskola alapítványait a grófi apa rendszeresen támogatta.²⁸
- ¶ Az anya, herceg Esterházy Bernadette (Eszterháza, 1910. július. 17.–Bern, 1974. április. 18.), akit mindenki csak Dédettének nevezett, legkisebb, kései ajándékgyermekként született herceg Esterházy Miklós (1869–1920) és Cziráky Margit grófnő (1874–1910) ötödik utódaként. Bátyja, Esterházy Pál (1901–1989) a galántai Esterházy hercegi család utolsó hitbizományi örököse, aki atyja korai halála miatt igen fiatalon, 19 éves korában vált a család fejévé, és viselt felelősségteljes szerepet különösen a második világháborúban a budapesti ostrom időszakában.²⁹
- ¶ Bernadette világra jöttének tragédiája, hogy édesanyja a szülés következtében kialakult vérmérgezésben a legkisebb leány megszületése után egy hónapra meghalt. Miklós hercegre

[27] Bártfai 1926, 582.

[28] Az aszódi ág, hitv. ev. 1925, 12. Az arisztokraták gimnáziumi neveléséről l. Rébay (szerk.): 2011, 19–24.

[29] Esterházy Pál életéről lásd Lütgenau 2005; Berényi 2014, 771–783.

Jóllehet sem a családi emlékezet, sem dokumentum nem támasztja alá, de valószínű, hogy a főúri pár és K. Margit között a kapcsolatot a szerencsés véletlen, a lakhelyazonossági ismeretség, a szükséges szakismeret és tapasztalat hármasa formálhatta.

rászakadt a család fenntartásának érzelmi és értelmi terhe. Amint arról fentebb szó volt, a főúri családokban a szülő-gyermek kapcsolat eleve rideg, távolságtartó volt, az ifjúság formálása teljesen a nevelőnőkre, tanárookra volt bízva. Ám a mama, Cziráky Margit korai halála eredményezhette azt a még hidegebb, nemigen családi, hanem szinte csupán „gyermektartási” légkört, amelyet külön feljegyeztek az Esterházy családdal kapcsolatban.³⁰ A kilenc évvel idősebb báty viszont megpróbálta Dédette számára a hiányzó szülői melegséget pótolni, kitüntetett, szeretetteljes figyelemmel fordult mindig a húgához. Amikor idősebb korában Pálnak már számos családtagjával megromlott a kapcsolata, viszonya Dédettéhez továbbra is bensőséges maradt.³¹ Lényegében az ifjú Pálra szakadt az atya halála után az akkor (1920) tízéves Bernadette megfelelő neveltetésének gondja is. Kintlakásos bejáróként nevelték ezekben az években a Sacré Couerben, ám a gyermekzsúrok, bálók sem maradtak ki a legkisebb húg életéből.³² Dédette hobbifényképész volt, számos fotográfiában örökítette meg a magyar arisztokrácia életét, amely felvételeket albumokba rendezte. Dédette gyermekevei Eszterháza, Fraknó, Kismarton, a bécsi és a budapesti rezidenciák között teltek. Eszterházához nagyon kötődött, Budapesten pedig a várban, a Tárnok utcai Esterházy-rezidencia egyik szárnyában lakott testvéreivel a férjhezmenetelig.³³

Dédette hobbifényképész volt, számos fotográfiában örökítette meg a magyar arisztokrácia életét, amely felvételeket albumokba rendezte

¶ Széchényi Gyula és Esterházy Bernadette esküvőjét 1937. június 26-án tartották Budapesten.³⁴ Az ifjú pár új, közös életének feltételeit az ekkorra már egyre hírnevesebb, négykönyves Afrika-vadász Széchényi Zsigmond (1898–1967) teremtette meg, aki Gyula számára nászajándékként adta a Kőrös-hegyen fekvő, akkor már (1937) hat éve nem lakott kastélyt,

[30] Molden 1999, 27., 41.

[31] Uo. 239.; Varga 2014, 12., 65.

[32] Molden 1999, 124–125.

[33] Uo. 86.

[34] Gudenus 1990, 359.; IV. 1998, 41.

ugyanis a vadászszákmányai miatt Széchényi Zsigmond „kinőtte” az épületet.³⁵ Azt a rezidenciát, amelyben a Csui című könyvét és az *Ünnepnapok* egyes fejezeteit írta.³⁶ Az ifjú pár részben Budapesten, részben Kőröshegyen rendezte be közös életét, Esterházy Pál itt is rendszeresen látogatta szeretett hűgát.³⁷ A második világháború vérzivataros 1944-es évében a család Budapestről menekülve végleg Kőröshegyre költözött, ahol egészen 1956-ig éltek. A kastély ekkor már, azaz az ötvenes években természetesen állami tulajdonban volt. Az épületben öt lakást alakítottak ki, termelőszoövetkezeti irodák is kaptak itt helyet, illetve gépállomás/gépjavitó üzemé vált a park. A család a földszinten élt, négy kisebb szobát hagytak meg végül a grófi famíliának. Az építészmérnök végzettségű Széchényi Gyula innét járt be dolgozni egy székesfehérvári építőipari vállalatához.³⁸ A család végül 1956-ban, a forradalom alatt hagyta el az országot, majd néhány évvel az emigráció után sikerült önálló házat venniük Svájcban, Thun város Hünibach nevű településrészén, a Mülinenstraße 35. szám alatt.

¶ Esterházy Bernadette a házasságkötés után néhány hónapra teherbe esett. A főúri pár első gyermeke, Margit 1938. július 22-én született meg Budapesten. Életrajza szerint K. Margit 11 nappal az elsőszülött világra jötté előtt, július 11-én lépett a család szolgálatába, majd gondozta Széchényi Margit mellett a később született Erzsébetet (1940. április 13.–2000) és Alice-t (1941. november 29.–) egészen 1942. április 30-ig, amikor is kilépett a család szolgálatából. Esterházy Bernadette negyedik és ötödik gyermeke (Gyula, 1943. február 4.–; Béla, 1944. szeptember 12.–) érkezésekor már nem dolgozott a főúri pár háztartásában. Jóllehet sem a családi emlékezet, sem dokumentum nem támasztja alá, de valószínű, hogy a főúri pár és K. Margit között a kapcsolatot a szerencsés véletlen, a lakhelyazonossági ismeretség, a szükséges szakismeret és tapasztalat hármasa formálhatta. Amikor a főúri párnak gyermekgondozóra volt szüksége, az ifjú férj, akár a korábbi ismeretség alapján, K. Margit személyében Aszódon, azaz vidéki főúri rezidenciája településén, a kívánt képesítéssel rendelkező megfelelő személyt meg is találta.

K. Margit 11 nappal az elsőszülött világra jötté előtt, július 11-én lépett a család szolgálatába, majd gondozta Széchényi Margit mellett a később született Erzsébetet (1940. április 13.– 2000) és Alice-t (1941. november 29.–) egészen 1942. április 30-ig, amikor is kilépett a család szolgálatából

[35] Reöthy 1990, 185–196.; A kastélyról: Széchényi 1963, 36–65.

[36] <http://www.kastelyok.com/adatlap.php?details=1012>.

[37] Molden 1999, 168.

[38] <http://www.kastelyok.com/adatlap.php?details=1012>.

1962. III. 12.

Kedves Margit!

Végre megkaptam a címét, már úgy szerettem volna magának írni; mennyire örültem végre híreket kapni! Közben elküldtünk egy kis Mokka csomagot, remélem megkapta azóta? Évek óta nem tudtuk magát felkutatni, pedig igazán annyit gondoltam magára. Örömmel olvastam, hogy férjhez ment, kedves férje van, stb, és Aszódon? Vajjon nővére is ott van még, és a sógora?³⁹ Úgy sajnáltam, h. utoljára még Khegyen⁴⁰ nem találkozhattunk és azóta sem. – Bizony sok minden történt azóta. Gizi⁴¹ kb. 53-ban ment haza és Liszkával és fivérével egy helyes kis házban laknak Kismartonban.⁴² Minden évben meglátogatom őket, ha Bécsben vagyok és tavaly 4 hónapig itt volt nálunk! A fiúkat meg sem ismerte, mert már oly nagyok mint a férjem! Lányokat 56 óta, mikor kijöttünk és Karácsony napján meglátogattuk mindnyájan, nem látta, mert tavaly Musi⁴³ és Baby⁴⁴ Londonban voltak egy fél évig, angolt tanulni és Olívia⁴⁵ Belgiumban, franciára, – Szegény Gizi sokat szenved az asztmával, mindent megpróbált már, azért is hívtuk ide és ugylátszik, jót tett neki a levegőváltás, mert a nyáron nem voltak olyan rohamai. –

Rendes családi fényképet sajnos most nem küldhetek, de ígérem van, h. nemsokára kapok. Tudniillik mind tiltakoznak ha fényképezésre kerül a sor és sajnos igen ritkán vagyunk mindnyájan együtt. Karácsonykor is és újévkor csak 2 napig voltak itt a lányok, amellejt jókedvűek és boldogok, ha itt lehetnek együtt. Musi már 2 éve Zürichben dolgozik egy régiségkereskedésben, metszetek, térképek és könyvek elárúsít és amellejt titkárnő különböző nyelveken. Olívia is Z. ben⁴⁶ volt eleinte egy gyári irodában, szintén mint titkárnő. Most Belgium után Lausanneba ment és tovább tanulja a franciát, mert diplomát akar, így jobban tudnak elhelyezkedni, Baby a maga kedvence, a legtehetségesebb, Prímán rajzol, ki is járt innen Bernbe az ipari iskolába, de aztán rajzolással keresni nem igen lehet, akkor megcsinálta az orvossegédi kurzust

[39] K. Mária (1899–1987), F. Vilmos (1900–1980) (jegyzetek tőlem – K. R.)

[40] Kőröshegyen.

[41] Gizi: a további levelek szövegekörnyezete alapján valószínű, hogy személyében a K. Margit mellett dolgozó másik nevelőnőről lehet szó. „Gizivel is nagyon sokat emlegettük, de rég volt, h. együtt voltunk!” – Esterházy Bernadette 1964. dec. 10-én kelt leveléből.

[42] Kimcsi: azonosíthatatlan személy.

[43] Musi: Széchenyi Margit (az elsőszülött leány).

[44] Baby: Széchenyi Erzsébet (a másodsülött leány).

[45] Olívia: Széchenyi Alice beceneve (a harmadik leány).

[46] Zürichben.

1962 III. 12.

Kedves Margit!:-

Végre megkaptam a rimet, már egy sereget volna Magyaros irni; mennyire örültem végre hűcsket kapni! Kérem elküldtetek egy kis fika sor-
 magot, nemlám megkaptá azóta? Jók óta nem tudtuk magát felkutatni,
 pedig igazán annyit gondoltam Magyar. Örümmel olvastam, hogy fűcskes mint,
 kedves fűcs van, stb. és hűcsben! Tájjon nőve is ott van még, is a sereg?
 Nagy rajnáttam, h. utoljára még képpen nem találkoztam és azóta sem.
 Bismarck sok minden történt azóta. Gini kékül 53 km ment hára és Linska-
 val és fűcsimel egy helyre kis hársban laknak Kismartomban. Minden évben
 meglátogatam őket, ha Bérsben vagyok és tavaly 4 hónapig itt volt má-
 lunk! A fűcsket még sem ismerte, mint már oly nagyok mint a fűcsim!
 Lányokat 56 óta, mikor kijöttünk és karácsony napján meglátogatuk
 mindnyájan, nem látta, mint tavaly Min és Baby Londonban voltak egy
 fél évig, augstt tanulni és Alice Belgiumban, francia, - fűcsim, Gini,
 sokat serevel az asztalával, mindent megpróbált már, hűcs is hű-
 tük ide és meglátásuk, job tett nek a hűcs-váltás, mint a nyáron
 nem voltak olyan sereham!

Remés család fűcsket sajátos most nem kűldhetek, de ígérme van, h.
 nem sokára kapok. Tündérlük mind tiltakoznak ha fűcskézésre kerül a
 sor és sajátos igen ritkán vaggunk mindnyájan együtt. Karácsonykor is
 is nyáron csak 2 napig voltak itt a lányok, mint hűcsben dolgozunk
 kellett. Hűcs seregalmas, komoly lányok, amiket jöhedünk és boldogok,
 ha itt lennénk együtt. Minis, már 2 éve Bérsben dolgozik egy régi-
 ségkereskedésben, metarék, fűcsket és hűcsket, akartuk és amiket
 fűcsim kűltöztető nyelvében. Alice is It. ben volt eleinte egy sere,
 iródkan, sereim mint fűcsim, most Belgium után Lamsarukba ment és
 tavalt tanulja a franciát, mint diplomát akar, egy jobban tudnak el-
 helyeskedni. Baby, a maga kedve, a hűcsket sereget, Primán rajzol, de
 is jart immen Bérsbe az ipari iskolára, de aztan rajzolással keresni nem

Részlet Esterházy Bernadette K. Margit-hoz írt egyik leveleiből (1962. március 12.)

férjem is rengeteget dolgozik, sokat van útközt, de mindig bámulatosan energikus, soh'sem rosszkedvű, mindnyájuknak igazi őrzőangyal és megható, a nehéz idők alatt is nem csüggedt el

és bizony rengeteget tanult, nem evett és füstölt mint egy kémény. Állandóan traktáltam ennivalóval, mert még most is rossz evő. Ő a legcsinosabb, de sovány mint egy pizskafa. Jóval nagyobb nálam, de a legnagyobb az Alice. Musival vagyunk egyformák, a legkisebbik a családban. Szép alakjuk van és igazán helyesek mind. Gyula ifj. naponta Bernbe jár vonattal a gimnáziumba, még 2 éve van hátra, mert a nyelvek mulasztott. Béla egy itteni ép. irodában rajzoló tanonc, jól rajzoló ő is, és 3 év után Technikumba fog menni. Így szerencsére a fiúk még velünk vannak. Igaz elfelejtettem, Baby szept. óta Baselban van mint laboránsnő a patológiai intézetben, szeret ott lenni, de nagyon be van fogva és rosszul fizetik. Általában, ha keresnek is, a szoba és koszt annyiba kerül, h. mindig pótolnunk kell és csak 2 hetenként jöhetnek haza szombat-vásárnapra. Férjem is rengeteget dolgozik, sokat van útközt, de mindig bámulatosan energikus, soh'sem rosszkedvű, mindnyájuknak igazi őrzőangyal és megható, a nehéz idők alatt is nem csüggedt el. Pedig a gyomrával sincs mindig jól. Eleinte Innsbruckban voltam fél évig a gyerekekkel a magyar gimnázium miatt és megható volt, h. mennyire támogattak ott bennünket. Kimcsi⁴⁷ ott van férjnél és nagyon boldog. Azt talán nem tudja, h. szegény Miki pár évvel ezelőtt meghalt egy autóbaleset alkalmával.⁴⁸ Rettenetes egy tragédia és még most is a szegény szülőknek, kik Bécsben lagnak. Sokat vagyunk náluk, ők is évente ide jönnek, a lányok helyesek és mind tanulnak.⁴⁹ – Azt biztos tudja, h. Trondy⁵⁰ apja⁵¹ még 44 ben elesett, Trondy anyjával⁵² Belgiumban él. Nővérem⁵³ Bkon,⁵⁴ a házban szállodát csináltak, és jól megy. Rédei szülők nem élnek,⁵⁵ Alice is hősi halált halt férjével,⁵⁶ a 2 árva Ausztriában tanul,⁵⁷ 2 testvér itt Zürichben dolgozik,⁵⁸ Józsi szegény a forradalom évfordulóján okt. 23-án halt meg szintén Schwaban.⁵⁹ Az özvegy 2 fiúval⁶⁰ sok gonddal küzdött, most egy kedves schwájczihoz ment férjhez.⁶¹ A fiúk a mienkkel egyidősek. – Pécsi Mária néniék is Ausztriába vannak családostul, a szegény Magdi félig meghibbant, a szüleivel él, 4 felnőtt gyereke van, de már ismerősök⁶² taníttatják és törődnek velük. – Bizony mindenkinek van gondja.

[47] Azonosíthatatlan személy.

[48] Dédette unokaöccse, idősebb testvére, Esterházy László (1905–2000) fia, Esterházy Miklós (1932–1958)

[49] Esterházy László és Erdődy Marietta (1905–2006). Leányai: Erzsébet (1931–?), Margit (1936–1989), Ilona (1939–?), Katalin (1943–?).

[50] Trondy: (ifj.) Esterházy Antal (1936–).

[51] Trondy apja: Esterházy Antal (1903–1944), Bernadette bátyja.

[52] Apponyi Gabriella (1910–1986).

[53] Esterházy Mária (1900–1971).

[54] Borostyánkő (Ausztria).

[55] A rédei kastély tulajdonosai: Esterházy Pál (1874–1942) és Cziráky Mária (1881–1953). Alice (lásd a következő jegyzetben) szülei.

[56] Esterházy Alice (1910–1945) és férje Szécsen Miklós (1899–1945). A települést elfoglaló szovjet csapatok ölték meg őket. Haláluk körülményeiről lásd Kuylenstierna-Andrássy 2015, 120–121.

[57] Szécsen Miklós (1941–); Szécsen Alice (1943–).

[58] Szécsen Ernestina (1897–1984); Szécsen Johanna (1902–1987).

[59] Svájcban. Esterházy József (1911–1957) Alice (†1945) testvére. (A levélben közölt adat kicsit pontatlan. Esterházy József november 27-én halt meg, Zürichben).

[60] Rudnay Alexia (Sya) (1917–2004). Gyermekai: Esterházy Pál (1942–), Esterházy József (1946–).

[61] Svájci magyarhoz: Schelling Jenő (1909–1976).

[62] Azonosíthatatlan család.

a kisgyermekgondozó és a család között a kapcsolat a második világháború alatt megszakadt, az újabb kapcsolatfelvételre majd húsz év múlva, az egykori nevelőnő holléte utáni „hosszas nyomozás” eredményeként, már a család emigrációjából állt e néhány levél erejéig helyre

¶ A levél tartalmát több értelemben lehet elemezni. A hagyaték számos adatot tartalmaz például arról, hogy egy volt földbirtokos család hogyan, milyen módon igyekszik a vagyonesztés után részben egy új, napi munkával töltött polgári életformába illeszkedni, illetve a biztos, anyanyelvi szintű nyelvtudás ellenére egy másik kultúrához életvitelszerűen alkalmazkodni. K. Margit hagyatékában összesen négy levél maradt fent Esterházy Bernadette-től. Jelen írás szempontjából az a bensőséges viszony hangsúlyozható, amelyet a fent idézett levél, illetve az itt nem idézett másik három küldemény is jelez. A kisgyermekgondozó és a család között a kapcsolat a második világháború alatt megszakadt, az újabb kapcsolatfelvételre majd húsz év múlva, az egykori nevelőnő holléte utáni „hosszas nyomozás” eredményeként, már a család emigrációjából állt e néhány levél erejéig helyre. A levelek közvetlen hangneme, információtartalma, beszámoló jellege azt mutatja, hogy a családanya hercegnő és a gyermekgondozó között bensőséges, szinte családi kapcsolat alakult ki az együtt töltött évek alatt. Esterházy Dédette beszámol a családban történekről, a gyermekei életéről, az első unoka érkezéséről, lakhatási körülményeiről úgy, hogy megidézi K. Margit számára a húsz évvel azelőtti közös ismerősöket is.

¶ Dédette egy későbbi leveléhez (1963. április 10.) két fényképet csatolt, amelyek a családról és a Hünibach városrészben vett saját családi házról készültek:

1963. ápr. 10.

Kedves Margit! – Igen rossz a lelkiismeretem, hogy csak most írok! Isten látja lelkemet, h. oly régóta akartam kedves levelére válaszolni, de az íráshoz soh'sincs időm! Ugyan meghatott kedves hosszú levele, hisz mindig annyit gondoltam Magára és úgy vártam mindig híreket sorsáról! Örülök, hogy ennyi bánkódása után szép otthona van és a jó Istent kérem, hogy további élete nyugodt békés és megelégedett legyen; ennyi munka után élvezze a pihenést, ezt igazán megérdemli! Férfját is ismeretlenül szívből üdvözlöm.

Késői levelem oka, hogy utóbbi hónapokban minduntalan családi események jöttek össze. Mint ugyis Lolo nénitől⁶³

[63] Azonosíthatatlan személy.

*A maga kedves jó kívánatát is felolvastuk
az esküvői ebéd alatt, mely egy itteni tóparti
kis étteremben volt, remek kilátással!*

hallhatta november végén volt Babynk⁶⁴ esküvője. Szerencsére egy magyarral. Az innsbrucki gimnáziumban ismerkedtek meg és régóta volt erről szó, de mivel Andrásnak⁶⁵ még doktorálni kell, közben Zürichben kémiát végzett és még nem keres, reméltük h. várni fognak. De a mai fiatalság ezt nem szívesen hallja. Így egész szűk családi körben volt itt az esküvő, a Deér család úgyis számos, hatan vannak testvérek, a mienkel egyidősek. Részben már állásban vannak, vagy még tanulnak. A szülők a boden tó mellett laknak a papa mérnök, a mama ... (olvashatatlan szó – K. R.), kedves család, de segíteni nem tudnak, így nekünk kell őket segítenünk, míg önálló keresetük lesz. Musi⁶⁶ igazán megható volt, berendezett zürichi lakását teljesen átadta nekik és ő András legénykori szobáját vette át és újból kezdi. Nincs konyhája és ez nem kellemes. De reméljük, hogy megint egy régebbi házban talál megfelelő lakást, mint a régi, de ez rém hosszadalmas keresés után sikerülhet, mert különben rémes árakat kérnek és nem is igen akad. Óriási a lakáshiány, a modernnek meg, fantasztikus árakkal. – Rédei Lajos és Margit⁶⁷ voltak az esküvőn, a testvéreket nem hívtak, mert nálunk kicsi a ház, az utazás plus szálloda nagyon drága. De szép volt, magyar pap eskette őket és magyar kántor orgonált, Tuli és Tuti⁶⁸ ministráltak. – Szerencse, h. Zürich nincs messze, így többször vasárnapra jönnek, Karácsonyra is együtt voltunk és remélem húsvétra is jönnek. – A maga kedves jó kívánatát is felolvastuk az esküvői ebéd alatt, mely egy itteni tóparti kis étteremben volt, remek kilátással! Még egyszer sok köszönet érte, remélem Babynk írtak? Köszönöm a karácsonyi lapját, mivel hosszabban akartam írni, nem válaszoltam rá mindjárt, ugye nem haragszik ezért? Azt mondják, h. a jókívánság soh'sem jön későn, így még erre az évre minden jót kívánok, jó egészséggel! Remélem a hosszú hideg tél alatt nem szenvedtek hiányt és nem voltak betegek? Most kezd csak lassan tavaszodni, már alig

*a maga kedves
jó kívánatát is
felolvastuk az
esküvői ebéd alatt*

[64] Széchényi Erzsébet, lásd 44. jegyz.

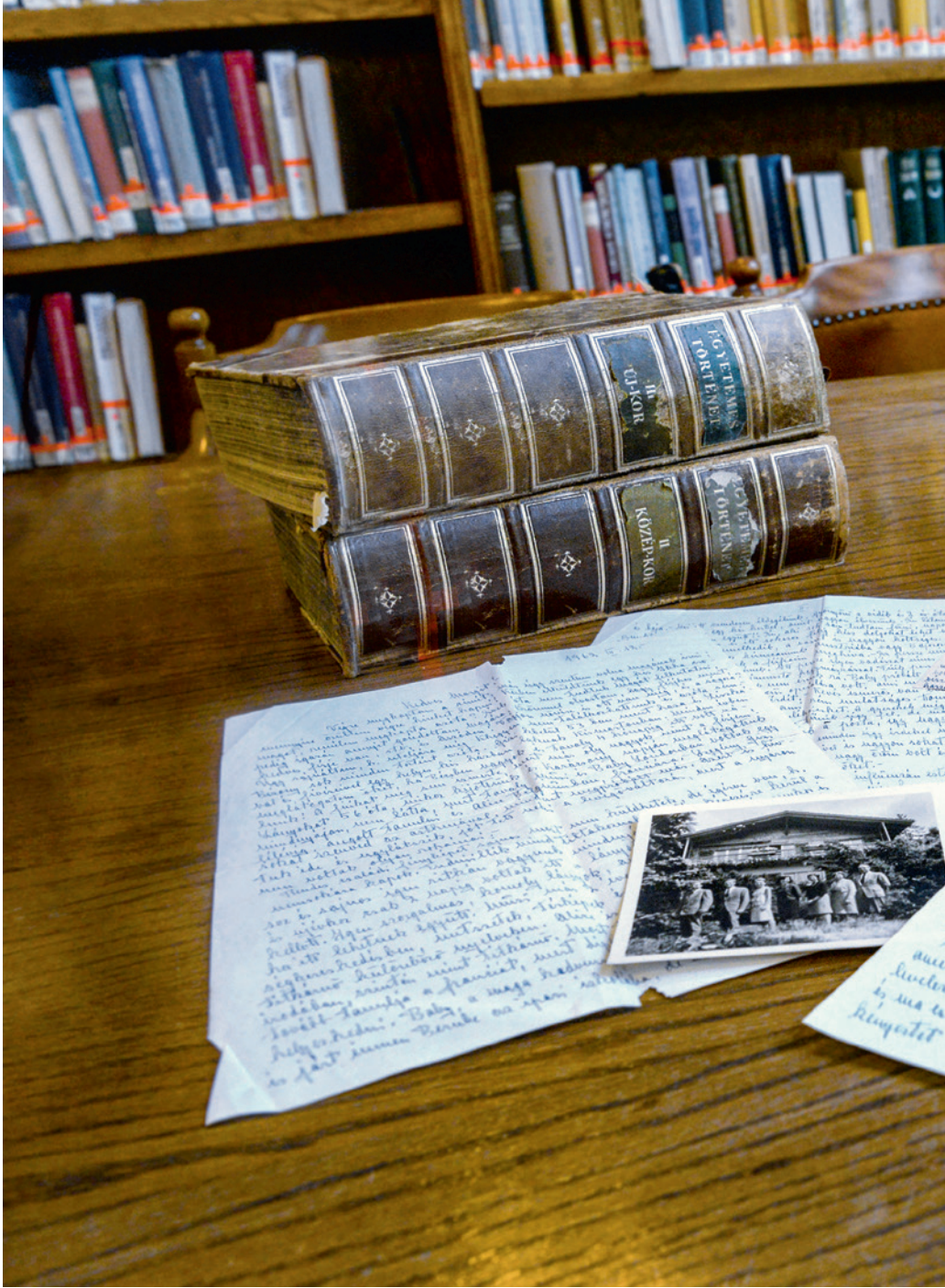
[65] Deér András (1939-).

[66] Széchényi Margit, lásd 43. jegyz.

[67] Az Esterházyak rédei ágáról: Esterházy Pál és Cziráky Mária gyermekei: Esterrházy Lajos (1919–2011) és testvére, Esterházy Margit (1923–2012), lásd 55. jegyz., Farkas 2013, 227.

[68] A két fiú, Széchényi Gyula és Béla beceneve.

Esterházy Bernadette levelei és fényképei, 2020 (magánarchívum)

várom, fiúk persze élvezték Gyulával a sok havat és vasárnapként síelni mentek.

A második újság nálunk: Jan. 1 óta Gyula⁶⁹ önállósította magát és itt a szomszédságban bérelt egy kis irodahelyiséget. Több megbízást kapott és ez adta a lendületet, mert itt mint külföldi nem könnyű az elindulás, adja Isten h. továbbra is sikerüljön! Alicet Lausanneból hazahívtuk, mert ottani irodában nem sokat keresett, és sok a francia levelezés, ezt ő jól ki-tanulta és ő a titkárné. Tuli is beállt tanoncnak, Tuti is ezt a szakmát tanulja. Egy másik itteni irodában tanonc most és utána Technikumba kell menniük. Reméljük, h. idővel jó segítőtársak lehessenek, már most az ismerősök családi R.T.-nak neveznek bennünket! ... (olvashatatlan szó – K. R.) Gyula most duplán annyit dolgozik és mindig későn jönnek haza enni, mégis nagyobb öröm ez a munka. Már azért is, mert előző állása nem volt nyugdíjjal és ez az árrés sem volt kellemes. Így most az egész társaság itthon kosztol, nem végzek a főzéssel és a mosogatással, de szívesen teszem, csak írás és olvasáshoz idő nincs! Néha jön pár órára segítség, ha nagyon kell, de restellem a költséget rá! Nusi is szeretett volna jönni, de nincs még annyi irodai munka és zürichi állása most javult, azonkívül ott mégis vidámabb az élet, több az ifjúság és fiatalság. * Itt teljesen úgy élünk, mint falun, unalmasak az emberek és a farsang hírére sem lehet itt hallani, de részben jó, mert olcsóbban élünk. A télen befagyott vizek miatt spórolások voltak a villannyal, de szerencsére a háztartásban nem volt hiány, de féltünk mert itt minden, főzés, fűtés, villanyra van beállítva. Jövőre veszünk egy kis vaskályhát és egy kis tűzhelyet biztonság kedvéért, itt a kertünkben mindig találhatunk tüzelni valót. – Különben jól vagyunk férjem aktivitása és örökös jókedve egy áldás. De persze sokat gondolunk haza mindnyájan, gyerekek még oly somogyiasan beszélnek, kész öröm! ... (olvashatatlan szó – K. R.) küld néha régi fényképeket és én is úgy sajnálom, h. a régi albumok és főleg a magam jó naplói elvesztek.

Mellékelve küldök egy „családi”-t, a 25 éves házassági évfordulóhoz készült,⁷⁰ sajnos mi „öregek” rémesen nézünk ki rajta! De hát, múlik az idő! A háttérben a házikónk a családi

[69] Dédette férje, Széchényi Gyula.

Így most az egész társaság itthon kosztol, nem végzek a főzéssel és a mosogatással, de szívesen teszem, csak írás és olvasáshoz idő nincs

[70] A képek tehát 1962. jún. 26-án készültek.

felirattal: Si Deus pro nobis, quis contra nos? Ezt már csak nagyjítóval lehet kibetűzni.

¶ De szó van a levelekben Dédette egykori grófnői szerepének teljes átalakulásáról is oly formán, hogy magabiztosan tud K. Margitnak írni a háztartási teendők teljes, segítség nélküli folyamatos ellátásáról (például vasalás), illetve utal az egykor főzni sem tudó hercegnő a konyhai tevékenységére, a család meleg étellel történő ellátásának stabilan elsajátított ismeretére:

„Én látom el a háztartást, kérem ne vessen velem együtt!! Én, aki soh'sem tudtam főzni, naponta kotyvasztok, de már beletanultam és itt sokszor félig kész dolgokat lehet venni. [...] Mára befejezem irományomat, mert főznöm is kell, stb. Ne haragudjon csúnya írásoméért, de mindig sietnem kell!”⁷¹

[71] Levélrészlet, 1964. dec. 10.

¶ Illetve a fentebb idézett levélben szól Bernadette az egykor ismertetőjegyeként mindenhová magával vitt fényképezőgéppel készített fényképalbumok fájó elvesztéséről, a fiatalkori személyes naplók eltűnéséről is.

*

¶ K. Margit hagyatékában a személyes dokumentumok és egy a leánya által megóvott süteményesfüzet mellett csupán öt levél maradt fent. Egy levél, amelyet a fővárosban tartózkodva az éppen a frontvonalban lévő településről 1944-ben a szüleitől a kapott, illetve Esterházy Dédette négy levele a két fényképpel. Más semmi. Gondosan eltette, hiszen e levelek a meg lehetőszen öntörvényű férjének és a három gyermek 1950-es évekbeli ellátásának nem kis gondjától teljesen eltérő világból érkeztek. Elsődlegesen nem a jelen svájci polgári élet volt érdekes a számára, hanem a hús évvel korábbról, ugyan közvetlenül a háborús megpróbáltatások előttről, ám még a főnemesi gazdagság teljességéből idézték meg Dédette sorai Margit múltja letűnt éveit, a hajadonként ott töltött idő minőségi másságának, mégiscsak az ötvenes évek rideg kispolgári

nem a jelen svájci polgári élet volt érdekes a számára, hanem a hús évvel korábbról, ugyan közvetlenül a háborús megpróbáltatások előttről, ám még a főnemesi gazdagság teljességéből idézték meg Dédette sorai Margit múltja letűnt éveit

más életre, más szerepre vágyott, amit szülőhelye kispolgári világa fiatal, leánykori elképzelései szerint a számára nyújtani tudott volna

nélkülözésétől radikálisan eltérő, a főúri csecsemők gondozása miatt komoly és reprezentatív státusát. Talán a családi legenda, amely szerint kiskereskedő férjét fiatalon először még kikoszarozta, ide vezethető vissza. Más életre, más szerepre vágyott, amit szülőhelye kispolgári világa fiatal, leánykori elképzelései szerint a számára nyújtani tudott volna. A levelek tehát a fővárosi főúri szolgálatának, a háború utáni életétől minőségben más társadalmi helyzetének emlékhelyévé váltak. A mindennapi életét e néhány levél természetesen nem befolyásolta. Az ötvenes években új szakmát tanult, calmettenővérré vált, amely munkakörben a nyugdíjazásáig a szülőhelyére mégiscsak visszatérve dolgozott. Azonban önbecsülésében a levelekből áradó elismerés és szereteteli hang fontos szerepet játszott. A múltjára vonatkozó kötődési ponttá, reprezentációs formává váltak a küldemények, mivel megidéztek e lapok az egykori státus letűnt teljességét, a munkaadók finomságát, a szolgálatukban lévők életére nyitott érzékenységét (hiszen, amint az a levélből kitűnik, maga Esterházy Dédette kereste hosszú évekig Margitot). Nem kérdés és alternatíva nélküli, lényegében a kultúránkban elvárt gesztus, hogy ilyen küldeményeket csak eltenni, archiválni szabad.

¶ Végezetül van a számomra abban valami jóleső és egyben kaján öröm, hogy a levelek megtalálásával végérvényesen bizonyítást nyert, anyai nagymamám a szakmát az Esterházy/Széchenyi főúri csemetéken tanulta meg, majd csaknem harminc év múlva jöttem én, akit már így a legkisebb hiba nélkül gondozott...

Irodalom

Apponyi Albert: *Emlékirataim*. Pantheon-MTA, Budapest 1922

(Apponyi 1922)

Az Aszódi Ág. *Hitv. Ev. Petőfi Reálgimnázium Értesítője*. Aszód 1925, 12.

https://medit.lutheran.hu/files/ertesito_aszod_1924_1925.pdf

(Az aszódi ág, hitv. ev... 1925).

Bártfai Szabó László: *A sárvári-felsővidéki gróf Széchenyi család története*. III.

Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1926 (Bártfai Szabó 1926)

- Berényi László: *Esterházyak. Egy ezeréves család története*. II. Eszterháza Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpont, Eszterháza 2014 (Berényi 2014)
- Böröczné Márffy Ella: *Semmi különös. Csak élttem...* Magánkiadás, Budapest 2010 (Böröczné 2010)
- Farkas Jenő: Emlékeim a rédei Esterházy-uradalomról 1926–1944 között. In: Márkusné Vörös Hajnalka (szerk.): *Az Esterházy család csesznieki ága*. Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém 2013, 223–244. (Farkas 2013)
- Cieger András (sajt. rend.): *Levelek az Andrássy-házból*. General Press, Budapest 2007 (Cieger 2007)
- Csergő Melinda: Egy családi levélhagyaték a mindennapiság tükrében. In: Fenyvesi Kristóf (szerk.): *Átmenet és különbözőség*. Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság, Budapest 2012, 331–342. (Csergő 2012)
- Csillag Gábor: Greeting from Hungary. In: Fejős Zoltán–Szijártó Zsolt (szerk.): *A turizmus mint kulturális rendszer*. Néprajzi Múzeum–PTE Kommunikációs Tanszék, Budapest 2000, 83–95. (Csillag 2000)
- Gudenus János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. Magyar Mezőgazdasági Kiadó Kft., Budapest 1990–1999. <http://www.macse.hu/gudenus/mfat/fam.aspx?id=8305>; <https://www.geni.com/people/Bernadette-Maria-Alexia-Angelika-Esterh%C3%A1zy/600000017862737038> (Gudenus 1990–1999)
- Gyáni Gábor: A mindennapi élet mint kutatási probléma. *Aetas*, 1997. 1. sz. 151–161. (Gyáni 1997)
- Uő: Emlékezés és oral history. In: Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest 2000 (Gyáni 2000)
- Hanák Péter: Magyarország társadalma a századfordulón. In: Hanák Péter (szerk.): *Magyarország története 1890–1918*. I. Akadémiai Kiadó, Budapest 1978, 408–515. (Hanák 1978)
- Uő: Népi levelek az első világháborúban. In: Hanák Péter: *A kert és a műhely*. Balassi, Budapest 1999, 157–198. (Hanák 1999)
- K. Horváth Zsolt: Az eltűnt emlékezet nyomában. *Aetas*, 1999. 3. sz. 132–141. (K. Horváth 1999)
- Károlyi Mihály: *Hit, illúziók nélkül*. Európa Kiadó, Budapest 2013 (Károlyi 2013)
- Károlyi Mihályné: *Együtt a forradalomban*. Európa Kiadó, Budapest 1967 (Károlyiné 1967)

- Gr. Károlyi Széchenyi Ilona: *Kileng az inga*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest 2005 (Károlyi Széchenyi 2005)
- Keményfi Róbert: Arisztokraták, kispolgárok, parasztok és egyöntetű sűteményeik. In: Papp Klára–Püski Levente–Novák Ádám (szerk.): *A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása*. Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen 2019, 393–421. (Keményfi 2019)
- Uő: Táplálkozáskultúra, írásbeliség, emlékezet. *Néprajzi Látóhatár*, 2014. 1–2. sz. 129–165. (Keményfi 2014a)
- Uő: Egy magyar gazdasszony ételrecept-gyűjteménye. *Néprajzi Látóhatár*, 2014. 3–4. sz. 5–31. (Keményfi 2014b)
- Keszeg Vilmos: *A történetmondás antropológiája*. KJNT–BBTE, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár 2011 (Keszeg 2011a)
- Uő: Gasztronómia és emlékezet. *Erdélyi Múzeum* 73. 187. (Keszeg 2011b)
- Uő: *Alfabetizáció. Írásszokások, populáris írásbeliség*. KJNT–BBTE, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár 2008 (Keszeg 2008)
- Uő: Az írás szerepe egy asszony életében. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek*. Scientia Kiadó, Kolozsvár 2006, 583–663. (Keszeg 2006)
- Uő: *Kelt levelem...*: Györffy István Néprajzi Egyesület, Debrecen 1996 (Keszeg 1996)
- Kollega Tarsoly István (főszerk.): *Magyarország a XX. században I.* Babits Kiadó, Szekszárd 1996–2000 (Kollega Tarsoly 1996–2000)
- Kuylenstierna-Andrássy Stella: *Ég a puszta*. Corvina Kiadó, Budapest 2015 (Kuylenstierna-Andrássy 2015)
- Losonczi Ágnes: *Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben*. Gondolat Kiadó, Budapest 1977 (Losonczi 1977)
- L. Nagy Zsuzsa: *A haszonból élő kispolgár*. DUP, Debrecen 1997 (L. Nagy 1997)
- Uő: *Iparosok, kereskedők és kispolgárok a két világháború közötti Magyarországon*. MTA TTI, Budapest 1991 (L. Nagy 1991)
- Lütgenau, Stefan August (szerk.): *Esterházy Pál 1901–1989*. Balassi Kiadó, Budapest 2005 (Lütgenau 2005)
- Molden, Hanna: *Griff és rózsza*. Széchenyi Nyomda Kft., Budapest 1999 (Molden 1999)
- Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között. *Aetas*, 1999. 3. sz. 142–157. (Nora 1999)
- Odescalchi Eugénie: *Egy hercegnő emlékezik*. Gondolat Kiadó, Budapest 1987 (Odescalchi 1987)

- Paládi-Kovács Attila: Kispolgárság. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2000, 309–362. (Paládi-Kovács 2000)
- Petercsák Tivadar: *A képes levelezőlap története*. Herman Ottó Múzeum–Dobó István Vármúzeum, Miskolc 1994 (Petercsák 1994)
- Podhorányi Zsolt: *Mesélő felvidéki kastélyok*. Szobek, Göd 2014 (Podhorányi 2014)
- Podmaniczky Frigyes: *Egy régi gavallér emlékei*. Helikon Kiadó, Budapest 1984 (Podmaniczky 1984)
- Pulszky Ferenc: *Életem és korom I.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1958 (Pulszky 1958)
- Reöthy Ferenc: *Kőröshegy*. Kőröshegy Község Elöljárósága, Kőröshegy 1990 (Reöthy 1990)
- Rébay Magdolna (szerk.): „...szelíd, de szigorú és egyben nagyon igazságos bánásmódban...” arisztokraták nevelése-oktatása Magyarországon a XIX–XX. században. Belvedere Meridionale, Szeged 2017 (Rébay 2017)
- Sisa József: *Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon*. Vince Kiadó, Budapest 2007 (Sisa 2007)
- Uő: A szolga és a gyermek a kastély társadalmában (1840–1914) *Korunk*, 2005. dec. <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00108/2005honap12cikk1183.htm> (Sisa 2005)
- Széchenyi Zsigmond: *Ünnepnapok: egy magyar vadász hitvallása*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest 1963, A kastélyról: <http://www.kastelyok.com/adatlap.php?details=1012> (Széchenyi 1963)
- Szokol Réka: Kispolgárok. Fogalomtörténeti vázlat. *Múltunk*, 56. sz. 2011. 2. sz. 104–128. (Szokol 2011)
- Tímár Lajos: *Vidéki városalakók*. Magvető Kiadó, Budapest 1993 (Tímár 1993)
- Tóth Zoltán: Schiszler Károly kádármester Szekszárdon. *Agrártörténeti Szemle*, 19. sz. 1977. 1–2. sz. 199–218. (Tóth 1977)
- V. Fodor Zsuzsanna: „Isten áldja a tisztas ipart”. Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém 1989 (V. Fodor 1989)
- Varga Kálmán: Esterházy hercegek a 20. században. *Rubicon*, 2014. 12. sz. 65. (Varga 2014)
- Zsidai Réka: *Egy dunántúli főnemesi udvartartás a 18–19. század fordulóján: Festetics György belső rendtartása*. <https://ntf.hu/index.php/2017/06/09/egy-dunantuli-fonemesi-udvartartas-a-18-19-szazad-fordulojan-festetics-gyorgy-belső-rendtartasa/> (Zsidai 2017)
- Zsoldos Ildikó: *A szatmári Vécseyek a 19–20. században*. Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza 2011 (Zsoldos 2011)

Rupprecht Mihály (1829–1904): Másolat Esterházy Miklós 1625-ös portréjáról (1870)

SZVOBODA DOMÁNSZKY GABRIELLA
NYUGAT ÉS KELET – ESTERHÁZY MIKLÓS
ÉS FELESÉGE 17. SZÁZADI REPREZENTATÍV
PORTRÉIN

*családja
felemelkedésének
elindítója, két
évtized alatt
széduletes politikai
és vagyoni karriert
futott be, protestáns
köznesesi sorsból
felemelkedve
egészen a nádori
méltóságig*

*katolikus hitre tért,
és a későbbiekben
feltétlen
hűséggel volt
a Habsburgokhoz
Habsburg-
uralkodóhoz*

A 17. század legragyogóbb, és azóta is sokat emlegetett karrierje Esterházy Miklós (1582–1645) nevéhez kötődik. Ő volt családja felemelkedésének elindítója, két évtized alatt széduletes politikai és vagyoni karriert futott be, protestáns köznesesi sorsból felemelkedve egészen a nádori méltóságig. Sikertörténetét azzal kezdte, hogy tanulmányai végeztével katolikus hitre tért, és a későbbiekben feltétlen hűséggel volt a mindenkori Habsburg-uralkodóhoz. Ám mindez mit sem ért volna képességei, óriási politikai talentuma és szerencsés házasságai nélkül. A Habsburgokhoz való integrációja annak reményében történt, hogy a Habsburg Birodalom uralkodói kiűzik a Magyar Királyságból a törököt, és béke lesz az országban. Miklós úr igaz hazafi volt, a törökkel csatázva és diplomáciai küldetései alkalmával bizonyította ezt, és amikor csalódott reményeiben, kivonult a közéletből, lemondott a nádori tisztről, és rövidesen, búskomoran meghalt.

Országos szolgálataiért II. Mátyástól báróságot kért – amit a pozsonyi országgyűlésen (1613) meg is kapott –, miáltal az uralkodó beemelte a magyar mágnások közé. 1622-re II. Ferdinánd Fraknó örökös grófjává tette, amely cím örökölhető volt.¹ 1625-ben a pozsonyi országgyűlés Magyarország nádorává választotta, ezzel a gróf elérte karrierje csúcsát.

Mikor Esterházy Miklós nádor úgy érezte, hogy eljött az ideje, egy egész alakos, reprezentatív festményen hagyományos magyar viseletben megörökíttette magát 1625-ben, és ez a mű évtizedeken át minden további ábrázolásának alapja lett. (Az eredeti mű elveszett, mestere ismeretlen.)

A Magyar Királyságban a 16. század második felétől a 17. században kiteljesülve a vizuális művészetek egyik jelentős műneme a reprezentatív olajportré.² De 17. századi művészetünk megítélése a szakemberek körében sokáig elmarasztaló volt. Garas Klára 1953-as, e nemben első, összefoglaló művében

így ír a portrékat illető szakmai véleményekről: „Kevés kivétellel a külföldi, nyugati stílusáramlatok megnyilvánulásait alkalmazták fokmérőként, s a hazai alkotásokat, hivatkozva a technikai fogyatékosagra, stílusbeli elmaradottságra, provinciálisnak bélyegezték.”³ Mindez azt eredményezte, hogy a 17. század sokáig kimaradt a kutatás látóköréből, mert hát ki szeret művészileg értéktelen dolgokkal foglalkozni? Holott az a kevés mű, amely több mint 350 éven át fennmaradt ebből a korból, művészetünk megkerülhetetlen részét képezi, elhanyagolni őket törést okoz a magyar művészet-történetben.⁴

¶ A kor magyarországi portréfestészete, a reprezentatív képmások⁵ sora igazi újdonságot jelentenek, és különösen érdekesek a művelődéstörténet számára. Kvalitástól függetlenül, politikai szerepüknel fogva a 19. századi művészet nemzeti törekvéseinek előzményei. A hazafiságot a 17. században a csatamezőkön élték meg, a képek esetenként az elesett hősök megtisztelése okán készültek, míg a 19. században, a nemzetté válás során biztató emlékként fordultak feléjük. A 18. század e nagy eszmei mozgalom fényében mintha elhalványulna.

¶ Mivel művészeti akadémia a 18. század közepéig nem volt az egész birodalomban,⁶ a legfeljebb helyi atelier-képzésben részesült művészeink természetsszerűleg utazásaik során vagy a grafikák révén szereztek információt a nyugati művészet állásáról. Igaz, hogy a naprakészség a művek látán, úgy tűnik, a megrendelők részéről nem is merült fel, ugyanakkor talán szívesen alkalmaztak volna nyugatról jött jelentős festőket, de az egész 17. századon keresztül tartósan letelepedő egyetlen jelentős művészt sem lehet találni. Itt említem meg Nádasdy Ferenc és Benjamin Block (1631–1690) kapcsolatát, mivel a művelt főúr e német festőt küldte itáliai tanulmányútra és nem egy hazánkfiát,⁷ amiből arra következtek, hogy egyetlen magyar művésszel sem volt megelégedve.

¶ A bécsi udvari portréfestés presztízse különösen az udvarhű mágnások előtt igen jelentős, az udvar művészeti életének, művészetpolitikájának gyakorlatát a magyarok mégis csak

a legfeljebb helyi
atelier-képzésben
részesült
művészeink
természetsszerűleg
utazásaik során
vagy a grafikák
révén szereztek
információt
a nyugati művészet
állásáról

csekély mértékben vették át, mivel ehhez saját királyi udvar kellett volna. A Wawel és az erdélyi fejedelmi központ kelet-közép-európai impulzusai viszont otthonosan ismerősek voltak, és a nyugati Európa peremvidékén mindez rárakódott a helyi hagyományokra. A csehek mindebből kimaradtak, ők átvették Bécs spanyolos megjelenését.⁸

¶ A centrum nélküli magyarországi portréfestészet az udvari tapasztalatokat egymás között megosztó arisztokrata családokban terjedt, amire kiváló példa Csáky Istvánné Forgách Éva és rokonai, az Esterházy család hölgyeinek portréi közötti kapcsolat. Cennerné Wilhelmb Gizella máig megkerülhetetlen dolgozatában⁹ a magyarokat ábrázoló „provinciális” képeken a nyugati portréfestés légiónyi elemét azonosította az itthoni képanyagban, de csak a nyugatiakat. Úgy vélem, ezzel azt bizonyította, hogy az európai portréfestés produktumainak kapcsolati hálója idáig is elért, ám érzékelhető, hogy a nyugati hatás csak felszínes volt.

az európai portréfestés produktumainak kapcsolati hálója idáig is elért, ám érzékelhető, hogy a nyugati hatás csak felszínes volt

¶ Az, hogy az öltözék státuszszimbólum, magától értetődik, és ez az az elem, amely demonstrálja a modell helyét a társadalmi ranglétrán, sőt ideológiai igazodását is. A Magyar Királyságban a férfiak öltözéke a középkor óta kialakult, a hagyományok által szigorúan kötött törökös-orientális viselet,¹⁰ amely századokon át a nemzeti különállástudat ébrentartója. A nők eleinte hol magyaros, hol spanyol módon, majd a Bocskay-szabadságharc után néhány évvel többnyire magyaros ruhákban festetik le magukat. A ruházat elemeit végtelen változatossággal lehetett variálni, a test Keleten vagy Nyugaton divatos sziluettjét is belefoglalva, és mindebből alakult ki a magyarok látványos, egyedi megjelenése.

a férfiak öltözéke a középkor óta kialakult, a hagyományok által szigorúan kötött törökös-orientális viselet

a nők eleinte hol magyaros, hol spanyol módon, majd a Bocskay-szabadságharc után néhány évvel többnyire magyaros ruhákban festetik le magukat

¶ Az öltözékek erős, direkt színeket használtak, a férfiaknál a vörös szín dominál, ami összességében egészen más, elevebb hatást ad, mint a nyugati portrék spanyol-németalföldi eredetű fekete vagy visszafogott színű, fehér galléros öltözéke. A képmások címerrel és információs titulatórával vannak ellátva, mivel a vizuális szférát önmagában még sokáig nem tartják kielégítőnek a modell pozíciójának egyértelműsítésére.

¶ Esterházy Miklós életrajzírói mind felemlégetik, hogy Miklós úr a kor értelmiségi elitjéhez tartozott, értett a zenéhez, jól írt, a nyugat-magyarországi Lakompakon (Lackenbach) levő rezidenciájában egy tudományos kör működött főúri családok ifjú sarjaiból, de a festészetben való tájékozottsága hiányzott. Úgy tűnik, csak az udvarban látott, kötelező érvényű szokást megtapasztalva festette le magát. Mint a király helyettesének súlyos közéleti kötelezettségei is lettek, így Lakompakot a török elleni védekezésre alkalmas, kellemes és méltó környezet-
 té alakította, a hazában hiányzó királyi udvar kompenzálására. Esterházy a császári udvarban felfigyelhetett az ott dívó portrékultuszra, és ezt követnie kellett. De arról nincs konkrét adat, hogy ott keresett volna magának művészt, bár lehetséges, hogy egy, az udvar körüli kisebb mestert alkalmazott. Szóba jöhetett volna még egy nemzetközileg is kimagasló, híres művészegyenység meghívása az ország második emberének megfestésére, de ez fel sem merült. A képeket a korban nem is tartották igazi „kincseknek”, az inventáriumokban is csak a darabszámukat tüntették fel. Jól képzett, nemzetközileg is számottevő tudással bíró festők csak nagyon ritkán, a század közepén tűnnek fel Esterházy Pál, Nádasdy Ferenc vagy Zrínyi Miklós megbízásai folytán,¹¹ de még ők sem az európai élvonalból valók.

a festészetben való tájékozottsága hiányzott. Úgy tűnik, csak az udvarban látott, kötelező érvényű szokást megtapasztalva festette le magát

a képeket a korban nem is tartották igazi „kincseknek”, az inventáriumokban is csak a darabszámukat tüntették fel

¶ Esterházy Miklós eddig ismert legkorábbi portréja még nádorsága előtt készült, egy semleges viseletű, sötét ruhás, kvalitásos térdkép, az 1620-as évek elejéről. Mestere ismeretlen,¹² de jó képességű, az udvari művészetben jártas festő lehetett. Eddigre II. Ferdinánd már számos országos hivattal bízta meg a nemzetközi szinten is tehetségesen politizáló, aktív főurat. Ez a kép nagyon egyszerű, teljes dísztelenség jellemzi, ami ritka a régióban, inkább németalföldi vagy spanyol példája lehetett. Az udvari stílustól csak hatalmas, fehér szőrmés mentéje tér el, mint a nemzeti viselet konvencionális darabja. A kamarási hivatal 1622-ben kapta meg, lehet, hogy éppen ennek megörökítésére született a portré.

ez a kép nagyon egyszerű, teljes dísztelenség jellemzi, ami ritka a régióban, inkább németalföldi vagy spanyol példája lehetett

¶ Felvetődött, hogy az 1639-es fraknói várleltárban¹³ szereplő gyászruhás kép Esterházyról e művel azonosítható, és hogy

Ismeretlen festő: Esterházy Miklós
Magyar Nemzeti Múzeum

nem kizárható,
hogy a mű inkább a
Nyáry Krisztinának
küldött eljegyzési
arckép

a mű Dersffy Orsolya halálának emlékére készült.¹⁴ A derűs arckifejezés, a mente és a környezet sok fehére-vöröse ellentmond a világi gyásznak. (A vörös gyász csak csatában elesett személyeknek jár.) Nem kizárható, hogy a mű inkább a Nyáry Krisztinának küldött eljegyzési arckép, amelyről ismeretes Esterházy sokat idézett ajándékozó levele. „Az én képemet, hogy kedvessen vette kegyelmed örömet értem...” Krisztina a képért jegykendőt küldött. Kapcsolatuk e mű küldésével vette kezdetét, és ez lehetett a nagy jövőjű családi reprezentáció nyitánya.

a 17. században
uralkodóvá vált
magyar viselet az
ábrázoltakon látens
politikai tett, az
idegen uralkodóval
szemben

¶ 1625-ben készült Esterházy Miklósról az újabb, már egész alakos, magyar ruhás portré, amely a gróf kultuszképévé vált. Semmi jele annak, hogy viselte volna a magyar király udvarában megkövetelt udvari öltözéket Bécsben, és sohasem festette le magát ilyenben. A 17. században uralkodóvá vált magyar viselet az ábrázoltakon látens politikai tett, az idegen uralkodóval szemben, de ezt nyíltan nem lehetett kifogásolni, sőt mivel a Habsburgok birodalma sok nép összessége, a Bécsben előforduló etnikai fogantatású öltözékek sokszínűsége szívesen látott, a hódító hatalmát jelzi.

¶ Az 1625-ös alkotásnak több példánya ismeretes, újra meg újra megfestették, feltételezésem szerint még a 19. században is másolták. A kérdés az, hogy melyik az első, eredeti példány. Nem lehet tudni, de annak a grafikának az előképe lehetett, amely a Szilágyi Sándor szerkesztésében a Millennium emlékére 1894–1898-ig kiadott *A Magyar Nemzet Története* című nagyszabású opuszban jelent meg az *Angyal Dávid* által írott részben.¹⁵ Lehetséges, hogy a rajz mintájául szolgáló eredeti festmény volt bemutatva az Ezredéves Kiállításon is, amit Esterházy Pál herceg kölcsönzött Fraknóról.¹⁶

a képen egy
asztalkán
Esterházy süvege
mellett látható még
egy nyitott fedelű
kicsiny aranyóra

¶ A festményről készült Rupprecht-grafika egy jelentős művet sejtet. A képen egy asztalkán Esterházy süvege mellett látható még egy nyitott fedelű kicsiny aranyóra, amely igazi ritkaság volt, és amely a múlt idő szimbólumának is felfogható. A gróf szenvedélye az órák iránt köztudott volt, kincstárában külön óragyűjteményt őrzött. A címer a jobb oldalon fent látható, körötte az előírásnak megfelelően az Aranygyapjas Rend láncja a kosborral, amelyet 1628-ban kapott meg diplomáciai

szolgálataiért. A vállát díszlő rendi lánc későbbi ráfestés, de portréinak elmaradhatatlan tartozéka lett.

¶ Az összes eddig Esterházy Miklósról előkerült festmény és metszet e mű másolata vagy feldolgozása. Kétféle datálásuk ismeretes, az 1625-ös mellett az 1645-ös. Az ismert képek készülésére és sorsára vonatkozóan csak hipotézisek lehetségesek, így feltehetőleg egy korai másolat került Párára, az ottani családi portrék közé, ennek datálása 1625.¹⁷ A pápai kastély 1626-ban lett az Esterházyaké, a nádor fiai kapták meg, először a gróf és Nyáry Krisztina elsőszülöttje, László, majd annak Vezekényben esett halála után István.

¶ A nádori kép díszje a fekete prémes vörös mente, a lengyelországi szarmata portrék régóta gyakori eleme,¹⁸ az orientális megjelenés fő tényezője, és azonos módon viselték századokon át, az egész kelet-közép-európai és keleti területeken.

¶ A szóban forgó képünket az elmúlt századokban körbevágták vagy felhajtották,¹⁹ így a grófort körülvevő tér sokkal szűkebb lett, alul szinte semmi sem maradt belőle, a sok változtatás, átfestés során ezen a példányon Esterházy figurája elveszítette monumentalitását, egy merev, sematikus ősgaléria-képet látunk.²⁰

¶ A ma számon tartott portrék közül kiemelkedik kvalitásaival a nagyszombati jezsuitáknak készült példány.²¹ Ezen az 1645-ös évszám, a nádor halálának ideje áll és éveinek száma (63). Az asztalon levő iratok a nagyszombati Keresztelő Szent János jezsuita templom alaprajzát mutatják, amely a mélyen vallásos nádor szívügye, nagyrészen adománya volt, e tény az asztalka bársonyán megjelenő szöveg is nyomatékosítja. A templom felszentelésének időpontja 1637, de a portrét csak az adományozó halála után rendelték meg a jezsuiták, aminek oka nem ismert. A szerzetesek feltételezhetően rendük 1773-as feloszlatásakor váltak meg tőle, majd Jankovich Miklós jeles magyar gyűjtő kollekciójának része lett, onnan jutott a Nemzeti Múzeumba, és a múzeum 1894-es lajstromában már szerepelt.²² Ezért nagyon figyelemreméltó, hogy a millenniumi katalógus határozottan egy fraknóbeli képet jelez a kiállítottak közt, amely talán az első elkészült példány lehetett. A nagyszombati portrét tették közzé a legtöbbit,

az asztalon
levő iratok
a nagyszombati
Keresztelő Szent
János jezsuita
templom alaprajzát
mutatják, amely
a mélyen vallásos
nádor szívügye,
nagyrészen
adománya volt

Ismeretlen festő: Zbigniew Ossolinski, 1675
Varsó, Királyi Palota

érdekessége, hogy a hosszú szöveg miatt a címer a kép alsó részére került.²³

¶ Ugyancsak 1645-öt tüntet fel közismert rézmetszetén Elias Wiedemann (1619–1652) nádori képmása, amely a nagyszombati kompozíciót alkalmazta kiindulásként.

¶ A kép legérdekesebb eleme a figura 1625-től változatlanul megőrzött póza, amit Cennerné Giovanni Pietro de Pomis (1565/69–1633)²⁴ itáliai festő II. Ferdinándról a 17. század legelején festett arckép beállításával rokonít.²⁵ Az analógia felemlítése művészettörténet írásunk jellegzetes vonását mutatja, hogy mindenképpen nyugati előképet keres alkotásainkhoz – amint a művek stílusához is nyugati fogalmatárakat használunk. Holott ez a beállítás többször feltűnik korábbi magyar, lengyel, erdélyi főúri portrékon is, majd a 17. század második felében például a Batthyány-férfiportrékon látunk ilyet. A póz gyakori azonossága talán jelent valamit e háborús időkben. A jobb kéz rántja ki a kardot a bal oldalon levő hüvelyből. Ha ez pihen, béke van – legalábbis ott helyben, a festés pillanatában –, a bal kéz pedig a modell számára fontos dolgokon nyugszik, fegyvereken, iratokon stb.

¶ A nyugati képmásokon a jellegzetes, övbe dugott jobb kéz gesztusa ugyan nem példátlan,²⁶ de nagyon ritka, mivel nem is hordtak ezt lehetővé tevő ruhadarabot. A széles öv csak Kelet felé terjedt el, rangjelző, és mitikusan védő funkciót ellátva, drága anyagokból, selymekből sodorva, török selyemzsinórokból fonva.²⁷ A 17. századra a nemesség rögzült ruhadarabja, amelyet a török viseletből vettek át a régió mágnaói. E keleti eredeti ruhadarab az ázsiai származás bizonyítékául szolgált, mint ilyen, a nemzeti különállástudat kifejezése.

¶ Szót kell itt ejteni röviden a korabeli portréfestészet különös szegmenséről, az úgynevezett „szarmata” képmásról. Ez nem más, mint a lengyel történeti-nemesi portré, amelyek közé nádorunk képmása – és sok más magyar mágnaói is – természetes módon illeszkedik. A lengyel portrékkal való összevetés számos azonosságot mutathat, Garas szerint: „Az érintkezés, művészi kölcsönhatás a két ország közt a renaissance idején s még ebben a periódusban is rendkívül szoros volt.”²⁸

*ez a beállítás
többször feltűnik
korábbi magyar,
lengyel, erdélyi főúri
portrékon is*

*e keleti eredeti
ruhadarab az
ázsiai származás
bizonyítékául
szolgált, mint
ilyen, a nemzeti
különállástudat ki-
fejezése*

A 17. századi lengyel viselet archaikusabb, mint a magyaroké, a hosszú mente és dolmány erre utal.²⁹

*a fennmaradt
egykorú
másolatokból
jelenleg mintegy
szűk tucatnyi,
konkrét,
reprezentációs
okokból készült
egész alakos
képmásról lehet
tudni*

¶ Esterházy Miklós ikonográfiáját eddig nem dolgozták fel. Feltehetőleg a csekély számú ismert portréjánál sokkal több lehetett, vármegyeházákban, egyházi intézményekben, családtagjainál, barátainál, hivatali kapcsolatainál és különféle rezidenciáiban. A fennmaradt egykorú másolatokból jelenleg mintegy szűk tucatnyi, konkrét, reprezentációs okokból készült egész alakos képmásról lehet tudni.³⁰ Az első példány az említett Rupprecht-féle reprodukció eredetije lehet. A második a pápai ősgalériába tartozó festmény, a harmadik a nagyszombati mű, majd negyediknek vehető a Nádasdy-féle kép. Az ötödik az egyik fraknói, 1625-re datálva. Rajta a felirat a harmadik féle változat, és a leghosszabb szöveg. Ezt a művet Csapodi Csaba közölte fekete-fehérben a nádorról írott monográfiája címgnyedében, valamint Pickler-Tobler (1993) is ezt hozta színesben.³¹ Az ötödik egy másik, restaurált változat Fraknón, a legutóbbi időkből pedig találkoztam egy példánnyal szlovák területen,³² amely e művel azonosnak tűnik. Sajnálatos, hogy Fraknón sem az eredeti, sem egy jó minőségű másolat nem fordul elő.³³ Így öt egész alakos képünk van, amihez talán az 1639-es leltárban közölt két képpár darabjai csatlakozhatnának, ha bármi tudott lenne róluk.

*a nádor és
Castadeña márki,
spanyol követ igen
összebarátkoztak,
és a barátságot
ajándékokkal
pecsételték meg*

¶ Egy további példányról³⁴ a szakirodalomban történik említés, és e kép talán ma is megvan. Történetét Hiller István közli, miszerint a nádor és Castadeña márki, spanyol követ igen összebarátkoztak, és a barátságot ajándékokkal³⁵ pecsételték meg: Castadeña márki így fogalmazott képe vételekor, 1640-ben: „Nagy örömmel vettem át Kegyelmed arcképét, amelyet mindig megkülönböztetett tisztelettel és megbecsüléssel fogok őrizni. Saját portrémat elküldöm Méltóságodnak, hogy a nagy barát s a hűséges alattvaló képmása egymással szemben legyen. Kérem hát Kegyelmedet, ígérje meg, hogy a képnek helyet juttat palotájában.” Sancho Monroy Marquis de Castadeña spanyol követ portréja, – a cseredarab – ma is megvan Fraknón, igen kvalitásos mű, de nem sokban különbözik az itteni jobb minőségű képektől. A követ vörös terítős asztalka és vörös kárpit előtt áll, bújtatott selyemszalagokkal díszített

fekete ruhában, fehér gallérral és kézelővel, övében neki is a főkamaraí kulcs díszlik.³⁶ Lábainál fekszik egy hatalmas fehér-barna kutya, színarany nyakörvvel.³⁷

¶ A nádorról még egy különös kompozíció rejtezik Fraknón 1682-ből, de ez sem élet után készült, közepes kvalitása ellenére reprezentációs értéke jelentős. Ez a festmény az Aranygyapjas Rend lovagjainak hagyományos ünnepi viseletében mutatja Miklós nádort, címerrel és felirattal.

NYÁRY KRISZTINA, ESTERHÁZY MIKLÓSNÉ, GRÓFNÉ

¶ Esterházy nádor körül kevés festmény volt, a már hivatkozott 1639-es várleltárában hét műről történik említés,³⁸ de ennél talán több volt, ám az 1641-es végrendeletben nem szerepelnek.³⁹ Így a ma is meglévő, hozzá kapcsolható képanyag alapján inkább csak hipotézisek lehetségesek családi képtáráról. Ez Pál munkásságáig megmaradt az élők megörökítésének gyakorlatánál, és feltehetőleg csak a korban valóban létező képeket tartalmazta. A téma kutatói megegyeznek abban, hogy a portrékról alig maradtak fenn források, csak az esetleges inventáriumokból és magából a meglévő képanyagból tudunk következtetéseket levonni.⁴⁰

¶ Esterházy Miklós 1625-ben saját nádori portréja mellé – vagy még előbb, házassága emlékére – még egy portrét rendelt. Ez volt második felesége, a híresen gazdag, felső-magyarországi bárónő, özvegy grófné, az ifjú Nyáry Krisztina⁴¹ (1604–1641) arcmása, akivel az előző évben házasodott össze. Krisztina és Miklós kapcsolata igencsak regénybe illő. Nyáry férje a 23 évesen elhunyt Habsburg-ellenes, protestáns Thurzó Imre gróf, a katolikus Esterházy veszélyes politikai és hitbéli ellenfele, a reformáció elkötelezett híve volt. Halála után a 17 éves, másállapotban megözvegyült fiatal nő és a nála kétszer idősebb nádor között levelezés indult, elsősorban Krisztina katolizálása érdekében. 1622-ben találkoztak személyesen is. Krisztina ekkor már özvegy, és miután az ara katolikus hitre tért, 1624-ben házasságot kötött Esterházyval. E gesztussal Miklós nádor ifjú ellenfelének özvegyét – és vagyonát – vette el. A házasság

a ma is meglévő,
hozzá kapcsolható
képanyag
alapján inkább
csak hipotézisek
lehetségesek
családi képtáráról

Krisztina és
Miklós kapcsolata
igencsak regénybe
illő

nemcsak anyagi szempontból volt előnyös, vele a magyar arisztokráciához fűződő, kiterjedt rokoni kapcsolatot is megkapta.

¶ Krisztinának az 1625-ös festmény lenne az első képe – a mű alkotója ismeretlen –, és csak a pápai ősgalériában maradt fenn. A kép valódiságát keletkezésének körülményei igazolják, mert a 18. századi Esterházyak közül ugyan ki örököltette volna meg százados késéssel az ősanyát? Hacsak nem Pál festette élete végén ősgalériájába, de a Trophaeumba Krisztinának csak az előírásos magyar viseletű képe került be. (72. lap)

¶ A képen öltözéke igen konzervatív, a 16. században divatos, magasan záródó ruha,⁴² ünnepélyessége azt sugallja, hogy ez volt menyegzői viselete. A szucsányi esküvő szokatlanul csendesen zajlott le, és ehhez a visszafogott ünnepséghez jól illett a hagyományos szabású öltözék,⁴³ amely egy meglepő dísz kapott, a hófehér Stuart-gallért amelynek kiképzése francia módra történt, a nyakfodor formáját imitáló, apró, szétsugárzó ráncokba szedve. Hozzá tartozik kiegészítője, a magas, fehér csipke kézelő, ilyen magyarországi portrén Nyáry Krisztina előtt nemigen szerepelt. A grófné póza, miszerint a jobb kéz az asztalon nyugszik, a leeresztett bal kéz kis fehér keszkenőt tart, széles körben elterjedt európai közhely, ugyanúgy, mint Miklós úr 1625-ös portréjának póza, és a következőkben a család nőtagjainak portréin szinte kötelező. Az asztalkán kis fekete-fehér kutya ül, a hűség szimbóluma. E kiskutya a rokonság több nőtagjának portréján is feltűnik majd, divatja a bécsi udvarból ered. Az áttetsző, csipkével szegett lehetni kötény és a túll főkötő a magyaros öltözék elengedhetetlen tartozéka. A kötény az idők során olyannyira kötelező ruhadarab lett, hogy a Trophaeumban az ősi előd-nőkön levő nyugatias fantázia-ruhákon is szerepel, több mint egy tucat alkalommal.

¶ Ami az alkotást titokzatossá teszi, és kétségeket ébreszt a kép 17. századbeli keletkezése iránt, az az, hogy az alak profilsziluettje más, mint az egyidejű, nálunk is követett kora barokk divat. Feltételezhető, hogy létezett egy 1625-ös alkotás, amelyet Pápán a 18–19. században erősen restauráltak, vagy híven újralfestettek, megőrizve annak minden jellegzetességét, kivéve az ekkor már divatjamúlt barokk testtartást.

a grófné póza, miszerint a jobb kéz az asztalon nyugszik, a leeresztett bal kéz kis fehér keszkenőt tart, széles körben elterjedt európai közhely, ugyanúgy, mint Miklós úr 1625-ös portréjának póza, és a következőkben a család nőtagjainak portréin szinte kötelező

az asztalkán kis fekete-fehér kutya ül, a hűség szimbóluma

Ismeretlen festő: Esterházy Miklósné Nyáry Krisztina
Magyar Nemzeti Múzeum

¶ A grófné beállítására a korszakban hozzánk legközelebb igen gyakori az antwerpeni Justus Sustermans (1597–1681)⁴⁴ Firenzében, a Mediciek udvari festőjeként dolgozó mester életművében, aki sokat dolgozott a Habsburgoknak is. Ilyen a mantovai hercegnő, Eleonora Gonzaga (1598–1655) II. Ferdinand feleségének, 1622-től osztrák császárné és magyar királynénak 1621-es képe, amely a királynét esküvői ruhájában ábrázolja, és még a kiskutyája is ott ül az asztalkáján.⁴⁵ Ez a mű lehet a szóban forgó nádorasszonyi portré mintája, az esküvők ideje is összeköti őket. Esterházy és esetleg felesége is Bécsben járva láthatták a képet, és tudjuk, hogy a császárné-királyné jó kapcsolatban volt a családdal. Továbbá Fraknón kiállítva ma is több uralkodói kettős portré tekinthető meg, az egymás után következő Habsburgokról és feleségeikről, amelyeken az alakok beállítása azonos a nádorné kompozíciójával.

¶ 1626-ban Esterházy ismét rendelt egy arcképet a feleségéről, immár a nemzeti identitást demonstráló, hagyományos magyar viseletben,⁴⁶ és feltehetőleg ezt akasztatta saját, nádori portréja mellé, rezidenciája díszeként. Az alak beállítása Krisztina előző képével azonos, és ez egészen a század végéig meg is maradt, szinte a teljes női képanyagban. A Nyáry Krisztinát – immár nádornét, az ország első asszonyát – nemzeti viseletben bemutató egész alakos portré, mint ilyen, az eddig ismert Esterházy-képanyagban az első, és mint említettem, a *Trophaeumban* is az ő ábrázolásán jelenik meg az első ilyen öltözék. Úgy tűnik, Miklós nádor hazafiságát kívánta látványosan éreztetni a család úrnőjének magyar ruhás portréja által, és e gesztussal megteremtette a nemzeti reprezentációt. A magyar női öltözék képi ábrázolásának ötlete talán eleve tőle származik, amelynek feltételezését megerősítheti 1641-es végrendeletében László fiának írott, többször idézett intelmének gondolatmenete: „de idegen nemzetben nem akarom hogy öltözzék, nem a más nemzetségekhez való idegenségből, avagy azoknak megvetéseért, hanem az idegen erkölcsöknek összeelegyítésének eltávoztatásáért, a ki igen ritkán hoz jót, kiváltképpen amennyire ment már azoknak állapotjuk.”⁴⁷

¶ A továbbiakban ez az ábrázolás nagyban serkentette a magyar öltözékes képmások divatját. A teljes együttes több

Miklós nádor
hazafiságát kívánta
látványosan
éreztetni a család
úrnőjének magyar
ruhás portréja által,
és e gesztussal
megteremtette
a nemzeti
reprezentációt

Cornelis Sustermans (?): Esterházy Anna Julianna
Fraknó vára

de minden korszak magyaros öltözékén felfedezhetjük az aktuális spanyol, később francia viselet egy-egy jellegzetes vonását, mert a bécsi udvari viselet divatjegyei a magyar nőkre – és szabóikra – is hatással voltak

fő darabból áll, főként ünnepélyes díszruhaként hordták. Hímesen szőtt vagy hímzéssel díszített, alátámasztott szoknyából, díszes, ujjatlan pruszlikból, alatta puffos ujjú fehér ingvállal, aminőt a nyugati divatban hiába keresnénk, és mindez kiegészül a kötelező és mind látványosabb köténnyel és főkötővel.⁴⁸ De minden korszak magyaros öltözékén felfedezhetjük az aktuális spanyol, később francia viselet egy-egy jellegzetes vonását, mert a bécsi udvari viselet divatjegyei a magyar nőkre – és szabóikra – is hatással voltak.

¶ Az 1626-os, magyar ruhás mű⁴⁹ hatásos, reprezentatív képmás, mondhatni folklorisztikus sajátosságokkal. Krisztinának magyar ruhás képe csak Fraknón létezik, és eddig három változatát sikerült azonosítani. A valószínűleg legelőször elkészült képmás mellett a második, restaurált, az állandó kiállításon szereplő mű – ugyanebből az évből – erősen körül van vágva, a harmadik 1641-ből való másolat, Krisztina halálának idején készült. A kiállított festményt leginkább a kéz rajza különbözteti meg a többitől, Nyáry 1625-ös, az 1626-os és az 1641-es kompozíción mutatóujját lehajlítja, a restaurált példányon nem.

¶ Ha az Esterházyak 17. század húszas éveitől kezdődő festett reprezentációjának eszköztárát próbáljuk összeállítani, első helyre kerülnek az alkotásokon minuciózus pontossággal megörökített ékszerek, ezek közül is a leglátványosabb a gyöngy. Szendrei írásában egyszerűen elképedt a ruhák gyöngyeinek felsorolásakor.

¶ „Thököly Mária 107 öreg gyöngyszemes nyakéket, Károlyi Éva pedig 124 szemből fűzöttet, Zrínyi Ilona nyolcsoros és Tassy Klára huszonnégy soros gyöngy nyakravalót viselt.”⁵⁰ A korszak főúri hölgyei – közöttük elsősorban az Esterházyak – híresek a gyöngyök iránti rajongásukról. A családi képtárban Krisztina honosította meg, a nyakába akasztott, hosszan lelógó négysoros gyöngyének megfestése a kezdet, és idők során a képeken viselt gyöngyök mennyisége egyre nő. Ez az ékszer ilyen formában magyar sajátosság, másutt nem találni hasonlót. Krisztina leányai is lelkesen hordták, Esterházy Anna Juliannát (Nádasdy Ferencné) tizenéves korában ábrázoló ovális festményen⁵¹ a pruszlikját gyöngysor fűzi össze, azon felül a válláról indulóan négysoros gyöngy van két fordulóval

a korszak főúri hölgyei – közöttük elsősorban az Esterházyak – híresek a gyöngyök iránti rajongásukról

és idők során a képeken viselt gyöngyök mennyisége egyre nő

ez az ékszer ilyen formában magyar sajátosság, másutt nem találni hasonlót

ezt az ékszer-
hölgyeink
csak magyar
viseletükhöz
hordták, ez a szokás
a nemzeti viselet
integráns részévé
vált, majdnem
olyan jellegzetesség
a 17. századi
magyar arcképeken,
mint a kötény

a mellkasára tűzve, és ez a derekán már öt sorra gyarapodik. Nemrég felfedezett pápai képmásán (1650) a vállától a derekáig ide-oda tűzött gyöngysorokat visel, és körben a derekán is, sok füzérben. Esterházy Orsolya 14 éves kori, 1655-ös képe e tekintetben a leggazdagabb, kétszer átkötött vastag gyöngysorokat visel a mellén, derekán legalább húsz sor van körbetekerve, így a leánykának nem csekély súlyt kellett cipelnie. Hasonló ide-oda indázó, háromszor hajlított gyöngysort visel Esterházy László felesége, Batthyány Eleonora,⁵² majd a század vége felé a két Thököly leányt, Évát⁵³ és Katát⁵⁴ is hasonló, többsoros gyöngy díszítette. Ezt az ékszer hölgyeink csak magyar viseletükhöz hordták, ez a szokás a nemzeti viselet integráns részévé vált, majdnem olyan jellegzetesség a 17. századi magyar arcképeken, mint a kötény.

NYÁRY KRISZTINA MINT IKONOGRÁFIAI PÉLDA ÉS CSALÁDI IKON

- ¶ 1641 körül az Esterházy családban három haláleset történt. István és Erzsébet mellett elhunyt Nyáry Krisztina is, alig 37 évesen gyermekágyban, mikor Ferencet világra hozta. De az európai birodalmi portréfestészetben kialakult ikonográfiai megoldásokat átvevő magyar ruhás portréja követendő példaként szolgált az egész családnak és a rokoni-baráti körnek.⁵⁵
- ¶ Krisztina öltözkékének és beállításának hatásos mivoltát a kor-
szak női portréanyaga bizonyítja. Az 1630-ra jelzett, ekkor
28 éves Viczay Éva Esterházy III Pálné portréja⁵⁶ is az ő kép-
nek megoldását követi. Előfordulhat, hogy a képmás a század
végén készült utólagos pótlás, ilyesmi máskor is megtörtént.
A család körébe tartozó rokon, az 1616-ban meghalt Bátho-
ry Erzsébet Nádasdy II. Ferencné minden későbbi képmása⁵⁷
Krisztina portréjának mintájára készült, jóval Erzsébet halála
után is.
- ¶ A közvetlen családi körben a fentiek szerint komponált fest-
mények közé tartozó alkotás Anna Juliannát ábrázolja. Ő az
Esterházyak ismert személyiségei közé tartozik, elsősor-
ban híres portréi révén, amelyek minden változatban anyja

Benjamin von Block (1631–1690): Esterházy Edine Esterházy Orsolya, 1653 körül
Fraknó vára

képmásának pózát és művészi megvalósítását követik. Pápan fellelt portréja a Dersffy-képpel kapcsolatos titokzatos átfestés általi kiszabadulása okán – a közelmúlt sajtószenzációjává is lett.⁵⁸ Az 1650-es portré a húszéves fiatalasszonyt mutatja, viselete a *Trophaeumban* folytonosan ismétlődő típusos magyar öltözékek szerinti, de már nem hord magas csipkegallért, csak gyöngysorok és átlátszó kötény díszíti.

¶ A Nyáry-ikonográfiát követő sorozatba tartozik Esterházy Orsolya, Esterházy Pál arájának 1655-ben, 14. életévében készült portréja is. Ez egy páros kép jobb oldali része, párdarabja a férj ugyanekkor készült képmása, festőjük Benjamin von Block. Nádasdy Ferenc, Pál sógora Bécsben ismeretségbe került Benjamin Blockkal, egy tekintélyes német művészcsalád fiatal tagjával, meghívta őt Magyarországra, és a festő négy évig, 1655–1659-ig itt működött. Esterházy Pál barátja és sógora révén ugyanekkor került kapcsolatba a festővel, és azonnal megrendelte nála a maga és felesége képmását. Ezek után Nádasdy is foglalkoztatta Blockot, a saját családi galériájába került páros képet készíttette el vele. Block később oltárképeket festett Lorettomban és Győrben, egyelőre más magyarországi munkájáról nincs adat, egyedül egy mellkép ismeretes még tőle Pálról.⁵⁹ A gróf felkérte Blockot, hogy foglalja el nála az udvari festő posztját, de ez nem valósult meg, Magyarországról a tehetséges festő Nádasdy támogatásával itáliai tanulmányútra távozott.

a gróf felkérte Blockot, hogy foglalja el nála az udvari festő posztját, de ez nem valósult meg, Magyarországról a tehetséges festő Nádasdy támogatásával itáliai tanulmányútra távozott

¶ Orsolya esküvői képmását Buzási Enikő azonosította a három évszázados elfeledettségéből.⁶⁰ Pál és Orsolya portréi kivételes helyet foglalnak el a családi galériában, valamint a magyarországi barokk művészetben. E festménypár volt a Pál által az elkövetkező évtizedekben kialakított ősgaléria első alkotása, mecénási aktivitásának nyitánya. Mindkét kompozíció kialakítása, úgy tűnik, Pál irányításával történt, és csak felszínesen követi a családi előzményeket. Mert míg Orsolya portréján⁶¹ az alapstruktúra Nyáry Krisztina és követőinek képeivel azonos, bizonyos részletek megváltoztatása által új értelmet kap.

Pál és Orsolya portréi kivételes helyet foglalnak el a családi galériában, valamint a magyarországi barokk művészetben

e festménypár volt a Pál által az elkövetkező évtizedekben kialakított ősgaléria első alkotása, mecénási aktivitásának nyitánya

¶ Orsolya 1655-ös e portréjáról két másolat található Fraknón, 1659-es és 1668-as évszámmal, de másutt még nem tűnt fel belőle példány. Az eredeti és a másolt képeken a feliratok nem egyeznek, amint néhány más, apró elem sem. Orsolyáról ezen

Benjamin von Block (1631–1690): Nádasdy Ferencné Esterházy Anna Julianna
Magyar Nemzeti Múzeum

túl még több képmást is őriznek Fraknón, de a Block-féle kvalitatást többé nem látjuk. Nagynénje, a már említett Esterházy Mária Drugeth Györgyné arcképe Orsolya portréjának másolata.

¶ Esterházy Anna Juliannának ugyancsak Benjamin Block által 1656-ban festett stilizált magyar ruhás arcképén⁶² a modell jobb kezében egy kicsiny piros rózsát látunk, lefelé fordítva az asztal lapjára. Justus Sustermans kedvelte ezt a motívumot, képein nemegyszer előfordult,⁶³ értelmezése sokféle, leggyakrabban Krisztus vérének jelképe, és talán a mélyen vallásos Anna Julianna ilyen értelemben kérte portréjára, és a lefelé fordítás talán a halált jelenti.

¶ Magyarországon, Kelet és Nyugat határán mindkét irányból vettek át elemeket, és mindezek a portréfestészetben összeoldódva, még az elvétve itt előforduló, Nyugatról jött művészek alkotásain vagy a helybéli, gyengébb műveken is feltűnnek. Létrejött tehát egy sajátos, konzervatív, eklektikus stílus a barokk korszakban, amely igen figyelemreméltó alkotásokat eredményezett a régióban.

létrejött tehát egy sajátos, konzervatív, eklektikus stílus a barokk korszakban, amely igen figyelemreméltó alkotásokat eredményezett a régióban

Jegyzetek

- [1] A nádor Miklós grófot a galántai Esterházyak között a 20. századig még három Miklós követte, őket már számozzuk, úgymint Esterházy I. Miklós herceg, akit „Fényes” melléknévvel szokás emlegetni, valamint unokája, Esterházy II. Miklós herceg, a képtáralapító, és Esterházy III. Miklós herceg, aki az országnak igen jutányos áron eladta az ősei által létesített egyetemes képgalériát, (Esterházy Képtár).
- [2] Garas 1953, 11.
- [3] Uo. 10.
- [4] A 2000-es évek elején az ez irányú kutatás örvendetesen felpettségült, különösen Esterházy Pál (1635–1713) halálának háromszázadik évfordulója kapcsán, ami számos mű felfedezését, meghatározását, és restaurálását eredményezte. Az érdeklődés azóta is tart.
- [5] Galavics 1986.
- [6] Wagner 1967.
- [7] Buzási 1995, 271.

- [8] Tompos 2008.
- [9] Cennerné Wilhelmb 1986.
- [10] Höllrigl 1938–40, uo. Szendrei 1905, 15., 16.
- [11] Nádasdy Ferenc és Esterházy Pál Block megbízói, Zrínyi Miklós Jan Thomas, flamand származású, bécsi udvari festővel készítette el portréját stb.
- [12] Ismeretlen festő: *Esterházy Miklós mint kamarás*, 1619/20. Vásznon, olaj, Esterházy Privatstiftung, fraknói vár, Esterházy Ősgaléria.
- [13] A meghatározás Stefan Körnertől származik. (*Körner* 2006, 32., 34., lásd *Buzási* 2008, 111. j. 38.) A fraknói várleltár: MNL OL P 108 8. fasc. C Nr. 29. id. Viskolcz 2015. 170. j.
- [14] A képnek két változata ismert, az egyik címerrel és felirattal van ellátva, a másik jelöletlen. (Mindkettő Esterházy Privatstiftung, fraknói vár, Esterházy Ősgaléria) Feltételezhetően a címer nélküli magáncélra készült. De ebben az esetben fel kell tételezni egy harmadik, valóban gyászruhás ábrázolást, hacsak már a csaknem két évtizeddel későbbi leltározásnál nem volt besötétedve a mélyzöld ruhás kép. Egyébként Nyáry Krisztina nem szívesen őrizte volna meg az első feleséget gyászoló férj képét, Orsolya fiát sem kedvelte. *Erdélyi* 2019, 659.
- [15] *Angyal* 1898, 370. oldal után. A kiadványban szereplő grafika szignója szerint M. Rupprecht műve, 1870-ből. A mester a század elejétől működő pesti művészcsalád tagja. Természetesen nem kizárható, hogy ő tette monumentálissá a képet, bár hű mesternek tűnik. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarNemzetTortenete_Szilagyi_06_1898/?pg=433&layout=s.
- [16] „Arckép, olajfestmény, Esterházy Miklós nádort ábrázolja, 1625. Esterházy Pál herczeg fraknói hitbizománya.” *1896-iki Ezredéves Országos Kiállítás. A Történelmi Főcsoport hivatalos katalógusa. Közrebocsátja a Történelmi Főcsoport Igazgatósága. II. füzet (A renaissance-épület földszintje.) (1985–5240. számig)*, Budapest „Kosmos” Műintézet kiadása és nyomása, 1896. 180. XXVII. terem, 3849. sz. A kép szerepel: MNM TKCs 1894, 31.; MNM TKCs 1907, 30.; Peregrinyi 1909, 443., 559., 856.; MNM TKCs 1922, 22., 177. sz.; Ősgalériák 1988, C. 34.
- [17] Ismeretlen festő: *Esterházy Miklós nádor* (másolat), vászon, olaj, 184×109 cm, j. n. MNM TKCs, ltsz.: 53.57. Származás: Esterházy-kastély, Pápa. A kép felirata: „CELS: PRINCEPS: D: /

- NICOLAUS ESTORAS / DE GALANTA PER: / COM: IN FRAKNO ETC / REGNI HUNGARIAE PALATINAS ANNO 1625”.
- [18] Martin Kober (1550 k.–1598): *Báthory István, lengyel király, 1587*, Krakkó, a Misszionáriusok kolostorában. Szilágyi 1898, <https://keptar.oszk.hu/006000/006056>; https://www.wikiwand.com/en/Stephen_B%C3%A1thory.
- [19] *Basics* 2015, 51.; 2016, 44–53.
- [20] *Basics* 2016, 53.
- [21] Ismeretlen festő: *Esterházy Miklós képmása, 1645*, fatábla, olaj, 215×129 cm, felirata: „ILLMVS: AC: EXCELMVS: DNS: COMES I NICOLAVS: ESTERAS: DE: I GALANTA: PERP: DE: FRACNO: R: I HVN: PALÁT: IVDEX: CVM: AVR: I VELLE: EQVES: COTVM: SOPR: I ZOLIÉ: ET:DE: BERE: SVPR: COM: SAC: I CAES: RQ: MIS: INTIMVS CON: CAM: I ET PER: HVN: LOCVMTENENS: I ANNO 1645. AETA: 63”; jobbra, az asztalterítón: „FVNDAVIT I TEMPLVM I ACADEMICVM I S: JOANNIS BAPT: I TYRNAVIAE” Jankovich Miklós első gyűjteményéből. *Inv. Imag.*, 107. sz. MNM TKCs, ltsz. 36. *Basics* 2002, kat. 24.
- [22] MNM TKCs 1894, 31.
- [23] MTKCs 1894, 31, MTKCs 1907, 30; *Peregriny* 1909, 443, 559, 856; MNM TKCs 22, 177; Buzási 1988, C. 34. *Basics* 2008, 80/24.
- [24] A mester a főherceg udvari festője volt Graz-ban, majd mikor ura német-római császár lett, akkor is megtarthatta hivatalát, haláláig. *Der innerösterreichische Hof-Künstler Giovanni Pietro de Pomis*. Kurt Woisetschläger (szerk.), Graz, 1974. 144–174.
- [25] Ebenthal-kastély, Klagenfurt közelében, Ausztriában. *Cennerné Wilhelmb* 1986, 223, 17. j.
- [26] Sikertült mintegy fél tucatot azonosítanom a neten, többek között Adriaen Thomas Key: *Nemesúr spanyol öltözékben, 1568*, majdnem azonos pózban áll. https://www.europeana.eu/hu/item/15502/GG_1034.
- [27] *Radvánszky* 1879, 195., 196.
- [28] *Garas* 1953, uo.
- [29] A szarmatizmus hasonló, mint a mi hun eredetünk mítosza, és keletkezése bizonyos ókori szövegekhez köthető. A jelenség ma is kutatások tárgya Lengyelországban.
- [30] Térkép vagy mellkép, továbbá metszetkép évtizedeken át sok készült, főképpen különféle sorozatokba, és mint említésre került,

- mindegyik az 1625-ös portré alapján. Ezek számbavételét itt nem tartottam feladatommak.
- [31] Prickler–Tobler, 1993, 12–33. Az itt, és a Csapody-könyvben közölt mű nagyon gyenge változat, ebből következtek arra, hogy Fraknón nincs meg az őseredeti példány, vagy egy jó minőségű másolat, mert ha lenne, azt hozták volna.
- [32] Diana Duchoňová: *Palatín Mikuláš Esterházy: Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť*. Historický ústav SAV, 2017.
- [33] A két kép leltári száma: EP Ősgaléria, ltsz. BO0032; I/1–329.
- [34] Péter Katalin még egy alkotásról tesz említést, miszerint Dersffy Orsolya még az „...esküvő évében elkészítette a maga és Esterházy álló párosképét.” Forrását nem közli. Péter 1985, 14.
- [35] *Hajnal* 1929, 105.
- [36] Bécsi ism. udvari festő képe, 1640. Stefan Körner: *Fraknó vára. Az Esterházy hercegek trezorja*. Ford.: Orbán István. Christian Brandstätter Verlag, Esterházy Privatstiftung Eisenstadt, 2009, 91.
- [37] Bécsi (?) udvari festő képe: *Sancho Monroy Marquis de Castañeda*, 1640., Esterházy Privatstiftung, fraknói vár, Ősgaléria, Körner 2009, 91.
- [38] Esterházy gyászruhás képe, két portrúpár a nádorról és Nyáry Krisztináról, valamint István fia és Anna Julianna gyermekek arcképei. Buzási 2008, 215.
- [39] *Merényi–Bubics* 1895.
- [40] Esterházy Miklós családi képeivel foglalkozó írások évtizedek óta állítják, hogy Dersffy Orsolya anyja Császár Orsolya; Dersffy Orsolya (2×); Miklós úr anyja, Illésházy Zsófia Esterházy Ferencné és más felmenői arcképét is elkészítette. Ez nyilvánvaló tévedés, e képeket Pál készítette ősgalériája számára.
- [41] Ismeretlen festő: *Nyári Krisztina, Esterházy Miklósné*. Az eredeti kompozíció 1625, vagy 18. századi replika vagy átfestés, vászon, olaj, 185×111 cm. A címer alatt felirat: „CELSMA. PRINS CHRISTINA / NYÁRI. CELS. PRINC; NICOLAI / ESTERAS. R. HUNG. PALATIN / CHARISSIMA II CONSORS ACO 1625” MNM TKCs ltsz. 53.64, 2014-től letét a pápai Esterházy kastélyban.
- [42] *Radvánszky* 1879, 160.
- [43] Uo. 159.
- [44] https://en.wikipedia.org/wiki/Justus_Sustermans.
- [45] *Die Gemäldegalerie des Kunsthistorischen Museums in Wien*. Edition Christian Brandstätter, Wien, 1991, 681–685. T. <https://fr.m.wikipedia>.

- org/wiki/Fichier:Justus_Sustermans_-_Eleonora_Gonzaga_(1598-1655),_wife_of_Ferdinand_II,_in_wedding_dress.jpg.
- [46] Ismeretlen festő: *Bedegi Nyáry Krisztina*, 1626, v. o. 219×126 cm, Esterházy Privatstiftung, Fraknó vára – Esterházy Ősgaléria ltsz. B 494.
- [47] *Merényi-Bubics* 1895. Függelék.
- [48] *Höllrigl* 1938–1940, 377.
- [49] 1. Ismeretlen festő: *Gróf Nyáry Krisztina, Esterházy Miklósné*, 1625. Esterházy Privatstiftung, Fraknó vára – Esterházy Ősgaléria, MTA Fotótár, ltsz. N10194. 2. Ismeretlen festő: *Gróf Nyáry Krisztina, Esterházy Miklósné*, 1626, vászon, olaj, 209×126 cm, Esterházy Privatstiftung, Fraknó vára – Esterházy Ősgaléria, ltsz. B 494, 3. Ismeretlen festő: *Gróf Nyáry Krisztina, Esterházy Miklósné*, 1641, vászon, olaj, Esterházy Privatstiftung, Fraknó vára – Esterházy Ősgaléria.
- [50] *Szendrei* 1905, 18.
- [51] Ismeretlen festő: *Esterházy Anna Julianna*, 1646, vászon, olaj, Esterházy Privatstiftung, Fraknó vára – Esterházy Ősgaléria ltsz. B 545;
- [52] Ismeretlen festő: *Batthyány Eleonora, Esterházy Lászlóné*, 1650., vászon, olaj, 185×117 mm, MNM TKCs ltsz. 53.63. Letét a Pápai Ősgalériában, Esterházy-kastély, Pápa. Ezt 18. századi másolatnak tartják, a feliratban ezen is 1650-es évszám szerepel. Róla Fraknón (Esterházy Privatstiftung, Esterházy Ősgaléria) további három kép van. (MTA Fotótár, NO9569, 17. sz. közepe; NO9587, 17. sz. közepe; N10262, 1850) Mind a négy festmény ugyanaz a kompozíció.
- [53] Nyugat-magyarországi festő: *Gróf Thököly Éva, Esterházy Pálné*, 1690, vászon, olaj, 191,5×120,6 cm, SZM MNG ltsz. 97.2M.
- [54] Ismeretlen festő: *Gróf Thököly Katalin, Eszterházy Ferencné*, vászon, olaj, 184,2×116 cm, balra lent „A M” monogram, MNM TKCs ltsz. 1555.
- [55] A nádorné gyermekei közül Anna Julianna 1644-ben Nádasdy Ferenc felesége lett, László 1650-ben Batthyány Eleonórával házasodott össze, Mária 1652-ben Drugeth Györggyel. Pál és Orsolya házasságkötése 1655-ben esett, Pál második felesége 1682-től Thököly Éva. Ferenc első felesége 1661-ben Illésházy Ilona, 1681-től Thököly Katalin.
- [56] Ismeretlen festő: *Viczay Éva, Esterházy III Pálné*, 1630, Esterházy Privatstiftung, Fraknói vár – Esterházy Ősgaléria. MTA Fotótár, ltsz. NO9568.
- [57] Ismeretlen festő: *Báthory Erzsébet, Nádasdy II Ferencné képmása*, vászon, olaj, 1633, 226×131 cm, MNM TKCs ltsz. 1953.006. Egykor a Nádasdy Ősgalériában.

- [58] http://nol.hu/kultura/20111018-papan_lemazoltak_a_szegyellni_valo_rokont-1242601.
- [59] Benjamin von Block: *Esterházy Pál herceg*, 1666 k. v. o. 88,4×73,5 cm. Debrecen, Déri Múzeum, ltsz. D.F.204.2.2, http://derimuz.hu/static/img/_layout/kepzmuveszet/benjamin_-block-esterhazy-pal_-arckepe.jpg.
- [60] Buzási 1995, 269–276.
- [61] Benjamin von Block: *Esterházy Orsolya, Esterházy Pálné*, 1655 körül, vászon, olaj, 230×123 cm, Esterházy Privatstiftung, Fraknó vára – Esterházy Ősgaléria, ltsz. B535.
- [62] Benjamin von Block: *Esterházy Anna Julianna, Nádasdy Ferencné*, 1856 körül, vászon, olaj, 182×121 cm, j. l. j.: „Block F.” Budapest, MNM TKCs ltsz. 2320.
- [63] Justus Sustermans vagy műhelye: *Braganzai Katalin*, vászon, olaj, 137,5×99,7 cm, 1662 előtt. http://www.manuelcastilho.com/en/pecas_eu_p1print.html.

Irodalom

- Angyal Dávid–Dézsi Lajos: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. VI. kötet. In: *A Magyar Nemzet Története*. Szerk.: Szilágyi Sándor, Athenaeum, Budapest 1898.
- Basics Beatrix: A pápai Esterházy-kastély ősgalériája – egy portréegyüttes különös története. *MúzeumCafé*, 2016, 10. évf. 51. sz. 44–53. (Basics 2016)
- Buzási Enikő: Két kép a fraknói Esterházy-gyűjteményből: Esterházy Orsolya portréja Benjamin Bloctól és Esterházy Pál mint Szent Imre. *Művészettörténeti Értesítő*, 1995. 3–4. sz. 269–276. (Buzási 1995)
- Buzási Enikő: Portrék, festők, mecénások. A portré 16–17. századi történetéhez a Magyar Királyság régióiban. In: Mikó–Verő 2008. II. köt. 25–53. (Buzási 2008)
- Cennerné Wilhelmb Gizella: A magyar barokk provinciális portré stíluskapcsolatai. *Történelmi Szemle*, 1986, 29. évf. 219–236. https://tti.btk.mta.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1986_2/cennerne.pdf (Cennerné Wilhelmb 1986)
- Galavics Géza: *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*. Képzőművészeti Kiadó, Budapest 1986. (Galavics 1986)
- Garas Klára: *Magyarországi festészet a XVII. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1953. (Garas 1953)

- Hajnal István: *Esterházy Miklós nádor lemondása* (Székfoglaló értekezés)
Herceg Esterházy Pál úr adományának felhasználásával kiadja
a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest 1929. (Hajnal 1929)
- Höllrigl József: Magyar és törökös viseletformák a XVI–XVII. században.
In: Domanovszky Sándor szerk.: *Magyar művelődéstörténet* III. köt.
359–385. Magyar Művelődéstörténeti Társulat, Budapest 1938–1940.
<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Domanovszky-domanovszky-magyar-muvelodestortenet-1/harmadik-kotet-a-keresztenyseg-vedobastyaja-A9B/hollrigl-jozsef-magyar-es-torokos-viselet-formak-a-xvixvii-szazadban-DA7/> (Höllrigl 1938–1940)
- Körner, Stefan: Fraknó vára. Az Esterházy hercegek trezorja. Ford.: István Orbán, Eisenstadt, Esterházy Privatstiftung, 2009 (Körner 2009)
- Herceg Esterházy Pál nádor. 1635–1713. Bubics Zsigmond
közreműködésével írta Merényi Lajos. *Magyar Történeti Életrajzok*, 11.
évf. 1–3 füzet. Budapest 1895. Függelék Gróf Esterházy Miklós nádor
végrendelete. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarTortenetiEletrajzok-magyar-torteneti-eletrajzok-BE5D/esterhazy-pal-16351713-6A1A/fuggelek-grof-esterhazy-miklos-nador-vegrendelete-6D64/>
(Merényi–Bubics 1895)
- Péter Katalin: *Esterházy Miklós*. Magyar História – Életrajzok. Gondolat
kiadó, Budapest 1985 (Péter 1985)
- Prickler, Harald–Tobler, Felix: Burg und Grafschaft Forchtenstein.
Historischer Überblick. In: Bollwerk Forchtenstein Hrszg.: *Jakob
Michael Perschy*. Eisenstadt 1993. 12–35. (Prickler–Tobler, 1993)
- Radvánszky Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*.
II. Adatgyűjtemény I. köt. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
1879, 104–111; 155–196; 211–217.
<https://digitalia.lib.pte.hu/hu/radvanszky-bela-magyar-csaladelet-es-haztartas-16-17-sz-budapest-mta-1896-1-1445#page/157/mode/1up/search/Esterh%C3%A1zy>
- Szendrei János: *A magyar viselet történeti fejlődése*. Budapest, 1905. 15., 16.
(Szendrei 1905)
- Tompos Lilla: A magyar és spanyol női viselet Magyarországon a 16.
században, *Korunk*, 2008, 19. évf. 7 sz. 36–45. <https://epa.oszk.hu/00400/00458/00139/tomposl.html> (Tompos 2008)
- Wagner, Walter: *Die Geschichte der Akademie der bildenden Künste in Wien*.
1967 (Wagner 1967)

Ottrubay Melinda mint Seherezáde, partnere Brada Rezső

KARÁCSONY ÁGNES

EGY PRÍMABALERINA ASSOLUTA HERCEGNÉRŐL

Ottrubay Melindát a magyar balett története a harmincas évek jelentős táncművészei között jegyzi. Tanult Párizsban, főszerepeket táncolt az Operaházban, tanulmányokat írt a tánc művészetéről. *Prímabalerina assoluta* címet kapott 25 évesen. Folyamatosan cikkeztek róla a lapok, reklámarc is volt. Miután hercegné lett 1946-ban, már csak elvétve adott interjút. Férjét, galántai Esterházy (V.) Pált a Mindszenty-per negyedrendű vádlottjaként 1949-ben tizenöt év fegyházra ítélték, magyarországi vagyonát elkobozták. 1956-ban szabadult, feleségével Zürichben telepedett le. Onnan igazgatta a herceg a burgenlandi történelmi birtokot. Zürichben temették el 1989-ben. Gyerekük nem született, feleségére hagyott mindent. Az Esterházy család több évszázados történetében egy polgári származású asszony irányította tovább a birtokot. A hercegi hitbizomány megszűnt. Ottrubay Melinda – férje végrendeletét követve – egyben akarta tartani az Esterházy-hagyatékot, a hatalmas szellemi és gazdasági örökséget. Magánalapítványokba vitte be a vagyont. Energikus asszony volt, balerinaként annak idején „ventilátor kisasszonynak” hívták: tizenöt tizenöt piruettet is megtett egyetlen lendületből. Ottrubay Melinda úgy tartotta: „A legcsodálatosabb dolog, amikor az embert olyan hosszan tapsolják, hogy már a vasfüggöny is bezárul. A taps rendkívül motivál, jót tesz a léleknek, és lendületet ad.” 2014-ben halt meg, az Esterházy családi sírboltban helyezték örök nyugalomra, Kismartonban. Születésének századik évfordulója volt idén. Esterházy Melinda hercegné életét kiállítás mutatja be a kismartoni Esterházy-kastélyban, ahol – nem mellesleg – férje, Esterházy Pál, az utolsó uralkodó Esterházy herceg látta meg a napvilágot 1901. március 23-án.

IOttrubay Melinda 1920. május 24-én született. (Abban az évben vette át Esterházy Pál herceg a családi hitbizományt.) Az angolkisasszonyok katolikus magán leányiskolájába járt.

Ottrubay Melinda
– férje végrendeletét
követve – egyben
akarta tartani
az Esterházy-
hagyatékot,
a hatalmas szellemi
és gazdasági
örökséget

energikus asszony
volt, balerinaként
annak idején
„ventilátor
kisasszonynak”
hívták

egyenes út vezetett
az Operaház
színpadára:
Ottrubay Melinda
1934 júliusától
szerződést kapott
és fizetést

Nyolcévesen édesanyja beíratta Riedl Margit „mozdulatművészeti” iskolájába. A szülők gyerekes lelkesedésnek vetették a piruetteket, és azt remélték, úgymint orvos lesz a lányuk. De ő ment tovább, Brada Ede tánciskolájába. Napi hat-hét órát gyakorolt. Brada vizsgamatinéját a Royal Orfeumban tartották. „Valóságos tánccsoda Ottrubay Melinda, aki egy Harlequin-táncos és egy Pas de deux-t olyan nagyszerű kvalitásokkal, ötlettel, tudással és raffinementtel táncolt, hogy percekig zúgott utána a zsúfolt ház közönsége.” (*Magyarság*, 1931. június 16.) Tanítását Brada Edétől fia, Brada Rezső balettmester vette át, tőle pedig egyenes út vezetett az Operaház színpadára: Ottrubay Melinda 1934 júliusától szerződést kapott és fizetést. Tizennégy évesen eltáncolta Josef Bayer *A babatündér* című balettjének beszélő babáját. Gimnáziumban már magándiák volt. Az Ottrubay család úgy döntött: az Opera közelébe költöznek (Lendvai utca 23.). Amúgy minden este autót küldtek lányukért a dalszínház elé.

¶ A húszas–harmincas évek fordulóján a közönség egyre lelkesebben fordult a balett felé. „Az Opera diadalmas helye lett a magyar táncművészeknek is”, írták sorra a lapok. Ez a figyelem új lendületet adott a koreográfia fejlődésének. A magyar balett – idősebb Harangozó Gyula és Nádasi Ferenc koreográfusi munkássága idején – az első fénykorát élte a harmincas évek közepétől.

¶ Ottrubay Melinda a kor egyik legjobban képzett balerinája volt. Ahhoz a nagy balettművész-nemzedékhez tartozott, amelyhez – többek között – Szalay Karola, Vera Ilona, Bordy Bella, Brada Rezső, Harangozó Gyula, Kőszegi Ferenc, Sallay Zoltán is. Tehetségét – „finom és költői kecsességét, csillogó technikai virtuozitását” – Anna Pavlovához hasonlították. Ő maga Alexandra Danilovát tartotta a legnagyobbra. „Ő már gyermekkoromban meghódított az eszményi tánc számára. Sok képsorozatban láttam mozdulatait, mindig próbáltam azokat elevenen elképzelni, megvalósítani.” (*Színházi Magazin*, 1942. április 8.)

¶ Világhírű mesterektől tanult külföldön. 1935 nyarától ösztöndíjjal több hónapot töltött Párizsban Ljubov Jegorova legendás iskolájában. Az egykori orosz prímabalerina és táncpe-

tehetségét
– „finom és költői
kecsességét,
csillogó technikai
virtuozitását” –
Anna Pavlovához
hasonlították

dagógus hercegné is volt, Trubeckoj herceg felesége. Későbbi tanítványai is legendások lettek, csak egy példa közülük: Maurice Béjart. „A közönség szíves szeretettel, majd egyre növekvő elragadtatással ünnepelte Ottrubay Melindát, aki egyre-másra remekelt a sokszor igen súlyos problémát jelentő szerepekben. Közben arra is talált időt az ifjú művésznő, hogy külföldön folytasson koreográfiai tanulmányokat. A második világháború kitörése előtt Párizsban Serge Lifar táncpedagógiáját tanulmányozta, majd Londonban és Rómában is vendégszerepelt, ahol mindenütt a jövő nagy magyar táncscillagát ismerték fel benne”, idézte föl később az *Új Magyarság*.

¶ Alighogy hazaért Jegorova párizsi iskolájából, az Opera 1935 novemberében – vele a címszerepben – felújította Delibes *Sylvia* című balettjét. Jan Trojanowski lengyel táncművész koreografálta. A *Nemzeti Újság* (1935. november 21.) mint „új magyar tánc tehetségéről” és „ritka ígéretéről” írt Melindáról: „Operaházi szereplése iskolapéldája annak, hogy a nagy múltú, előkelő magyar családok szakítottak a régi előítéletekkel, amelyek szerint gyermekeiket még akkor sem engedik színpadra, ha azok kivételes tehetséggel és adottsággal rendelkeznek. Vitéz dr. Ottrubay Dezső törvényszéki tanácselnök bájos fiatal leánya igéző jelenség. Üde fiatalsága, arcvonásainak szinte átszellemült szépsége, a természetes báj, amely minden színpadi megnyilatkozását kíséri, olyan eszközök, amelyek egyszeriben meghódították a közönséget. Ottrubay Melinda mindezen kívül ösztönös tánc tehetség!”

¶ Tizenöt évesen szólótáncos lett. 1936 nyaratól címzetes szólótáncos. Fiatalabb akkor, mint az Operaház nagy szólótáncosnői, Szalay Karola, Bordy Bella, Vera Ilona. Többször fellépett külföldön, például Londonban, Münchenben, Rómában, Bayreuthban. 1938 szeptemberében a londoni magyar követségen – uralkodóházak és az Astor, Snowden, Hohenlohe, Elibank, Chatsfield, Newton családok tagjai előtt – táncolt a magyar eseten. „Ez a fiatal, tehetséges magyar táncosnő bájával és mozdattechnikájának nagyszerű elevenségével valóban alkalmas arra, hogy a magyar táncművészetnek egyik világszerte ismert követe legyen.” (*Magyar Nemzet*, 1938. szeptember 22.) A londoni televízióban is fellépett akkor. Nagy eseménynek

1936 nyaratól
címzetes
szólótáncos

fiatalabb
akkor, mint az
Operaház nagy
szólótáncosnői

számított, hogy – miként arról beszámolt *Az Estnek* (1938. június 2.) – a „távolbalató stúdióban” táncolt: „Ott nagyon furcsán éreztem magam. Barnára festettek. Lábujjhegyen kellett bemenni a terembe. Senki nem szólt egy szót sem, egyszerre csak felemeltek egy táblát, amelyen a nevemet láttam. Akkor álltam oda a televíziós készülék elé. Kigyulladtak a reflektorok, megszólalt a zene. Úgy dobogott a szívem, azt hittem, kiugrik. Nagyon furcsa érzés volt arra gondolni, hogy egész London lát.”

kifejezetten őrá
koreografálta
a főszerepeket
Harangozó mellett
Milloss Aurél is

ő volt az első
Lány A csodálatos
mandarinban vagy
épp Seherezádé

¶ A fából faragott királyfi Tündérét (a táncjáték első változatában) Harangozó Gyula 1939-ben Ottrubay Melindára osztotta, aztán már kifejezetten őrá koreografálta a főszerepeket Harangozó mellett Milloss Aurél is. Például ő volt az első Lány A csodálatos mandarinban vagy épp Seherezádé. Utóbbi kapcsán jelent meg róla: „Jelentős állomáshoz érkezett Ottrubay Melinda táncművésze... Akik régóta figyelik pályafutását, azok is meglepetéssel látták technikájának újabb virtuóz színekkel való gazdagodását, temperamentumának felszabadulását, alakításának fokozott közvetlenségét és minden mozdulatának tervszerű tudatosítását, egész tánckultúrájának elmélyülését. Nagy sikere volt új szerepében, amelyet nagyszerű tűzzel, elevenséggel és mozdulataiban művészi nagyvonalúsággal oldott meg. Az Operaházat zsúfolásig megtöltő közönség melegen ünnepelte és számtalanszor a lámpa elé szólította partnereivel, Brada Rezsővel és Kőszegi Ferencsel együtt.” (Esti Újság, 1941. november 10.)

¶ Az 1943-as évad elején – Márkus László operaházi igazgató felterjesztésére – Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter a Magyar Királyi Operaház prímabalerinájává nevezte ki; ezt a címet előtte csak Ptasinszky Pepi érdemelte ki 1920-ban. Annyira népszerű volt Ottrubay Melinda, hogy reklámarc is lett, az Odol szájvízé.

¶ Soha egyetlen bírálatot sem kapott táncművészként. A filmek viszont letettek róla. Csak a *Magyar feltámadás* (rendező: Csepreghy Jenő) és a *Pénnz áll a házhoz* (rendező: Balogh Béla) című filmekben szerepelt; utóbbiban Kádár Vilma „balletprimadonnát” alakítja, lényegében saját magát kellett adnia. Egy rövid jelenetben táncol is. Bár egy, a *Pesti Napló* 1938.

Esterházy Melinda hercegné és Esterházy (V.) Pál herceg hivatalos esküvői fotója (1946. augusztus 3.)
Esterhazy Privatstiftung

*A magyar balett – idősebb Harangozó Gyula és Nádasi
Ferenc koreográfusi munkássága idején – az első fénykorát
élte a harmincas évek közepétől.*

szeptember 3-i számában megjelent hír szerint Ottrubay Melinda lett volna Gertler Viktor rendezésében *A leányvári boszorkány* egyik főszereplője, de ezt a figurát végül más játszotta el.

*nemcsak táncolni
akart, hanem írni is
a táncról*

¶ A vele készült interjúk alapján úgy tűnik: a színház társasági világában viszont kissé távolságtartó volt. Feljegyezték róla: ha elvonult, filozófiai műveket olvasott. Nemcsak táncolni akart, hanem írni is a táncról. Ebben példaképe lehetett egyrészt Nirschy Emília, aki 29 évesen megírta *A klasszikus tánc* (1918) című könyvét, másrészt Szentpál Olga: mindkét táncpedagógusra hivatkozott írásaiban Ottrubay Melinda.

¶ Könyve *Ritmus és tánc* címmel 1939-ben jelent meg, a kötet címlapján ő szerepel. De már előtte is publikált a lapokban. „Az ember érzéseinek, vágyainak, vagy akaratának kifejezése valamikor nyilvánvalóan csak a mozgás volt, a test mozgása volt, az arc mozdulata, sokszor csak egy fintor. Vagy egy taglejtés. Amikor ezekből az ösztönös kifejezésekből művészi egységbe olvadt össze az ember érzése, akkor született meg a tánc...” (*Magyar Nemzet*, 1938. október 16.) Ez volt az első cikke 18 évesen. Az előítéletek ellen is akart beszélni a nyilvánosság előtt – hivatkozva Aquinói Szent Tamásra, aki szerint „nem vétkezik a világi ember, amikor táncol, nem is vétkezhetne, mert az igazi művészet sohasem bűn”. Pár nappal később interjúban is kifejtette a *Magyar Nemzet*nek, hogy a tánc történetéről, művészetéről mindent tudni akar, vannak gondolatai, amelyeket közölni szeretne, mert „a tánc nemcsak művészet, hanem élmény is, akárcsak az írás. Ezért gondolok arra és remélem, hogy sikerül, hogy a rádióban tartanék előadást a ritmusról és a táncról”.

¶ Miután megjelent a könyve, lett „rádióműsora” is: előadásait a Budapest II. – amely 1932-től sugárzott – közvetítette *Ritmus és tánc*, majd *Művészet-e a tánc*, aztán *Beszélgetés a táncról* címmel. Továbbra is publikált, és éveken át rendszeresen hívták előadni. „Legutóbb a Zeneművészeti Főiskola nagytermében

tartott előadás keretében vezette végig Ottrubay Melinda nagyszámú lelkes közönségét a táncművészet fejlődésének történetén. (...) Megkapó kép volt, amint a bájos ifjú művésznő mint valami komoly »professzor« a dobogó emelvényén oknyomozóan fejtegette a táncművészet kialakulását. (...) A modern táncokról történelmi távlat híján egyelőre nem nyilatkozott Ottrubay Melinda. Mégis reméljük, hogy alkalom nyílik ezek ismertetésére is egy újabb, hasonlóan tartalmas és értékes előadás keretében.” (*Nemzeti Újság*, 1943. február 13.)

- ¶ Szerette az aforizmákat. Az *Új Idők* 1940-ben közölte rövid és tömör gondolatait a táncról. „Az esztétikusok nagy része szerint a tánc a művészetek közül a szobrászattól áll legtávolabb. Ez tévedés, mert vannak pillanatok, amikor a tánc – a mozdulatokat pihentetve – tisztán a vonalak szépségével, a test plasztikájával hat.” „A nagy táncosnak két egészen ellentétes elvet kell testével elválaszthatatlan egységben kifejezésre juttatni. Könnyűnek kell lennie, mint a lepkének és erősnek, masszívnak, mint egy atlétának.” Tervezte, hogy kötetet állít össze ezekből, ez végül nem valósult meg.
- ¶ Ottrubay Melinda a *Magyar Lapok* 1939. október 22-i számában – még nem volt húszéves – a tánc jövőjéről értekezett annak kapcsán, hogy „az eseményeknek és a jelenségeknek mindenkor kölcsönhatásuk van egymásra: semmi sincs légmentes térben, a nagy történelmi és társadalmi események hatása a művészet életére is elmaradhatatlan. (...) Nyilvánvaló, hogy ennek a mostani lüktető, izgató, megpróbáltatásokban gazdag korszaknak hatása a művészetek életére is igen nagy lesz, hiszen az életben soha sincsen megállás, hanem minden csak további fejlődésre vezet. Így kell bízunk mindnyájunknak abban, hogy a magunk művészete is új jövőre néz. A jövő titkai pedig nemcsak sűrű, nehéz leplekben, de a szépség könnyed fátylaiban is rejtőznek.”
- ¶ Ugyanebben az írásában tette föl a kérdést: „Vajon el kell-e némulniuk a múzskáknak fegyverek dübörgése közben, vajon el kell-e vonulnia a művészetnek a világ nagy megpróbáltatásai idején? Hiszen a művészet a lélek fénye, a szépség kifejezése, a derű óra. Vajon néma rabja-e a művészet, hallgatag szolgálja a nehéz időknek?”

Esterházy herceg
rajongott az
operáért, támogatta
is azt, törzshelye
volt a dalszínház
negyedik sorában

évekig elhúzódott
a közeledésük
egymás felé

¶ Ottrubay Melinda szinte Budapest ostromáig, 1944. december 21-ig színpadon maradt. Esterházy (V.) Pál herceggel akkor már ismerték egymást. Augusztia főhercegnő fogadásán találkoztak 1941 őszén, a Magyar Operabarátok Egyesülete meghívására jelentek meg a társasági eseményen. Esterházy herceg rajongott az operáért, támogatta is azt, törzshelye volt a dalszínház negyedik sorában. Évekig elhúzódott a közeledésük egymás felé. A herceg csak 1944 nyarán hívta meg a primabalerinát és szüleit az eszterházai kastélyába. Néhány hónap múlva, amikor az ostromgyűrű bezárult Budapest körül, Esterházy Pál felajánlotta az Ottrubay családnak a várbeli palotája óriási és biztonságos pincéjét óvóhelyként. Sokan találtak nála menedékre, többek között a herceg titkára, Horváth Gábor, valamint a francia, a svájci és a svéd nagykövetség munkatársai.

¶ Az elsők között tért vissza az Operaházba a háború után Ottrubay Melinda. 1945. április 4-én Maurice Ravel *Boleróját* táncolta, partnere Tatár György volt, a lengyel Jan Cieplinski koreografálta a darabot. „A Ravel-zene tüzes vérárammá elevenedett Ottrubay Melinda ereiben – ki hitte volna, hogy az eddig inkább hűvös bájjal, kimért technikai tökélyvel gyönyörködtető táncművészen ilyesmi is lakozik!”, írta Lányi Viktor. Néhány hét múlva megkapta a *primabalerina assoluta* címet, amely titulus addig nem volt a magyar táncéletben, és azóta sincs. Miközben Ottrubay Melindát kitüntették, Esterházy Pál herceg összes magyarországi földjét államosították, elvették és felosztották.

¶ A családon kívül senki sem tudta, hogy a herceg közben eljegyezte a primabalerinát 1946. február 20-án a Lendvay utcában, az Ottrubay család lakásában. Nyárra tervezték az esküvőt, hogy Melinda befejezhesse az évadot. 1946. június 16-án lépett föl utoljára a budapesti Opera színpadán a *Sakuntalá* főszerepében. Alakításáról a *Színház* így írt: „Főlényes táncművésze, nemesen fejlett stílusérzéke és kábító szépsége

1946. június 16-án
lépett föl utoljára
a budapesti Opera
színpadán

Nagy sikere volt új szerepében, amelyet nagyszerű
tűzzel, elevenességgel és mozdulataiban művészi
nagyvonalúsággal oldott meg.

az alakítás kifejező erejével párosul: elbájolón és megindítón varázsolja elénk az erdő mélyén élő szűz alakját.” Azt is csak a szűk család tudta, hogy ez volt a nagy búcsútánca.

¶ 1946. augusztus 3-án a Dózsa György úti Regnum Marianum-templomban esküdtek össze. A herceg nem akart díszes szertartást. Öccse, Esterházy László volt a tanúja, Melindáé a nagybátyja, Ottrubay Károly. A násznép néhány főből állt: a herceg nővére, Mária, a húga, Bernadette és férje, Széchenyi Gyula gróf, Horváth Gábor, Melinda szülei és az öccse, József.

¶ A József körút 41.-be költöztek, egy négyszobás lakásba. Innen hurcolta el a herceget az ÁVH 1948. december 23-án, szentes-
te előtt egy nappal. Vádat emeltek ellene a Mindszenty bíboros, esztergomi érsek elleni koncepció perben. A jegyzőkönyvekben az szerepelt: „Esterházy Pál valutaügye Mindszentyvel legyen együtt tárgyalható, együtt kell tárgyalni.” A per előkészületei közben az ÁVH az Esterházy-kincsekkel kapcsolatban is vizsgálódott. Sümegi György muzeológus, művészettörténész jutott arra a megállapításra: „Az Esterházy-kincsek ügye, a szinte villámgyors kihallgatások, Esterházy Pálnak a Mindszenty-perben való korábbi letartóztatása mind együtt erősíti azt a föltételezést, hogy a koncepció Mindszenty-per mellé konstruált bolygó-per lett az Esterházy-kincsekre sebbel-lobbal elrendelt vizsgálat. A koncepció perek logikájából következően föltehetően azért, hogy a Mindszenty-per negyedrendű vádlottjaként szereplő Esterházy Pál a kincsek ügyével nyomatékosítva legyen még inkább elmarasztható.” (Betekintő, 2009/3.)

¶ 1949. február 8-án volt az ítélethirdetés. Esterházy Pál vagyont elkobozták, „összeesküvés” címén tizenöt évi börtönrre ítélték, titkárát, Horváth Gábort, ügyeinek intézőjét hat évre. Megengedték, hogy a herceg még három percre találkozzon a feleségével. A sajtót bejárta ez a fotójuk. Esterházy Pált a kőbányai börtönben havonta egyszer látogathatta a felesége – tizenöt percre. Ottrubay Melinda addigra már visszaköltözött a szüleivel. A herceg 1949. február 16-án írta első levelét a börtönből „szeretett Tündijének”, így nevezte a feleségét: „Végtelenül örültem soraidnak, nagyon köszönöm a sok hasznos dolgot, amit a csomagban küldtél. Nagyon szomorú, hogy most hosszú ideig nem láthatjuk egymást. (...) Gondoskodja-

*innen hurcolta el a herceget az ÁVH 1948. december 23-án, szentes-
te előtt egy nappal*

vádat emeltek ellene a Mindszenty bíboros, esztergomi érsek elleni koncepció perben

Esterházy Pált a kőbányai börtönben havonta egyszer látogathatta a felesége – tizenöt percre

A fotó, amely bejárta a korabeli sajtót: a hercegné búcsúja Esterházy Páltól közvetlenül a herceg bebörtönzése előtt (1949. február. 8.)
Esterhazy Privatstiftung

tok szegény Gáborról [Horváth Gábor; a Szerk.], szörnyű lelkiismeret-furdalásom van miatta. Édesanyádnak jobbulást kívánok, és csókolom kezeit, add át üdvözetem édesapádnak és Józsinak is, sokszor és mély hálával öllelek, Pál.”

¶ Ottrubay Melinda interjúiban nem igazán beszélt életüknek erről az időszakáról, de azért az Esterházy magánalapítványok nyilvános dokumentációi segítenek rekonstruálni ezt a periódust.

¶ A hercegné – Ottrubay Melinda primabalerinaként – próbált visszatérni az Operába '49-ben. Egy szovjet tánciskolát is elvégzett, hátha taníthat majd ezzel a képesítéssel balletet. Nyilván nem lett volna erre szüksége, művészpályája alapján táncpedagógus, koreográfus is válhatott volna belőle. Nem vették vissza az Operába. Beiratkozott egy gyors-és gépíró tanfolyamra, azzal sem tudott állást szerezni. Franciát kezdett tanítani, de kevés bevételhez jutott. Aztán szüleit 1951 júliusában kitelepítették Egerszólátra. A hercegné fegyelmezett volt, ehhez szoktatta a családja és a színpad, ám akkor összeomlott, szanatóriumba került. A kitelepítést 1953 nyarán helyezték hatályon kívülre, 1954 februárjában Melinda is elhagyta az idegklinikát. Alბérletbe ment. Akkor már négy éve semmi hírt nem kapott a férjéről. (Őt közben Vácra vitték, magánzárkába.) Majd váratlanul, 1954 tavaszán ismét engedélyezték, hogy havonta egyszer meglátogassa a herceget, újra Kőbányán.

*négy éve semmi hírt
nem kapott
a férjéről. (Őt
közben Vácra vitték,
magánzárkába.)
Majd váratlanul,
1954 tavaszán ismét
engedélyezték, hogy
havonta egyszer
meglátogassa
a herceget, újra
Kőbányán*

¶ Esterházy Pál – Mindszenty bíborossal egy időben – az '56-os forradalom idején szabadult. November 1-jén vöröskeresztes (annak álcázott, bár tényleg hoztak gyógyszereket) kocsikonvoj érkezett Ausztriából Budapestre. A burgenlandi Esterházy-birtok vezetőivel utazott ide egy bizonyos Franz Skorpik és Martha Weitner is. Hasonlítottak a hercegi párra, és hogy a hatóságok figyelmét eltereljék, ők maradtak Melinda bérelt lakásában – csak később mentek vissza –, és az ő útlevelükkel menekült a hercegi pár az országból. Bécsbe mentek, onnan Zürichbe, idővel követte őket oda Melinda családja és a jó barát, Horváth Gábor is. Esterházy Pál onnan irányította a burgenlandi hatalmas történelmi birtokot. Feleségét mindenbe bevonta: megtanította a birtokigazgatásra is.

¶ A tizenkettedik Esterházy herceg, Esterházy (V.) Pál 1920 nyarán – édesapja, herceg Esterházy Miklós halála után – vette át a több száz éves családi hitbizományt. Európa egyik legnagyobb földbirtokát örökölte tizenkilenc évesen. 1989. május 25-én hunyt el zürichi otthonában. Végrendeletét egy héttel később nyitották ki: az örökséget „hazám jogrendjének, azaz az osztrák jognak a hatálya alá helyezem”, és „teljes hagyatékom egyedüli örökösévé szeretett feleségemet, Esterházy Melindát, született Ottrubay Melindát teszem”. A 20. század közepéig hűségbirtokba került vagyont – amelyet több mint 1,5 milliárd euróra becsülnek, a fellelhető információk szerint 21 kastély, 60 gazdaság, 350 ezer hektár erdő és a Fertő tó jelentős része képezi – magánalapítványokba vitte be a polgári származású hercegné. S bár a hercegi hitbizomány időszaka ezzel véget ért, az alapítványok megszüntethetetlenek, azaz biztosítják az egyedülálló kulturális, történelmi örökség elidegeníthetetlenességét és feloszthatatlanságát. Voltaképpen Esterházy (I.) Pál akarata szerint, aki a 17. század végén örökségére feloszthatatlan hitbizományt alapított.

¶ Esterházy Melinda hercegné nevéhez számos kulturális és jótékonyági intézkedés kötődik. Nem lehet mindet felsorolni. Sok más mellett fontos szerepet vállalt a kultúra, a burgenlandi zenei hagyományok támogatásában. 1992-ben segítette a Haydn Akadémia létrehozását. A közönség előtt is kinyitotta a történelmi Esterházy-helyszíneket. 1995-től – az Esterházy hercegek – Főnemesek, diplomaták és mecénások című tárlat megnyitásával – a kismartoni kastély kulturális rendezvények helyszíne lett. 1998-ban a hercegné helyreállíttatta a lakompaki kastélyt, ösztönzésére indult el a fraknoi vár átfogó restaurálása. Jelentős mértékben támogatta a Fertő-Hanság Nemzeti Park projektet: Burgenland tartomány rendelkezésére bocsátott a Fertő-tónál majdnem hatezer hektár, ökológiailag különösen érzékeny és értékes rétet és vízterületet, valamint nagy kiterjedésű nádast. A tájat 2001-ben a világörökség részévé nyilvánították.

¶ A hercegné 47 év után, 2003-ban járt először Magyarországon, hogy ünnepélyesen visszavegye a Bibliotheca Esterhazyana egy részét. Az egyik legjelentősebb európai könyvgyűjtemény

fontos szerepet vállalt a kultúra, a burgenlandi zenei hagyományok támogatásában. 1992-ben segítette a Haydn Akadémia létrehozását

a kismartoni kastély kulturális rendezvények helyszíne lett

Néhány hónap múlva, amikor az ostromgyűrű bezárult Budapest körül, Esterházy Pál felajánlotta az Ottrubay családnak a várbeli palotája óriási és biztonságos pincéjét óvóhelyként.

– amelyet a 17. században alapítottak, az évszázadok alatt hetvenezerre bővült – legértékesebb példányait, nagyjából kétezer kötetet, a szovjet csapatok 1945-ben elvitték a kismartoni kastélyból. Közülük több mint hétszáz az 1960-as években Magyarországra került. Ebből 334 könyvet Görgy Gábor kulturális miniszter a magyar állam nevében visszaszolgáltatót az Esterházy-hagyaték egyedüli örökösének. 2013-ban további 977 példány érkezett meg Oroszországból Kismartonba. (Esterházy Melinda hercegné 2007-ben még eljött a budapesti Iparművészeti Múzeum Esterházy-kincsek című kiállítására, ahol 1920 után először lehetett együtt látni az Esterházy-kincstár válogatott darabjait.)

¶ A hercegné 2002-ben, 82 évesen, saját elhatározásából minden tisztségéről lemondott, visszavonult a közügyektől, az alapítványokat unokaöccsére, Stephan Ottrubayra bízta. Megtette őt a kulturális, turisztikai Esterházy-vállalatok vezetőjévé. Az Esterházy-alapítványok 1994-ben jöttek létre. Tavaly, a 25 éves fennállásukra összegző jubileumi kiadványt jelentetett meg az Esterhazy Betriebe GmbH. Stephan Ottrubay írja a bevezetőjében, hogy „a három, meg nem szüntethető alapítvány” megteremtette az alapot a gazdasági vállalkozások számára, amelyek ma meghatározzák az Esterházy-cégcsoport sikerét”. Kétségtelen: a koncertek, a kőfejtői operaelőadások, rendezvények, kiállítások, a bor és gasztronómia révén mára jelentős kulturális és agrokulturális márkanév lett az Esterházy. A történelmi hagyatéokra kulturális és turisztikai gazdaság épült elképesztő fejlesztésekkel. A bevételekkel a történelmi gyűjtemények megőrzését, restaurálását, bemutatását is biztosítják. Az Esterházy-alapítványok eddig 109 millió eurót fektettek be a kulturális turizmusba és a burgenlandi régióba.

¶ Galántai Esterházy Melinda hercegné 2014. augusztus 28-án hunyt el. A gyászmisét a kismartoni Szent Márton-dómban

*a koncertek,
a kőfejtői
operaelőadások,
rendezvények,
kiállítások, a bor
és gasztronómia
révén mára jelentős
kulturális és
agrokulturális
márkanév lett az
Esterházy*

Várszegi Asztrik pannonhalmi főapát és Ägidius Johann Zsifkovics kismartoni egyházkerületi püspök celebrálta. A mise alatt Haydn c-moll rekviemje hangzott el és néhány részlet a *Harmonia caelestis*ből, Esterházy (I.) Pál, az első Esterházy herceg kantátagyűjteményéből. Ägidius Johann Zsifkovics egyházkerületi püspök így búcsúzott: „Az utolsó Esterházy hercegné koporsójánál állva nemcsak a primabalerina assoluta életútja végső szakaszának vagyunk történelmi tanúi, hanem az általunk szeretett pannon hazában három-négy évszázada tevékenykedő hercegi dinasztiaéénak is. Ma, amikor Melindát örök nyugalomra helyezzük a kismartoni ferences kolostorban, az Esterházyak családi kriptájában, lezárul egy korszak is.”

¶ A budapesti Szent István-bazilikában is tartottak gyászmisét. Hosszú cikkek jelentek meg a hercegnéről a magyarországi lapokban is. Férje, Esterházy (V.) Pál halála csak egy kis hír volt itthon, a *Magyar Nemzet* 1989. május 27-i számában. A herceget 1990-ben, a Mindszenty-per felülvizsgálatakor felmentették, vagyis az ítéletet semmisnek nyilvánította a Fővárosi Bíróság. Ugyanakkor a magyar állam hivatalosan nem rehabilitálta Esterházy Pált, olvasható az Esterházy-alapítványok honlapján. 2016-ban a kismartoni Esterházy-kastélyban megnyílt az *Esterházy Melinda – Sok jóval ajándékozott meg az élet* című állandó kiállítás. Esterházy Pál születésének jövőre lesz a 120. évfordulója. Bizonyosan kiemelten készülnek rá Kismartonban az Esterházy-alapítványok.

¶ Esterházy Melinda hercegnét egyébként egyszer már búcsúztatták. Akkor Ottrubay Melinda primabalerinaként. 1946. augusztus 21-én – addigra már kiderült, hogy nem lép többé színpadra – a *Színház* című lap így köszönt el tőle: „Kiment a kiskapun, a portás köszönt, egy kolléga arca villant fel sápadtan a félhomályból, aztán elmaradt mögötte az Operaház, el a pálya, el a dicsőség. Nem búcsúzott senkitől, valósággal kiszökött ábrándjai és szorongásai, küzdelmei és sikerei világából, hogy elvonuljon a magánélet zárkózottságába: egy ódon ház asszonya lesz most, azé a házé, amelyben valamikor Mozart, Beethoven és Haydn muzsikált. (...) Akkor megy el, amikor még fáj a szívünk érte.”

a herceget
1990-ben,
a Mindszenty-per
felülvizsgálatakor
felmentették,
vagyis az ítéletet
semmisnek
nyilvánította
a Fővárosi Bíróság.

ugyanakkor
a magyar állam
hivatalosan nem
rehabilitálta
Esterházy Pált

OLVASNI
BIZTONSÁGOS

elofizetes@artmagazin.hu

KARÁCSONYRA
AJÁNDÉKOZZON
ARTMAGAZIN
ELŐFIZETÉST!

artmagazin.hu/megrendelolap

Fertőd-Eszterháza
A szerző felvétele

MOLNÁR GYÖNGY

AZ ESTERHÁZY CSALÁD MEGÚJULÓ KASTÉLYAI

I Magyarország egyik legjelentősebb nemesi családja a galántai Esterházy család. Származásukat a *Trophaeum* szerint a Salamon nemzetségből származó Mogudig tudják visszavezetni, aki III. Béla király hivatali törvényszolgája volt. Az Esterházy nevet elsőnek Benedek használta 1553-ban, majd fia, Ferenc vette fel a galánthai előnevet és az unoka, Esterházy (I.) Miklós volt a család hírnevének megalapozója. Felesége, Dersffy Orsolya bárónő révén hatalmas uradalom fejévé vált. Az Esterházy család a török elleni háborúkban szerzett magának dicsőséget, majd vált egyre meghatározóbb szereplőjévé a főnemesi rétegnek. 1613-ban II. Mátyás királytól (I.) Miklós és két fivére megkapta a bárói rangot. A három testvértől származik le az Esterházy család három ága: (I.) Miklóstól a fraknói hercegi és grófi ág, (I.) Dánieltől a cseszneki grófi ág, Páltól a zólyomi grófi ág. A család több tagja szerzett nevet magának és töltött be nádori, országbírói, főudvarmesteri, kancellári és főispáni tisztséget, katonai, diplomáciai vagy egyházi pozíciót. Sokan közülük patronáltak vagy maguk is műveltek különböző művészeti tevékenységeket. Építkezéseikkel hazánk jelentős építészeti örökségét, műgyűjteményeikkel megmaradt nemzeti örökségünk alapját hozták létre.

Építkezéseikkel
hazánk jelentős
építészeti
örökségét, mű-
gyűjteményeikkel
megmaradt nemzeti
örökségünk alapját
hozták létre

BIRTOKSZERZÉSEK, KASTÉLYOK

I A család vagyoni felemelkedése (I.) Miklóshoz és fiához, Pálhoz kötődik, aki apjához hasonlóan szintén betöltötte a nádori tisztséget, és növelte uradalmaik számát. Birtokgyarapításának egy részét vásárlásoknak, valamint két házasságának köszönhetette, amikkel megszerezte a Thurzó- és a Thököly-birtokokat. Továbbá a Wesselényi-összeesküvés utáni birtokelkobzások révén is sikerült néhány új uradalomra szert

a hercegi ág
28 kastélya és több
vadászkastélya
mellett a grófi
ágak tulajdonában
is megannyi
kastély és kúria
volt, amelyek ma
Magyarországon és
a trianoni szerződés
következtében
a szomszédos
országok területén
állnak

tennie, és visszaváltott több zálogbirtokot is. Nádorrá választásakor királyi adományként is kapott területeket. (I.) Pál által jutott a család a hercegi címhez, és ő végrendeletében ki mondta, birtokai hitbizományként öröklődhetnek tovább. A hercegi ág 28 kastélya és több vadászkastélya mellett a grófi ágak tulajdonában is megannyi kastély és kúria volt, amelyek ma Magyarországon és a trianoni szerződés következtében a szomszédos országok területén állnak.

- ¶ Ebben az írásban öt, hajdan az Esterházy család tulajdonában álló kastély turisztikai vonzerővé fejlesztését mutatom be. Az épületek között vannak jól ismert, a családot méltón reprezentáló épületek, és olyanok is, amelyek már az Esterházyak birtoklása idején teljesen más funkciót kaptak, de kulturális értékük így is meghatározó. Ezen épületek jelenkori hasznosítása illeszkedik abba a 21. századi trendbe, mely során egy műemléki védelem alatt álló épület a történeti hitelességű helyreállítás után olyan funkciókat kap, amelyek által látogathatóvá válik a nagyközönség számára, és hosszú távú, rentábilis fenntartása is megvalósul. Fontos, hogy ezek az épületek méltó módon megmaradjanak az utókor számára is, hiszen kulturális és építészeti örökségünk részei.

HAZAI KASTÉLYTURIZMUS

- ¶ Magyarországon a kastélyok és kúriák az előkelő családok otthonai és a nemesség szimbólumai voltak. Hazánkban a számos kastély és kúria nagy része a második világháborúban hatalmas károkat szenvedett, később állami tulajdonba kerültek. Az 1960-as évektől indult el néhány jelentős kastély felújítása, állagmegóvása. Az 1980-as évektől megkezdődött a kastélyok idegenforgalmi hasznosítása. 1990 után jó néhány, a kastélyfelújítást célzó, a műemlékvédelmi szabályokat szigorúan betartó program indult. Ebben az időszakban több kastély kapott turisztikai funkciót, egyesek pedig magánkézbe kerültek.
- ¶ Jelenleg a Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram felül állami szinten a kormányhatározatban megjelölt tartós

állami tulajdonú kastélyok és várak műemlékvédelmi szempontokat figyelembe vevő korszerű felújításáért, de ezen kívül magánvállalkozások is szerepet vállalnak kastélyaink méltó megújulásában.

- ¶ Négy fő turisztikai elem kombinációja segíti elő leginkább a kastélyok fenntartható üzemeltetését:
- Múzeum és kiállítótér (állandó és időszakos kiállítások)
 - Rendezvénytér (zenei koncertek, színházi előadások, kulturális tevékenység, családi és céges rendezvények)
 - Szálláshely (kastélyszállók)
 - Vendéglátóhely (étterem, kávézó, cukrászda)

21. SZÁZADI KASTÉLYFELÚJÍTÁSOK MAGYARORSZÁGON

¶ Kastélyfelújításainknál az egyik legfőbb szempont, hogy a szigorúan műemlékvédelmi szempontok szerint megújuló épületbe olyan funkció kerüljön, amely lépést tart napjaink látogatói igényeivel, miközben maga a kastély fenntarthatóságát is támogatja.

- ¶ Főbb szempontok:
- Műemlékvédelem, örökségmegőrzés
 - Értékelvű hasznosítás
 - Turisztikai vonzerőfejlesztés
 - Vidékfejlesztés
 - Nem formális oktatás
 - Munkahelyteremtés
 - Gazdaságélénkítés
 - Szezonzésthúzó hatás

¶ A nagyközönség számára így azok a kastélyok válnak látogathatóvá, amelyekben múzeumot, illetve látogatóközpontot alakítanak ki. Egy kastélykiállítás tervezésekor megannyi szakmai és látogatói elvárásnak kell megfelelni. Az egyik legfontosabb a történeti forrásokon alapuló hiteles tartalom összeállítása. A projektbe bevont építészek, régészek, történészek, művészettörténészek, festő-, kő-, fa- és fémrestaurátorok szakmai véleménye döntő. A háttérkutatás során a megmaradt inventáriumok, archív fotók, levéltári dokumentumok

és a leszámazottakkal folytatott beszélgetések visznek közel a minél hitelesebb kiállítási anyag összeállításához. Az összegyűjtött információk alapján egy olyan kiállítási tartalom megalkotása a cél, amely túlmutat a hagyományos tablókön olvasható leíró szövegeken.

- ¶ A mai kiállítási igényekhez igazodva előtérbe kerülnek a látogatókat bevonó, interaktív installációk, a képi anyagok minél hatásosabb felhasználása és az élményszerű ismeretátadás. Egyre népszerűbbek a többretegű kiállítási tartalmak, amelyek több nyelven audio és visual guide eszközökön is elérhetőek, valamint a felújítási munkálatokat bemutató kisfilmek vagy az építéstörténetet ismertető animációk. Persze egy kastélyba szánt kiállítás nem lenne teljes enteriőrök bemutatása nélkül. Ezen terek minél korhűbb bemutatása, a fellelt eredeti tárgyak vagy pontos bútorrekonstrukciók teremtik meg a valódi kastélyélményt.
- ¶ Fontos, hogy a látogatók a megérkezéstől a jegyvásárláson, a kiállítás megtekintésén keresztül a kiegészítő programokon való részvételig vagy csupán a kastély kávézójában elfogyasztott kávéig megéljék a kastély által nyújtott hangulatot, és minőségi szolgáltatásban részesüljenek.

FERTŐD-ESZTERHÁZAI ESTERHÁZY-KASTÉLY

a „magyar Versailles”-ként is ismert világörökségi helyszín Magyarország egyik leglátogatottabb kastélya

- ¶ Az ország egyik legkiemelkedőbb építész-, kultúr- és művészettörténeti értéke a fertőd-eszterházi Esterházy-kastély. A „magyar Versailles”-ként is ismert világörökségi helyszín Magyarország egyik leglátogatottabb kastélya. Az 1720-as években Esterházy József megrendelésére egy főúri rezidencia építése indult meg, valószínűleg az akkor már ott álló épület átépítésével. Néhány évtizeddel később Esterházy „Fényes” (II.) Miklós örökölte a hitbizományt és a hercegi címet. Vele kezdődött 1762-ben a kastély nagyléptékű kiépítése, amelyet már 1766-ban Eszterházának neveztek.
- ¶ „Fényes” (II.) Miklós idején a kastély otthona volt számos gyűjteménynek (porcelán-, fegyver-, kép- és könyvtár), pezsgő kulturális életnek, báloknak, opera-előadásoknak és ural-

Az épület első emeletén a nagy ebédlőt teljes egészében restaurálják, és itt helyezik el az Esterházy-ősök Tatához kötődő tagjainak az arcképeit.

codói látogatásoknak. Eszterháza a korszak legjelentősebb kulturális és művészeti központja volt, Európa szerte ismerték. Miután Esterházy „Fényes” (II.) Miklós 1790-ben meghalt, utódai a hercegi udvartartást visszaköltöztették a család korábbi központjába, a kismartoni (ma Eisenstadt, Ausztria) kastélyba, amivel véget ért Eszterháza fénykora.

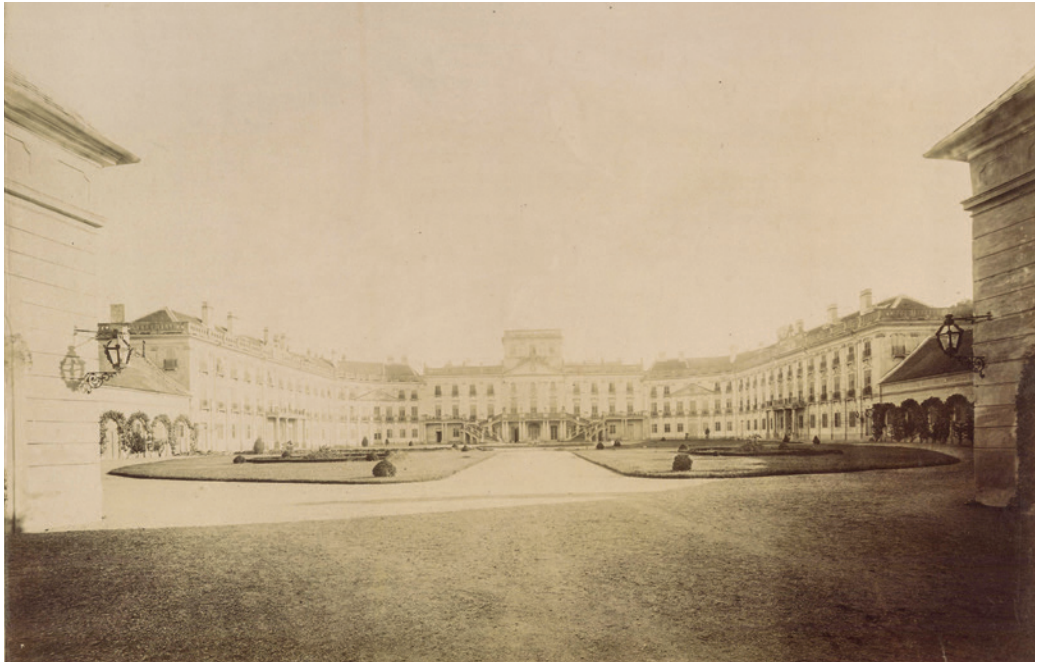
¶ A kastélyt többször felújították. A második világháborús károk után, az 1950-es évek második felében restaurálási és állagmegőrzési munkálatok folytak. A 2000-es évek elején ismét volt egy nagyobb horderejű projekt: néhány szobát felújítottak, tovább korszerűsítették az épületet. A kastélykápolna akkori felújítását Europa Nostra díjjal tüntették ki.

¶ A főszárny középső részében a közeljövőben kezdődik egy felújítás, hogy a kastély „Fényes” (II.) Miklós alatti, 18. századi fénykorának állapotát visszaállítsák. Ennek során az egyesült királyságbeli National Trust kiadványában, a National Trust Housekeeping Manualban (Történeti épületek felújítása és karbantartása) meghatározott alapelveket tartják mérvadónak. Ezen irányelvek mentén a modern technikai megoldásokat csupán a legszükségesebb esetben lehet alkalmazni, a cél, hogy a felújításkor minél korhűbb eszközöket és megoldásokat vegyenek igénybe az épület legértékesebb középső tömbjének lakosztályai, valamint a Belvedere és az óratorony műemléki helyreállításakor.

a modern technikai megoldásokat csupán a legszükségesebb esetben lehet alkalmazni, a cél, hogy a felújításkor minél korhűbb eszközöket és megoldásokat vegyenek igénybe az épület legértékesebb középső tömbjének lakosztályai, valamint a Belvedere és az óratorony műemléki helyreállításakor

¶ Három csoportba osztották a rekonstruálásra kiválasztott tereket: teljesen felújítandó helyiségek, részleges rekonstrukcióra alkalmas helyiségek, valamint azok a terek, amelyekről csak írásos források maradtak fenn. Ahol írott források vannak, ott az eredeti jelleget megidézõ kialakítást alkalmaznak.

¶ Ezáltal teremtdik meg a kastélykiállítás fő eleme, az eredeti, 18. századi bútorokkal berendezett történeti enteriőr sor bemutatása. A Josef Ignaz Mildorfer freskójával díszített díszterem, más néven Apolló Terem, a fölépcsőház, a sala terrena,

Esterházy-kastély 1895-1899 körül
Forrás: Fortepan/Budapest Főváros Levéltára/Klősz György fényképei

valamint a Haydn Terem korábban már megújultak. Az állandó kiállítások mellett időszakos kiállítótereket is létrehozunk a rekonstrukció során.

a projekt során egy életmódtörténeti kiállítás is helyet kap a felújított főépületben, amely az enteriőrökön keresztül az Esterházy család férfi és női tagjait, illetve hétköznapijait mutatja be

¶ Az 1760-as évek második felében Fellner Jakab tervei alapján épült meg az Esterházy család fraknói grófi ágának tataszteszi birtokközpontjában a tatai Esterházy-kastély. A kastély főépületének és a kiskastély déli szárnyának a felújítása, valamint a zöldterületek részleges revitalizációja a Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram keretében valósul meg. A projekt során egy életmódtörténeti kiállítás is helyet kap a felújított főépületben, amely az enteriőrökön keresztül az Esterházy család férfi és női tagjait, illetve hétköznapijait mutatja be.

¶ Az épület első emeletén a nagy ebédlőt teljes egészében restaurálják, és itt helyezik el az Esterházy-ősök Tatához kötődő tagjainak az arcképeit. A nagy szalonba szánják a család diplomáciai munkásságát és az uralkodói látogatásokat bemutató kiállítási egységet. Itt ismerhetik meg a látogatók Esterházy Miklós szentpétervári követ munkásságát és a család több férfi tagjának európai udvarokban betöltött szerepét. A kastély történetének kiemelt eseménye 1809: I. Ferenc itt írta alá a napóleoni háborúkat lezáró schönbrunni békét. Az aláírásnak helyet adó helyiség, az úgynevezett békekabinet az északi toronyban eredeti formájában várja majd az érdeklődőket.

¶ A grófnői lakosztály szintén az emeleten, az eredeti helyén kap helyet. Itt a női szalont, háló- és toalettszobát, a fürdő révén a főúri asszonyok életmódját mutatják be, míg a grófi lakosztály a földszinten tekinthető majd meg. Itt a gróf írószobáján, biliárdtermén és gardróján keresztül az urak mindennapi tevékenysége ismerhető meg. Ugyancsak itt kap helyet az Esterházy család zenei örökségének kiállítási téregysége is.

¶ Az épület földszintjén található a kastélykápolna, amely 1945-től 1996-ig a kórházként működő épület csempézett fürdőszobájaként volt használatban. A projekt keretében a kápolna visszanyerte eredeti kialakítását: rekonstruálták a címeres üveglakokat, visszaállították az eredeti oltárt, amelyet eddig a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban őriztek. A most újjászületett kápolna a műemléki jelentőségén túl

az Esterházy-kastély jövőbeli funkciója miatt is fontos, hiszen a kastély fenntartható működése miatt elengedhetetlen, hogy az esküvői multságokon kívül egyházi szertartást is megrendezhessenek itt. Ezáltal az épület még vonzóbb helyszínné tud válni a párok számára.

PÁPA

¶ Az 1700-as évek első felében az Esterházy család fraknoi grófi ágához tartozó Esterházy (III.) Ferenc, Mária Terézia tárnokmestere volt az akkori várkastély tulajdonosa. A Rákóczi-szabadságharc végével az erősség szerepe megszűnt, így Esterházy a neves bécsi építésszel, Franz Anton Pilgrammal barokk stílusú kastéllyá alakíttatta át az épületet.

¶ Az építtető Esterházy (III.) Ferenc a barokk építéset gyakorlattól eltérő módon a kastély kápolnáját az emeleti teremsorba illesztette be, a kápolna mennyezeti freskójának elkészítését pedig az osztrák Josef Ignaz Mildorferre bízta. A kápolnát 1990-ben sikerült restaurálni; a munkát Europa Nostra díjjal jutalmazták.

¶ Az 1860-as években a kastély akkori birtokosa, gróf Esterházy Pál felújíttatta a belső tereket, kialakította a Nádor Termet és az Ősök Csarnokát. Ekkor készült el a Fő tér felé néző kapuzat is, amely – a legenda szerint – a Tuileriák egyik leszerelt kapuja volt, és Párizsban vásárolta a gróf

ekkor készült el a főter felé néző kapuzat is, amely – a legenda szerint – a Tuileriák egyik leszerelt kapuja volt, és Párizsban vásárolta a gróf

¶ A főúri kastély a második világháborúig az egyik legpazarabb barokk-rokoko enteriőrrel rendelkezett. A háború idején katonai kórház működött a falai között, az ezt követő időszakban, mint ahogy sok kastélyunkat, a pápait sem kímélték az orosz katonák. A berendezés nagy részét vagy az udvaron égették el, vagy a helyi lakosokkal élelmiszerre cserélték.

¶ A ma látogatható kastély rekonstrukciója 2000 és 2015 között három ütemben valósult meg. A munkálatok során cél volt a kastély 18. századi térstruktúrájának helyreállítása, vagy ahol erre nem volt lehetőség, a 19. századi elrendezése. Az átadást követően olyan programokat kívántak megteremteni az újjászületett épületben, amelyek történelmileg hitelesek, ugyan-

Esterházy-kastély Pápa 1961
Forrás: Fortepan/Nagy Gyula

akkor átlépnek a megszokott kereteken, és újfajta élménnyel várják a látogatókat. Ezt olyan élőszerreplős tárlatvezetésekkel érték el, amelyekben korhű ruhában „személyesen” is megjelennek az Esterházy család tagjai, s általuk megelevenednek a barokk kori főúri hétköznapok. A vezetéseken túl a barokk korhoz illeszkedően marionettszínház, interaktív foglalkozások és kézműves műhely is tovább színesíti a kastély által nyújtott szolgáltatásokat. A rendezvényhelyszínként is funkcionáló kastély nem csupán a felnőttek, de a gyerekek számára is vonzó.

BALATONFÜRED

¶ A kastély építését gróf Esterházy Kázmér kezdte 1782-ben rokona, Eszterházy Károly püspök telkén. Az eredetileg magánhasználatra szánt épület nagyon hamar, már 1786-ban visszakerült a telektulajdonoshoz, aki bérbe adta. Innentől vendégfogadóként üzemelt. A többször is átépített kastély az Esterházy család, majd az 1920-as évektől a leányági örökös herceg Quadt család tulajdonában maradt, és bérlőknek kiadva fogadó volt egészen 1944-ig. Ezt követően az államosított épület üdülőként működött tovább egészen a rendszerváltásig, amikor magántulajdonba került; 2017-ben már Balatonfüred Város Önkormányzata a tulajdonosa.

¶ A Világörökségi-turisztikai projekt keretében megújuló Esterházy-kastély látogatóközpontként fog majd ismét megnyílni. A földszinten kávézó, múzeumpedagógiai helyiség és múzeumshop kap helyet, a felső emeleten kiállítótér lesz.

¶ Hajdanán az épületben azok szálltak meg, akik Balatonfüredre pihenni, gyógyulni és szórakozni érkeztek. A leendő kiállítás azt a nosztalgikus kort kívánja megidézni, amikor még az első vonattal lehetett Füredre menni, és a gőzhajóval utazás volt a legkedveltebb módja annak, hogy a szomszédos tóparti településeket meglátogassa az utazó. A megújuló látogatóközpontba érkező vendégek maguk is a régi korok utazóinak érezhetik magukat. Ahogyan a hajdani, úgy a jelenkori utazó is szállásának elfoglalásával kezdi a látogatást, aztán

a leendő kiállítás azt a nosztalgikus kort kívánja megidézni, amikor még az első vonattal lehetett Füredre menni, és a gőzhajóval utazás volt a legkedveltebb módja annak, hogy a szomszédos tóparti településeket meglátogassa az utazó

A pápai kastély a felújítás után
Forrás: Wikipedia

– megismerve a balatoni hajózás füredi vonatkozását – kipróbálhatja a hidegfürdőt, a helyi gyógykezeléseket, vagy részt vehet az Anna-báli forgatagban.

*az egyik leginkább
magával ragadó
tér a balatonfüredi
hidegfürdőzést
bemutató terem
lesz: itt a látogató
nem csupán
megismerheti
az akkori fürdőzési
szokásokat, de át is
élheti azokat*

- ¶ A kiállítóterek kialakításakor elsődleges szempont volt a tematikának megfelelő atmoszféra megteremtése. Az egyik leginkább magával ragadó tér a balatonfüredi hidegfürdőzést bemutató terem lesz: itt a látogató nem csupán megismerheti az akkori fürdőzési szokásokat, de át is élheti azokat. A hidegfürdőház installációja után egy különleges, balatoni úszást idéző élmény fogadja majd az érdeklődőket. Ugyanilyen élményszerűen lehet megismerni a több mint háromszáz éves gyógyító múltra visszatekintő fürdőtelep, gyógyhely életét is. Az itt feltörő gyógyforrás, a „savanyúvíz kút” körül alakultak ki először a gyógyulni vágyók ellátását szolgáló épületek.
- ¶ Az izgalmas teremkialakítások és installációk a második emeleten is folytatódnak, ahol a mai Tagore sétányt és a füredi parkokat idéző fák lombjai alatt sétálva lehet eljutni a híres Anna-bálba. Itt a táncoló párok között áthaladva nem csupán a tánclépéseket lehet elsajátítani, hanem magának az Anna-bálnak a legendája is megismerhető.

FERTŐSZÉPLAK

- ¶ A 17. században Széplak a gróf Nádasdy család tulajdonában volt, az uradalmat a báró Megyery, majd a Kövér családnak adták zálogjogba. Nádasdy (III.) Ferencet a Habsburg-ellenes Wesselényi-összeesküvésben való részvételéért kivégezték, és birtokait elkobozták. Széplak a királyi kincstárra szállt, de az uradalom bérlője továbbra is a Kövér család tagja, Kövér Gábor maradt. Halála után az uralkodó az unokaöccsének, Kövér Pálnak adományozta a birtokjogot. 1682-ben Kövér eladta a széplaki uradalmat Esterházy (I.) Pál számára, aki annak egy részét és a kastélyt még ugyanabban az évben zálogba adta Széchényi (I.) György kalocsai érseknek.
- ¶ 1692-ben a Széchényi család az egervári várból átköltözött a széplaki kastélyba, és itt alakították ki uradalmuk új igazgatási központját. 1771-ben herceg Esterházy „Fényes” (II.) Miklós

A hidegfürdőt bemutató kiállítótér látványterve
Készítette: Konkrét Stúdió

A 2020-ban felújított épület
A szerző felvétele

az államosítást
követően
termelőszövetkezet
működött benne

a megújulás
a rendszerváltás
utánra maradt

visszaváltotta a széplaki kastélyt és a hozzá tartozó birtokokat. A kastély a visszaváltást követően a herceg Esterházy család hitbizományi uradalmához tartozott egészen 1945-ig. A fennmaradt összeírások szerint az 1771-es visszaváltáskor az akkori kastély meglehetősen rossz állapotban volt, így az épületet magtárrá alakították. Az államosítást követően termelőszövetkezet működött benne. A megújulás a rendszerváltás utánra maradt.

¶ A hajdani kastélyt 2020-ra felújították, hogy a világörökség részét képező Fertő kultúrtáj központjaként működhessen. Az épület emeleti részén kiállítást hoztak létre: bejárásakor a látogató úgy érezheti magát, mintha körbesétálná a Fertő tavat és felfedezné annak környezetét. A kiállítótér közepén a tó méretarányosan kicsinyített padlógrafikája jelenik meg, amelyet stéget idéző ösvény vesz körül. A kiállítást végigjárva a látogató egyfajta 3D-s útikönyv, térbeli kalauz segítségével ismerheti meg a Fertő tó vidékének növény- és állatvilágát, a környező települések építészetét és népi kultúráját. Az atmoszféra megteremtését a tó növényvilágát felidéző nád segíti, amely az egész teret körbeöleli, miközben a tó környezetére jellemző hangok (nádsusogás, madárcsiripelés, hullámok zúgása) kísérik végig az ide érkezőket. A látogatóközpont célja átfogó képet nyújtani a Fertő-tájról, arra biztatva mindenkit, hogy személyesen is járja körbe a vidéket, és fedezze fel annak kincseit.

Irodalom

- Berényi László: *Esterházyak. Egy ezeréves család története I–II.*, Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpont, Eszterháza 2014
- Kaló Judit Bernadett: A pápai Esterházy-kastély újjáépítése és fejlesztése 2009–2015, *Építészfórum*, 2015. júl. 20.
- Kaposi Zoltán: Föld és hatalom. A herceg Esterházy család uradalmainak változásai (17–20. század). In: *Közép-Európai Közlemények*, 7. évf. 2. sz., 2014/25. 141–153.
- Kovács Dániel: Az MCXVI újítja meg a balatonfüredi Esterházy-szálló épületét, *Építészfórum*, 2020. aug. 18.
- Virág Zsolt: *Magyar Kastélylexikon 1–11. köt.*, Fo-Rom Invest Kft., Budapest 2001–2012.

A nádasszőlői „Ősök Csarnoka”
Fotó: Klósz György

az ősgalériák „képekbe foglalt családtörténetek”, amennyiben azok, az arisztokrata és nemesi családok történetei

a nagy gyarapodás időszaka a második világháborút követő évek voltak, a sérüléseket szenvedő kastélyépületekből jelentős anyagok kerültek az akkor már a Magyar Nemzeti Múzeum részét képező Történelmi Képcsarnokba

Magyarországon az ősgalériák az 1988-as Magyar Nemzeti Galéria-beli kiállítással kerültek be a szakmai köztudatba, emellett a közönség érdeklődése is megnőtt irántuk.¹ Péter Katalin, az akkori katalógus egyik tanulmányának szerzője szerint az ősgalériák „képekbe foglalt családtörténetek”. Amennyiben azok, az arisztokrata és nemesi családok történetei, így érthető, miért éppen ebben az évben lehetett egy ilyen kiállítást megrendezni. Korábban a téma kerülendő volt, de ha kiállításon nem is voltak láthatók e képek, közzétételük a nyolcvanas években elindult. Jelentős állomás volt ebben Cennerné Wilhelmb Gizella 1983-as írása a *Folia Historica*-ban, és ugyanebben a számban jelent meg cikk a pápai Esterházy-portrékról.²

Cennerné Wilhelmb Gizella a gyűjtéstörténetet is felvázolta – már 1895-ben került a frissen alapított Történelmi Képcsarnok gyűjteményébe „ősgalériának számító” képsorozat, a lombardiai születésű, de Pozsonyban letelepedő Enea Lanfrancioni (1850–1895) gyűjteményéből; tragikusan korai halála után a magyar kormány vásárolta meg e festményeket. A nagy gyarapodás időszaka a második világháborút követő évek voltak, a sérüléseket szenvedett kastélyépületekből jelentős anyagok kerültek az akkor már a Magyar Nemzeti Múzeum részét képező Történelmi Képcsarnokba.

Két hivatal is foglalkozott a műtárgyak múzeumba mentésével, az Elhagyott Javak és a Veszélyeztetett Magángyűjtemények Miniszteri Biztossága, amelyek egy idő után egyesültek. A Veszélyeztetett Magángyűjtemények Miniszteri Biztosságának munkatársai Fügedi Erik vezetésével sorra járták a kastélyokat, és szállították a képegyütteseket a múzeumba. Többségében sérült, nem ritkán kimondottan rossz állapotú festmények voltak, restaurálásuk sok idő elteltével, lassú folyamat eredményeképpen történt meg. (E tekintetben,

[1] Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Történelmi Képcsarnokból. MNG 1988. márc.–aug. Szerk.: Buzási Enikő.

[2] Cennerné Wilhelmb Gizella: A Magyar Nemzeti Múzeum ősgalériái. A százéves Történelmi Képcsarnok gyűjteményeiből. In: *Folia historica* 11. 1983. 7–39.

a restaurálások miatt is fontos volt az 1988-as kiállítás.) Az ábrázoltak azonosítása hasonlóképpen évtizedek kutatómunkájával valósult meg.

a pápai
rekonstrukció
és a restaurátori
munka
eredményeképpen
a kastélyban
jelenleg látható
képösszeállítás
sok szempont,
valamint a források
figyelembevételével
történt,
de mégiscsak egy
új rekonstrukció

¶ Az 1940-es évek végén kerültek be a Képcsarnokba a pápai és tatai Esterházy családi arcképek. A pápai kastély Esterházy-ősgalériáinál a leltárak sem tudtak teljes mértékben segítséget nyújtani azonosításukhoz. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe került anyagban vannak egész alakos, reprezentatív helyiségekben elhelyezett festmények és ovális keretbe komponált, köriratos portrék, amelyeket a korábbi vagy egykorú rézmetszetek ábrázolásaihoz hasonlított Cennerné Wilhelm Gizella. A pápai rekonstrukció és a restaurátori munka eredményeképpen a kastélyban jelenleg látható képösszeállítás sok szempont, valamint a források figyelembevételével történt, de mégiscsak egy új, 21. századi ősgaléria-rekonstrukció.

a pápai ágból vált
ki a tatai grófi
ág a 18. század
közepén, a Kuny
Domokos Múzeum
családi arcképeinek
legkorábbi
darabjai is ekkor
készülhettek,
de csak egy részük
származott
a kastélyból, más
részük egykori
tulajdonosa
a piarista rend
volt, amely tatai
letelepedését az
Esterházy család
pártfogásának
köszönhette

¶ A tatai Esterházy-portrék a Kuny Domokos Múzeum gyűjteményében található. Az Esterházy család hercegi ágának Fraknón és Kismartonban (Forchtenstein, Eisenstadt) őrzött ősgalériáit a magyar anyag legjelentősebbjeiként tartja számon a szakirodalom.³ Mellettük már említettük az ifjabb fraknói grófi ág egykori birtokközpontjában, a később barokk kastélyként újjáépített pápai várban ma ismét látható családi portrékat. A pápai ágból vált ki a tatai grófi ág a 18. század közepén, a Kuny Domokos Múzeum családi arcképeinek legkorábbi darabjai is ekkor készülhettek, de csak egy részük származott a kastélyból, más részük egykori tulajdonosa a piarista rend volt, amely tatai letelepedését az Esterházy család pártfogásának köszönhette. A tatai rendház refektóriumában függő portrék – Buzási Enikő megfogalmazása szerint – kegyúri arcképgalériát alkottak. Több alkotótól származnak, nem is egy időben készültek, előfordul közöttük másolat is. A képsorozat nem az elődökről, ősökrol emlékezik meg, hanem a támogatókról: egyfajta tiszteletadás ez számukra.

¶ A pápai Esterházy-portrék 18. századi kiegészítései a fraknói előképek mintájára készültek.⁴ A fraknói portrégaléria az Esterházy-képegyüttesek közül kétségtelenül a legismeretebb, és nem meglepő a mintaadó jelentősége. Számos leírását ismerjük, de a biedermeier és Vormärz idején különösen

[3] Buzási Enikő:
Az Esterházyak
családi arcképei.
In: A Kuny
Domokos Múzeum
gyűjteményei 3.
Tata 1999.

[4] Cennerné
Wilhelm Gizella:
A portré és a magyar
nemesi társadalom.
In: Főúri ősgalériák,
családi arcképek
a Magyar Történelmi
Képcsarnokból. MNG
1988. márc.-aug.
Szerk.: Buzási Enikő,
26–34.

megnőtt az érdeklődés a múlt emlékeit őrző, romantikus várak, kastélyok és romok iránt. Az utazási kedv és lehetőségek kiterjedtebbé válásával az úti beszámolók, útleírások, topográfiai művek mennyisége is gyarapodott. 1805-ből származnak Rainer főherceg naplószerű feljegyzései, *Ausflug nach Forchtenstein, den 25., 26. und 27. September 1805* címmel.⁵

¶ „Először végigjártuk a vár valamennyi szobáját, a csupa egymásba nyíló termeket, melyeknél a legcsekélyebb felosztás sem fedezhető fel. A helyiségek igen egyszerűek, falaikat az Esterházy család régi családi arcképei díszítik, Attilától és a magyar hadvezérektől kezdődően egészen a 18. évszázadig; csupa ősrégi, értéktelen, de a ruhaviselet és a különös arcok miatt figyelemre méltó festményekről van szó. Egy félreeső első emeleti szobában különösen felhívták figyelmemet egy Esterházy grófnőt ábrázoló arcképre, akit néhány száz évvel ezelőtt kegyetlen férje parancsára állítólag élve falaztak be a vár nagy tornyába. Azt a szóbeszédet hallani, hogy az éjféle órában gyakorta szellemként járja a vár termeit, és abban a bizonyos szobában ül, ezért még most sem veszi senki a bátorságot, hogy e helyiségben vagy közelében töltse el az éjszakát. Sőt sokan esküsznek arra, hogy már többször is látták őt, ez pedig gyakran a legmulatságosabb jelenetekre adott alkalmat.”

¶ Különösen érdekes, hogy az ősgaléria festményeit értéktelennek, de a ruhaviselet és a különös arcok miatt figyelemre méltónak találta a főherceg.

¶ Julia Pardoe a *The City of the Magyar or Hungary and its Institutions in 1839 and 1840* című művében leírja, hogy a díszterem kárpitozott falán függtek az elhunyt Esterházyak portréi. Ezt követően egyenként le is írja az „időviselte” portrékat és ábrázoltjaikat, ő azonban, eltérően Rainer főhercegtől, elragadtatottan értékeli a Fraknón látottakat.⁶

¶ A vár jelenlegi kiállításán a termek sorában folyamatosan elhelyezve találjuk a képeket, így az egykori egyetlen teremben történő elhelyezést nem rekonstruálták.

¶ A kismartoni Esterházy-kastélyban „a nagyteremben az összes magyar király, az elsőtől az utolsóig, életnagyságú alakja látható, alatta pedig az Esterházy család tagjai napjainkig, az alakok között a herceg 18 kastélya van megörökítve.”⁷ Itt sem

a helyiségek igen egyszerűek, falaikat az Esterházy család régi családi arcképei díszítik, Attilától és a magyar hadvezérektől kezdődően egészen a 18. évszázadig; csupa ősrégi, értéktelen, de a ruhaviselet és a különös arcok miatt figyelemre méltó festményekről van szó

[5] Gerald Schlag: Eine Beschreibung der Burg Forchtenstein aus dem Jahre 1805. Aus dem Reisetagebuch Erzherzog Rainers. In: *Urgeschichte-Römerzeit-Mittelalter. Materialien zur Archäologie und Landeskunde des Burgenlandes II. Mit kultur- und naturwissenschaftlichen Beiträgen. Festschrift Alois J. Ohrenberger.* (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland Band 71., Eisenstadt 1985, 249–254. A kézirat az ÖNB gyűjteményében található.

[6] Pardoe, 390. o.

[7] G. Gyórfy Katalin: *Kultúra és életforma a XVIII. századi Magyarországon* (Idegen utazók megfigyelései). In: *Művészettörténeti füzetek* 20. Akadémiai Kiadó, Budapest 1991. 99.

az egykori leírásnak megfelelően láthatók ma már a képek. Eszterháznál viszont képtárat alakítottak ki a földszinten, a képgyűjtemény 348 darabból állt.⁸

az a megrendelői hozzáértés és kifinomult igényesség, ami a kincstári ötvöstárgyak beszerzését jellemezte, a képzőművészeti alkotásokra már nem terjedt ki

¶ A portrészorozatok tehát többféle összeállításúak és elhelyezésiük lehettek. Esterházy Pál és Fraknó esetében érdemes az ősgalériaképek és a kincstár anyagát összehasonlítani. Az a megrendelői hozzáértés és kifinomult igényesség, ami a kincstári ötvöstárgyak beszerzését jellemezte, a képzőművészeti alkotásokra már nem terjedt ki.⁹ A gyűjtés elsősorban az előbbiekre irányult, és „Esterházy azzal, hogy reprezentációjába emelte a »képtárat«, mint gyűjteményi formát, a megvalósítás mindenfajta esetlegessége mellett is, hazai környezete számára egy új mintát adott, jóllehet az gyűjtői perspektívaként csak évtizedekkel később teljesedett ki.”¹⁰ Az Esterházy család képsorozatai, elsősorban a fraknói, mintaadó szerepe az 1700-ban elkészült Trophaeum, a család történetét bemutató kiadvány egyes illusztrációin is nyomon követhető.¹¹

AZ ALKOTÓK ÉS A MINTÁK

¶ A fraknói ősgalériával kapcsolatban két nevet ismerünk: Petrus az 1700-ban Bécsben Esterházy Pál által kiadott Trophaeumban ábrázolt Esterházy családtagok Jacob Hermundt és Jacob Hoffmann által rézbe metszett egész alakos képeinek rajzolója, Esterházy Pál udvari festője volt. Veith Kissler, a másik fraknói udvari festő Petrus társa volt a családi ősgaléria megfestésében, és készített Esterházy Pál haditetteit megörökítő képet is.

¶ A pápai ősgaléria egyes képei esetében ismert Oswald Ferdinánd neve, aki a Dorffmaistert megelőző művészgeneráció Pozsonyban és Sopronban működő arcképfestője volt. 1737-ben dolgozott Pápán, az 1740-es évek közepéről ismerjük tőle Krug Nándor soproni kereskedőnek és családjának arcképét, tehát ekkor már ismét a városban működött. Ugyancsak Pápáról ismerjük Johann Michael Millitz (1725–1779) nevét, akinek életéről meglehetősen kevés adat maradt fent, annál több művét ismerjük. Annyit lehet tudni, hogy Martin van Meytens (1695–1770) bécsi udvari festő tanítványa volt.

[8] Uo. 88., 673. jegyz.

[9] Buzási Enikő: Vonzások és választások a gyűjtő Esterházy Pál mecenatúrájában. In: Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata életpálya a politika és a művészet határvidékén. Szerk.: Ács Pál. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest 2015. 117–149.

[10] Uo. 149.

[11] Buzási Enikő: Fikció és történetiség az Esterházy család ősgalériájában és a Trophaeum metszeteiben. In: Történelem-Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon. A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2000/3. Szerk.: Mikó Árpád, Sinkó Katalin, 411–424.

Generosus Animus Virtutis Vehiculum est. 71.

Generosa ac Magni
fi de Szerdahel, ex
de Galanta Iudicis
Anno Do

fica Com Ursula Der
Com Nicolai Estoras
Curia & Anna Conlors.
anni abas.

¶ Benjamin Block (1631–1690), a lübecki művészcsaládból származó festő Fraknón található Esterházy Pál-portréja magyarországi megrendelése között a legkorábbiak közé tartozott. Az egész alakos képmás a családi portrészorozatok megoldásait alkalmazza egészében és részleteiben egyaránt: a felirat, a padlóburkolat mintázata, a háttér drapériája, az ábrázolt beállítása, öltözéke, mellette kutyája (ez a motívum inkább a női képmásokon fordult elő). A fraknói portré arcábrázolása a merev, kifejezéstelen vonásokkal éles ellentétben áll a debreceni Déri Múzeum ugyancsak Esterházy Pált ábrázoló, korábban Mátyóki Ádámnak tulajdonított Block-mellképével. Ez utóbbi az élénk, figyelmes tekintetű, karakterisztikus arccal, könnyed, mégis részletgazdag, erőteljes ábrázolásmóddal sokkal képzetesebb, tehetségesebb festőt mutat. A Déri Frigyes által 1916-ban egy bécsi gyűjtőtől vásárolt mellkép és a fraknói egész alakos portré között feltűnő és elgondolkodtató a különbség: vajon az ősi helyszín, az archaikus képtípus, a már meglévő képek stílusa befolyásolta Blockot az ősgaléria-kép megfestésénél?

csak a képsorozatok
19. századi
kiegészítése
és bővítése során
kerültek ismert festők
az alkotók közé

¶ Meglehetősen kevés adat van tehát a birtokunkban még a leg híresebb ősgalériák alkotóiról is. Csak a képsorozatok 19. századi kiegészítése és bővítése során kerültek ismert festők az alkotók közé.

¶ A Trophaeum elemzése kapcsán említi Buzási Enikő az Esterházyak múltteremtő szándékát, a fiktív ősök felvonultatását a család mindenkori kiválóságának igazolására.¹² „Esterházy felfogásában végig a 17. század folyamán komoly formában élt a honfoglalás kori nemzetségektől való »egyenes ági« leszármazás fikciója. Ezért a magyar történelem egészét felölelő s annak jelentősebb alkalmihoz és személyiségeihez szorosan kapcsolódó családtörténet öntudatos megállapításait Esterházyinak ősei történeti szerepébe és kiválóságába vetett hite, valamint a nemesi őskultusz sajátos műltszemlélete együttesen formálta.”¹³ Adott esetben ez nemcsak a vezérek mint ősök ábrázolásaiban mutatkozott meg, de a királyportrék sorában is, mint például Kismartonban.

[12] Uo. 424.

[13] Uo. 424.

¶ Péter Katalin úgy vélte, hogy az első egész alakos ősgalériaképeket a megrendelők külföldi mintára készítették el itthon.

A magyarországi ősgalériákat időben megelőzve több ilyen külföldi mintaként feltételezhető képsorozat ismert. Ilyen például a jelenleg a csehországi Cheb (Eger) múzeumában őrzött Wallenstein-portrégaléria. Ennek kapcsán a szakirodalom kiemeli, hogy uralkodói példát követve jött létre.¹⁴ 1983-ban a prágai Wallenstein-palotából 17 portré került a chebi múzeumba. A családi portrégaléria a prágai palota inventáriumában is szerepelt. A képek a fogadóteremben függtek, majd a padlásra számúzták őket, míg végül 1983-ban a végső pusztulás határán találtak menedékre Chebben. Restaurálásuk azonnal megkezdődött, ennek során sikerült jó néhány festmény mesterét is azonosítani.

[14] *The Wallenstein Portrait Gallery in the Cheb Museum. A Catalogue of the Permanent exhibition, Cheb, 1999.*

- ¶ A Wallensteinek nem csupán egy ősi cseh nemesi család voltak, spanyol grandok, magyar mágnások, az alsó-ausztriai és bajor nemesség képviselői, a Német–Római Birodalom birodalmi ülésének tagjai kerültek ki közülük, sőt még az angol Lordok Házában is ült a Walston családból valaki, aki persze cseh eredetű volt, nevét és címerét a Wallensteinektől származtatta.
- ¶ A csehországi családi portrégalériák között számos olyan akad, amelyekről vannak ismereteink a források alapján, maguk a művek azonban elpusztultak, de a ránk maradtak jelentős része is még mindig rossz állapotban van, és restaurálásra szorul. Ugyanakkor az uralkodói portrék többsége jól dokumentált, és tájékozódási pontul is szolgál a főúri képgalériák kutatásához. Ez utóbbiak esetében a megbízók többnyire helyi művészeket alkalmaztak, akik általában ismeretlenek maradtak számunkra. Az ábrázolt társadalmi státusa, történeti helyük meghatározta a külsejüket, öltözköket.
- ¶ A családi portrégaléria alapján, mint egy családi album, krónika lapjain a család történetét vissza lehetett követni a messzi múltba, akár olyan ősökkel, akiknek a léte történetileg nem is volt igazolható. A portrégalériák az uralkodói képmásorozatok mintájára formálódtak, ugyanazokkal a kompozíciós elemekkel – épületrészletek, drapéria a háttérben, a kontrasztban álló ábrázolt kissé alulnézetből bemutatva, mintha egyfajta színpadon állna. Ugyanakkor a családi portrégalériák uralkodói képmásokat is tartalmaztak, ez a család lojalitását is kifejezte. Jindřichův Hradec (Neuhaus) kastélyában

a családi portrégalériák uralkodói képmásokat is tartalmaztak, ez a család lojalitását is kifejezte

Lukasz Opaliński képmása, 1640
Czartoryski Múzeum, Kraków

az idők folyamán
sérült vagy
elpusztult korábbi
képeket újabbakkal
pótolták, és ha
szükségesnek
tartották, akkor
magukat az
elődöket is
pótolták vagy
bővítették körüket
újabb portrékkal,
amennyiben úgy
vélték, valamely
fontos (vagy
később fontossá
vált) személyiség
kimaradt
a sorozatból

a 16. század végén a cseh uralkodók 58 portróját őrizték a családi portrégaléria képei mellett. Ez az anyag folyamatosan bővült az évszázadok során. A családi portrégalériák a portréműfaj sajátos típusát képviselik. Az idők folyamán sérült vagy elpusztult korábbi képeket újabbakkal pótolták, és ha szükségesnek tartották, akkor magukat az elődöket is pótolták vagy bővítették körüket újabb portrékkal, amennyiben úgy vélték, valamely fontos (vagy később fontossá vált) személyiség kimaradt a sorozatból. Épp ezért nem mindig datálható pontosan az egyes képmások, amit tovább nehezít a festésmód, a stílus és a komponálásmód archaizmusa, nagyon lassú változása. Előfordul az is, hogy csak a későbbi másolatok révén lehet ismeretünk a korábbi eredetiről. És persze léteznek fiktív portrék is, ahogy ezt a magyarországi anyagban is jól láthatjuk.

¶ Egy másik nagyon fontos és jelentős csehországi ősgaléria a mikulovi (Nikolsburg) Dietrichstein családi portrészorozat. A főnemesi család Karintiából származott, a nikolsburgi ág 1624-ben kapott német-római birodalmi hercegi rangot. Adam von Dietrichstein (1527–1590) számára II. Miksa császár adományozta a nikolsburgi birtokokat 1572-ben. Az ő unokája kapott grófi rangot 1612-ben, és nagybátyja, Franz von Dietrichstein (1570–1636) olmützi püspök 1624-ben hercegi rangra emelkedett. A mikulovi vármúzeumban, az egykori családi birtokon látható állandó kiállításon a Dietrichstein családi portrégaléria. A legkorábbi portrék 17. századiak, egész alakos képmások, a szokásos kellékekkel és kompozíciós megoldásokkal, a képek alsó részén elhelyezett többsoros feliratokkal, amelyek az ábrázolttal kapcsolatos legfontosabb információkat tartalmazzák. Míg a Wallenstein-galéria képein több esetben is térdképformátum jelenik meg, a mikulovi képmások inkább a magyarországi ősgalériák megoldásaival rokoníthatók. A viselet jellegzetességei, részletei nemcsak a portrék készülésének korára vonatkozóan szolgálnak információval, hanem a megbízók társadalmi státusára, rangjára, cselekedeteire, élettörténetére vonatkozóan is.¹⁵

¶ A lengyelországi portrégaléria anyagban is találunk mintákat, párhuzamokat az ismert magyarországi képsorozatokhoz.

[15] Zora Wörgöter „Mikulov Town” in „Discover Baroque Art”, Museum With No Frontiers, 2020. http://baroqueart.museumwnf.org/database_item.php?id=monument:BAR;cz;Mon11_H;1;en.

Ezt a hasonlóságot Cennerné Wilhelmb Gizella is kiemelte az 1988-as kiállítási katalógus tanulmányában.¹⁶ A lengyel nemesi őskultusznak erős alapot adott a 16–18. század időszakában a szarmatizmus koncepciója. A lengyelek számára a szarmatáktól való származás a barokk kultúra uralkodó ideológiája volt. A 17. századi irodalom bizonyos művei szolgáltatták a kiindulópontot, de korábbi kiadványok is, mint például a Jagello Egyetemen oktató Maciej Miechowita 1517-ben megjelent értekezése az „európai és ázsiai Szarmatiáról” (Tractatus de Duabus Sarmatiis). Ezek az írások hatással voltak a viselet elemeire, a hajviseletre, a fegyverekre, és nemcsak a Lengyel–Litván Unió területén, hanem Erdélyben és a Habsburg Birodalom egyes részein is. Bár a lengyel felvilágosodás elvetette a szarmatizmus koncepcióját, a romantika újra felfedezte magának. A szarmatizmus a sajátos viselet mellett egyfajta életmódot is jelentett. Mind a viselet, mind a szokások terén sok hasonlóság mutatkozott a korszak magyarországi, különösen erdélyi kultúrtörténetével. Az ősök erényeinek és hősi cselekedeteinek tisztelete is fontos része volt a szarmatizmus kultúrájának, és ez megmutatkozott a képzőművészet terén is, konkrétan a portrégalériákban.¹⁷ Ezekből ma már eredeti helyükön és elhelyezésükben keveset találunk, de a múzeumi gyűjteményekben gazdag anyag őrződött meg.

az ősök erényeinek és hősi cselekedeteinek tisztelete is fontos része volt a szarmatizmus kultúrájának, és ez megmutatkozott a képzőművészet terén is, konkrétan a portrégalériákban

[16] Lásd 4. lj., 28.

[17] <https://culture.pl/en/article/majors-sashes-portraits-how-did-polish-sarmatians-live>.

¶ A portrémegrendeléseknél mind a megrendelő, mind a festő részéről szükség volt az utazások során összegyűjtött ismeretekre és tapasztalatokra. Ezeknek a forrásai lehettek még azonban a főúri könyv- és metszetgyűjtemények, általában véve a korszaknak a reneszánsz híres emberek képmásait tartalmazó kiadványainak mintájára létrejött grafikai portrészorozatai. 1646-ban az Augsburgból Bécsbe költöző Elias Widemann (1619–1652) százlapos rézmetszetsorozatban örökítette meg az ausztriai főnemesi és nemesi családok tagjait. 1652-ben egy újabb, hasonló sorozat jelent meg, ezúttal magyarországi szereplőkkel, *Illustrissimum Hungariae Heroum Icones* címmel. Widemann metszetarcképei később festmény formájában is elkészültek, több változatban is. Ezek a képmások jelentős hatást gyakoroltak a családi portrészorozatok készítőire.

¶ Később is fontos maradt a grafika műfaja, olyannyira, hogy az 1700-ban elkészült *Trophaeum* családtörténeti kiadványként¹⁸ részben a *Mausoleum*¹⁹ egyes lapjait követi, valamint a fraknói ősgaléria festményeit. A *Trophaeum*nak volt külföldi mintája is: az 1618-ban készült *Fuggerorum et Fuggerarum*, valamint Hadrianus Barlandus *Ducum Brabantiae Chronica* című, Antwerpenben 1600-ban megjelent munkája, amely a főhercegi pár, Albert és Izabella megrendelésére készült. Barlandus krónikája megtalálható volt a fraknói könyvtárban.

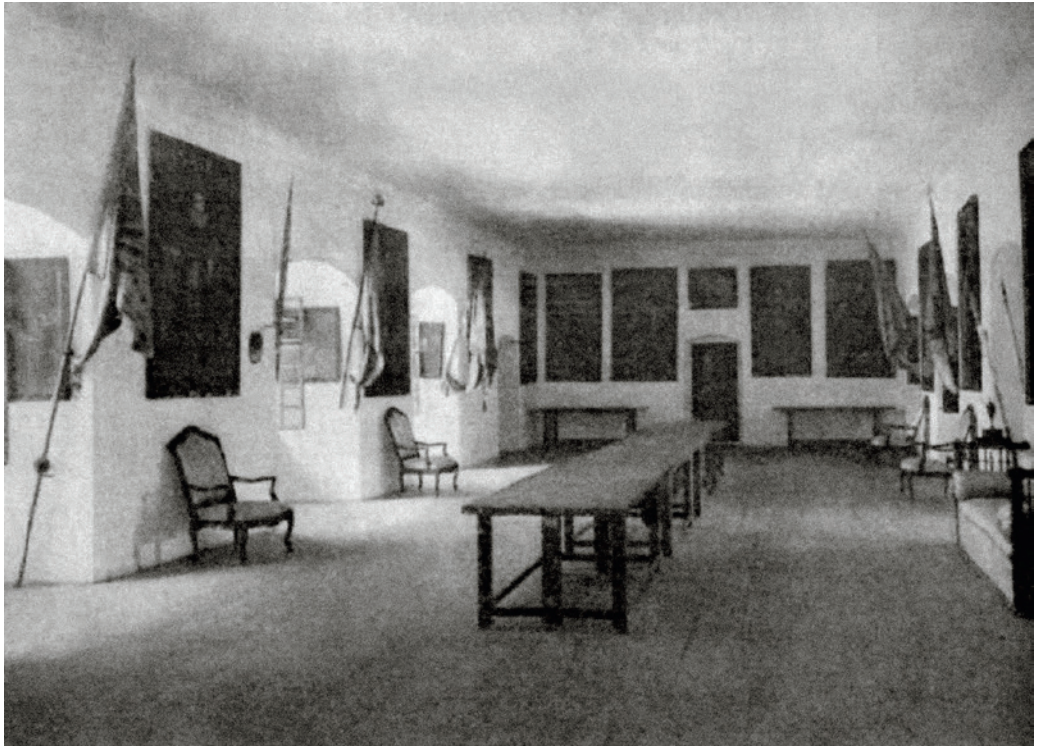
[18] Buzási 424.

[19] A *Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum Regni Apostolici regum et primorum militantis Hungariae ducum* néven ismert kötet, 1664-ben adatta ki Nürnbergben gróf Nádasdy Ferenc országbíró saját költségén és saját ajánlásával.

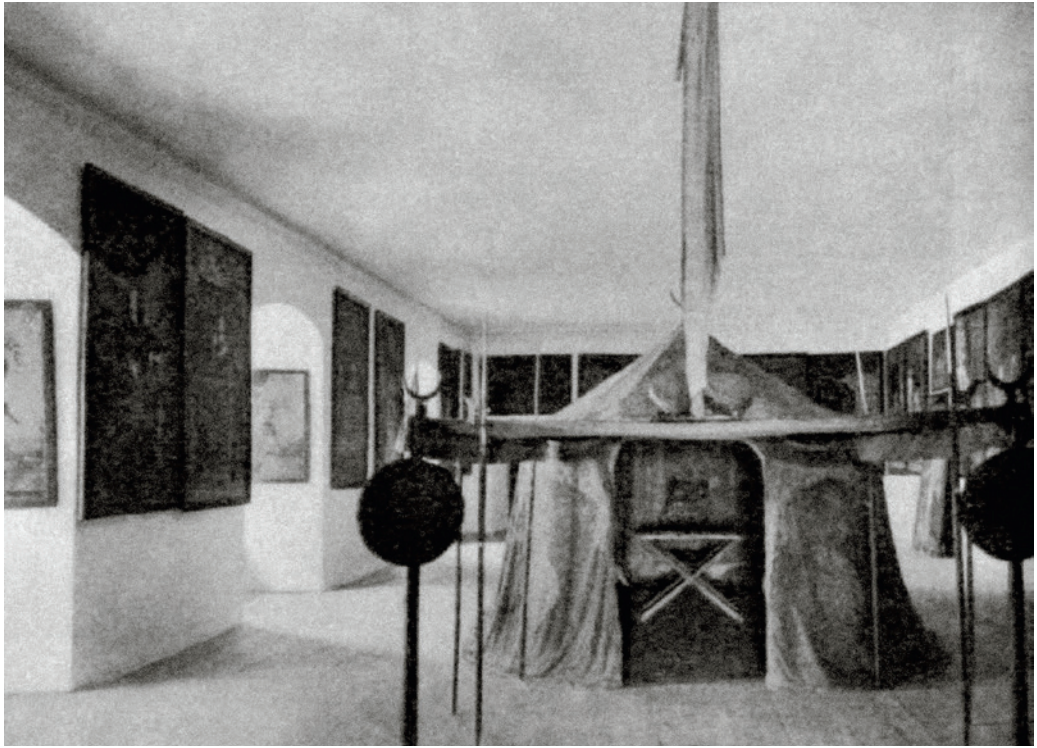
¶ Mi teszi az ősgalériát speciális műfajjá? A képek maguk, a feladatuk vagy az elhelyezésük? Több-e, mint egy családi portrészorozat? Mivel viszonylag kevés ilyen képgaléria maradt meg eredeti helyén, eredeti formájában, óvatosan lehet csak következtetéseket levonni. Az kétségtelen, hogy a 16. századtól használtak vagy kialakítottak olyan termeket, helyiségeket a főúri rezidenciákban, amelyekben a családi képmásokat helyezték el. Az is kétségtelen, hogy ezt az uralkodói portrégalériák mintájára tették, lényegében ugyanazzal a szándékkal, mint azok, vagyis a család múltja, jelentősége bemutatása céljából. Az ábrázoltak köre az évszázadok során bővült, a meglévő festmények mellé folyamatosan újabbak kerültek, hiszen a családtörténet többnyire folyamatos volt. Vannak azonban példák, ilyen a pápai Esterházy-ősgaléria vagy a parnói és betléri, csak hogy az ismertebbeket említsük, ezek alapján arra következtethetünk, hogy az ősgaléria ma ismert műfaja valószínűleg a 19. század terméke. Ahogy Pápán ekkor alakították ki az „Ősök Csarnokának” nevezett portrégalériát, és akkor nyerte el jó ideig végsőnek tekinthető elrendezését, úgy máshol is a 19. században alakították ki hasonló termeket, és akkor állították össze az ősgalériákat.

vannak azonban példák, ilyen a pápai Esterházy-ősgaléria vagy a parnói és betléri, csak hogy az ismertebbeket említsük, ezek alapján arra következtethetünk, hogy az ősgaléria ma ismert műfaja valószínűleg a 19. század terméke

¶ A 1988-as kiállítás és katalógusa a portrék bemutatásánál és közzétételénél elsősorban arra összpontosított, hogy maga a műfaj miként változott, illetve egyáltalán az anyag áttekinthetése volt a cél. Csak néhány szó esik arról, még a rekonstruálható portréegyüttesek esetében is, hogy hol és milyen módon voltak elhelyezve. A legjelentősebb együtteseket már a Nemzeti Múzeum is gyűjtőktől vásárolta meg, a későbbiekben pedig, ahogy Rózsa György fogalmazott a katalógusban,

Ősök terme a frasnói várban
Balogh Rudolf felvétele

Ősök terme a frasnói várban
Balogh Rudolf felvétele

„ősgaléria-töredékek” kerültek a gyűjteménybe. Ő már a házaspárok portrépárjait is ilyenekként tartotta számon.

¶ Nagyon nehéz és még rengeteg munkát igénylő feladat e képmások alapján az esetleges egykori portrégalériákat rekonstruálni, és valószínűleg nem is minden esetben lehetséges. A Magyar Nemzeti Galéria és vidéki múzeumok gyűjteményeibe is kerültek portrék, amelyek egykor családi képegyütteshez tartozhattak. Ha az ősgaléria-katalógusban közzétett műtárgyak származási adatait vizsgáljuk, legnagyobb részük a Lanfranconi-gyűjteményből, illetve a Veszélyeztetett Magángyűjtemények Miniszteri Biztossága révén került be a múzeumba, előfordul családi letét is (Csáky család), illetve a nádasdladányi Nádasdy kastélyból 1945-ben a Nemzeti Múzeumba szállított és 1969-ben megvásárolt Nádasdy-portréanyag képvisel sajátos provenienciátörténetet.

szerencsére megmaradtak csaknem egykorú leírások, ezek alapján a nádasdladányi Ősök Csarnoka, a 19. század végének sajátos múltteremtési kísérlete így áll előttünk

¶ Ez utóbbi a legkiválóbb példája a 19. századi ősgaléria-teremtésnek – nem véletlen, hogy a kastély építése és a portréegyüttes kialakítása csaknem egy időben történt az Andrássyak betéleri építkezésével és az ottani portrégaléria kialakításával. Szerencsére megmaradtak csaknem egykorú leírások, ezek alapján a nádasdladányi Ősök Csarnoka, a 19. század végének sajátos múltteremtési kísérlete így áll előttünk:

¶ „Az Ősök csarnokában a múlt századok alakjai tekintenek felénk. Életnagyságban sorakoznak egymás mellé már a 14-ik század jelesei, kik külön-külön, utódról-utódra magas állást foglaltak el: országbíró, nádor, püspök, horvát bán, – Clio feljegyezte őket a történelemnek, de vérbe mártá a tollát, midőn III. Ferencz nevét írta, ki a Wesselényi esküvésbe vonatva, lefejeztetett (1671.) és e szomorú jelenet is meg van örökítve kisebb képen, más teremben. (...) Báthory Erzsébet II. Ferencz nejét, Csejte vár szép asszonyát is itt látom, kinek hiusága annyi áldozatot kívánt. Metternich herczegnő, a szép Forray grófnő és így tovább, mind külön érdekes alakok, kiknek családi czimerei felettük, vagy az ives ablakokon, színes üveglapokon ragyognak. Valódi heraldikai tanulmány e sok szép czimer, de legérdekesebb a Nádasdyaké, melynek legendája, hogy IV. Béla a tatárpusztítás alatt nádasban volt elrejtve, mit csak egy Nádasdy tudott, ki más hiányában, vad réczével

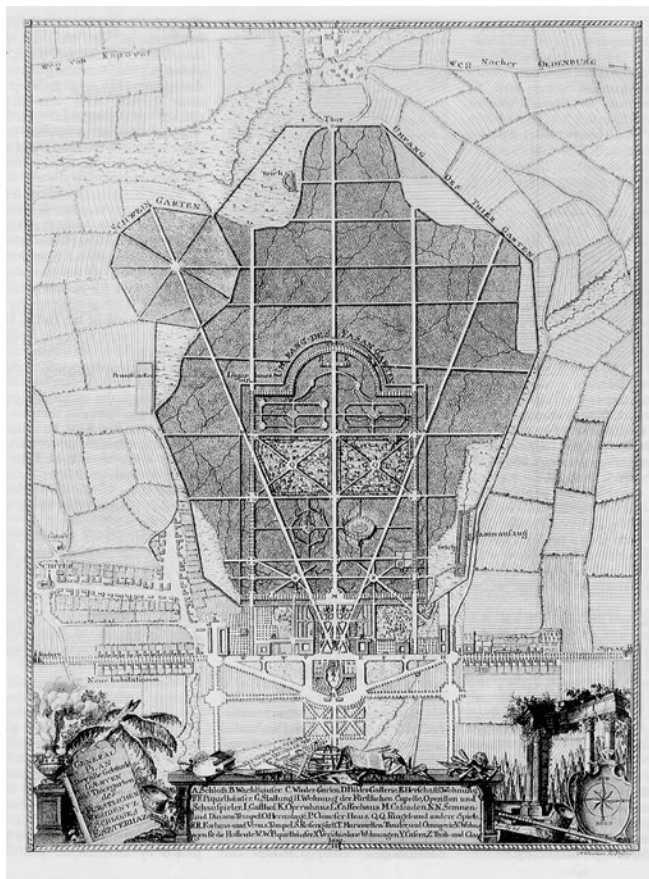
táplálá a királyt, őt ez által az éhhaláltól mentve, – és ezt jelzi a jutalmul kapott czimerében a »nadasból felrepülő vad récze« – alatta e szép jelmonddal: »Si Deus pro nobis, quis contra nos?«”²⁰

¶ A múltteremtés, a családi nagyság és ősiség igazolása és bemutatása családi portrégalériák egykor létező és fiktív alakjai által nemcsak az Esterházyak 17. századi törekvése volt. A 19. század főnemesei folytatták ezt a hagyományt, megteremtve annak kereteit és formáját, saját koruk ízlése szerint.

[20] Vértessyné-Maklalfalvy Gizella: Hópelyhek. Beszélyek és utelírások. Székesfehérvár, 1893. 92–100. Közölve Sisa József: Kastélyéptészet és kastélykultúra Magyarországon a historizmus korában. Akadémiai doktori értekezés, Budapest, 2004. 206.

Irodalom

- Az Esterházy család és a magyarországi művelődés. Képek és szövegek a XVII–XIX. századból. Válogatta, szerkesztette, az előszót írta: Knapp Éva–Tüskés Gábor, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest 2013
- Az Esterházy család fraknoi ágának művészei és mesterei a 17. században. Összeáll. és a bevezetőt írta Koppány Tibor. In: *Ars Hungarica*, 37. évf. 4. sz., 2011. 93–109.
- Buzási Enikő: Az Esterházyak családi arcképei. In: *A Kuny Domokos Múzeum gyűjteményei* 3. Tata 1999
- Buzási Enikő: Fikció és történetiség az Esterházy család ősgalériájában és a Trophaeum metszeteiben. In: *Történelem-kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon*. Szerk.: Mikó Árpád–Sinkó Katalin. A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2000/3. 411–424.
- Cennerné Wilhelmb Gizella: A Magyar Nemzeti Múzeum ősgalériái. A százéves Történelmi Képcsarnok gyűjteményeiből. In: *Folia Historica* 11. 1983. 7–39.
- Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén. Szerk.: Ács Pál. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest 2015
- Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Történelmi Képcsarnokból. MNG 1988. márc.–aug. Szerk.: Buzási Enikő
- Körner, Stefan–Kopp, Margit: Die Bilderwelten des Fürsten Paul I. Esterházy. In: „Ez világ, mint egy kert...”: *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk. Bubryák Orsolya, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet–Gondolat Kiadó, Budapest 2010, 215–248.
- Mithay Sándor: Esterházy-portrék Pápán. In: *Folia Historica* 11. 1983. 42–53.

Eszterháza alaprajza, 1784
 Közölte: Beschreibung des hochfürstliches Schlosses Eszterháds in Ungern
 Pressburg 1784

KÁNTOR VIOLA

A MAGYAR VERSÁLIÁTÓL AZ ESZTERHÁZA KÖZPONTIG

IHatalmas ládákkal megrakott szekerek végeláthatatlan sorát látjuk kígyózó sorokban Joseph Fischer 1811-es rézkarcán. A kocsisok kezében csattan az ostor, ahogy a terhüktől rogyadozó lovakat ösztökélik haladásra, valahol éppen Pottendorf és Laxenburg között félúton jár a különös karaván. Amolyan korabeli hírmondó a kép, hiszen azt a menetet képzeli el a szerző, amikor az Esterházy-képtárat igazán komoly kollekcióvá fejlesztő Miklós herceg immár nem Napóleon, hanem az árvíz elől menekíti gyűjteményét a család egyik kastélyából a másikba. Az akció sikeres volt, a képek megmenekültek, és néhány évtizeddel később a mai Szépművészeti Múzeum gyűjteményének alapjává váltak.

INem ez volt azonban az egyetlen eset, amikor kocsikra pakolva kellett mentenie értékeit a főúri családnak. Az évszázadok óta formálódó, felbecsülhetetlen értékű Esterházy-kincstár java részét a 17. század óta a fraknói vár biztos falai között őrizték. Ám az első világháború után, amikor már körvonalazódott, hogy a háborút lezáró békeszerződés következtében Burgenland és így Fraknó vára is elvételük az országtól, az Esterházyak gyűjteményük jelentős részét – levéltárukat, ötvösmunkákat, öltözékeket, az éremgyűjteményt, kottatárukat – Magyarországra szállították, Eszterháza érintésével pedig Budapestre került a gyűjtemény. A Tanácsköztársaság idején a kincseket államosították, és az Iparművészeti Múzeumban helyezték el. A tanácskormány bukását követően az Esterházy-család letéti szerződéssel az Iparművészeti Múzeumban hagyta a műtárgyakat. A második világháború alatt azonban az Esterházyak jobbnak látták először a Nemzeti Múzeumba szállíttatni a kincseket, majd a múzeum óvóhelyéről a budai várban található Tárnok utcai palotájukba vitték át a műtárgyakat. Ez rossz döntésnek bizonyult, mert míg a két múzeum átvészelte Budapest ostromát, addig

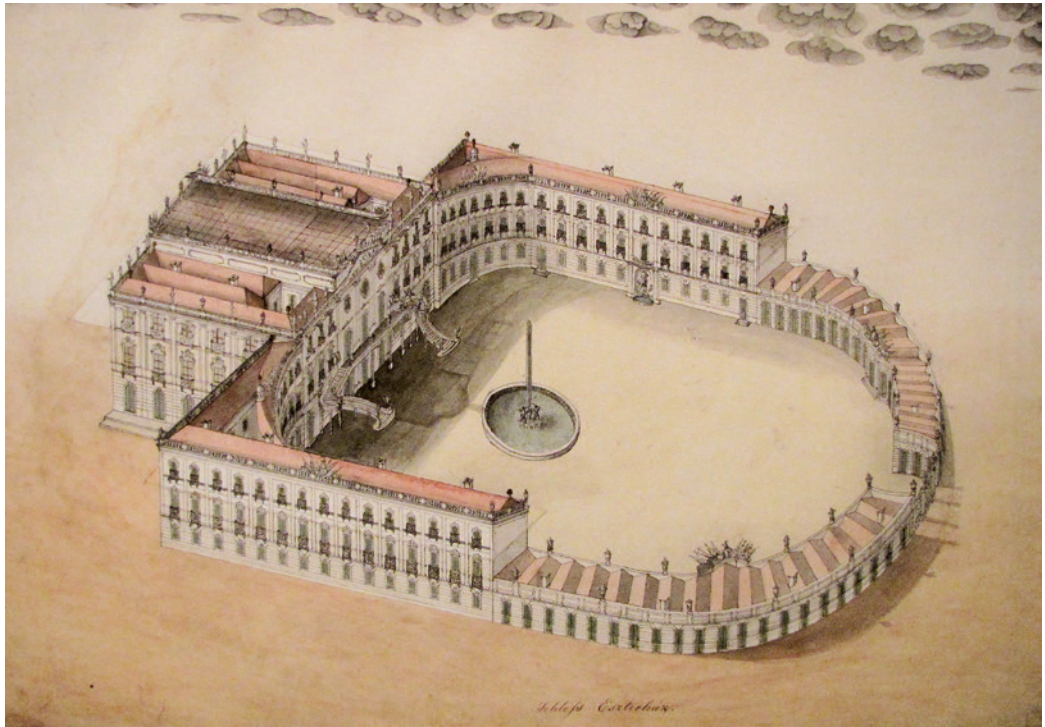
a budavári Esterházy-palotát bombatalálat érte. Négy évvel később, 1949 januárjában Gerevich László régész-művészettörténész és Voit Pál művészettörténész szabadították ki a súlyosan roncsolódott műtárgyakat a romok alól, amelyek ismét az Iparművészeti Múzeumba kerültek, ahol évtizedek áldozatos munkájával restaurálták őket.

¶ A tárgyanyag így biztonságba, ugyanakkor a családi tulajdon veszélybe került. Sümei György tanulmánya szerint 1949-ben a Mindszenty-perben negyedrendű vádlott Esterházy Páltól a műkincseket a kommunista állam elkobozta. A rendszerváltás után aztán hosszú ideig nem került napirendre a kincsek jogi státusának tisztázása, egészen a közelmúltig. Végső soron a kérdés tisztázásának megindítását a műtárgyak újbóli bedobozolása ösztönözte, ami azonban már korántsem a család akaratából történt.

EGY PLEBEJUS KORMÁNY TISZTELGÉSE

¶ „Ez a gesztus egy plebejus kormány tisztelgése a magyar arisztokrácia teljesítménye előtt” – mondta Orbán Viktor miniszterelnök a 2013 júniusában Fertődre kihelyezett kormányülés előtt ünnepi beszédében. A kabinet tanácskozása is az Esterházy-kastéllyal foglalkozott első napirendi pontjában, és mondhatni gyakorlatilag e néhány perc jelölte ki az origóját mindannak, ami az utóbbi években Eszterháza és környékén zajlott és zajlik.

¶ A kormányülés sajtónyilvános részének kezdetén Orbán Viktor miniszterelnök megkérte Zumbok Ferencet, a fertődi Esterházy-kastély megújításáért felelős kormánybiztos, hogy ismeresse terveiket és elképzeléseiket, valamint azt, hogy miben számítanak a kormány együttműködésére. A kormánybiztos egyik nagy gondjuknak azt jelölte meg, hogy annak ellenére, hogy a Miniszterelnökség korábban döntést hozott arról, hogy a magyar közgyűjtemények kötelesek átadni számukra azokat a műtárgyakat, amik Eszterháza-ról valók, „olyan ellenállásba ütközünk, hogy hihetetlen, egyszerűen nem értem a reakciókat bizonyos közgyűjtemények részéről”. Zumbok Ferenc

A fertődi Esterházy-kastély látványterve 1774-ből, valószínűleg Nicolaus Jacoby munkája, jelenleg a kismartoni Esterházy-levéltárban őrzik

azt is hozzátette, hogy egy másik döntés értelmében Bardi Terézia (aki az Eszterháza Központ egyik későbbi tudományos igazgatója lett) fel van hatalmazva arra, hogy összegyűjtse, összegezze, megállapítsa azon műtárgyak körét, amelyek az Eszterháza szállítandó műkincsek közé tartoznak. Zumbok kormánybiztos hangot adott annak az aggodalmának is, hogy „a következő probléma az lesz, hogy ezeket ki kell szedni onnan, és el kell hozni azokat a műtárgyakat, mert mi csak olyat akarunk elhozni, ami innen származik, és valamilyen oknál fogva valamilyen közgyűjteménybe [került]”.

¶ A miniszterelnök a kormányülés ezen pontján kérdést intézett Balog Zoltánhoz, az emberi erőforrásokért felelős akkori miniszterhez, miszerint: „Balog miniszter urat kérdezzük meg, hogy a közgyűjtemények állami tulajdonban vannak-e?” A kultúráért is felelős akkori miniszter úgy válaszolt, tudomása szerint igen. Majd a miniszterelnök utasította Balog Zoltánt, hogy gondoskodjon arról, ha a kormány döntött, akkor az állami intézmények hajtsák végre a döntést.

¶ Ugyanezen a kormányülésen a fertődi Esterházy-kastéllyal kapcsolatban az is elhangzott a kormánybiztos részéről, hogy szerinte: „Eszterháza (...) öt-hat év múlva akár önálló is lehet. Nagyon sok földje van a kastélynak a környéken, és van egy csomó ingatlan, ami állami tulajdonban van, és nem titkolt szándékunk ennek megszerzése (...) hogy a kastély kapná meg a kezelői jogot.” A miniszterelnöktől zöld jelzést kapott a felvetés, Orbán Viktor úgy fogalmazott: „az itteni vagyontárgyakat szívesen adjuk oda, mert a mostani formájában nekünk az csak költséget jelent. Ha itt van egy koncepció, akkor örömmel adjuk oda, mert akkor valószínűleg bevételt termelő módon tudjátok használni.”

¶ Zumbok Ferenc azonban már nem élhette meg, hogy lássa terve megvalósulását, hosszú betegség után, még 2013 októberében elhunyt. Feladatait L. Simon László vette át, és 2013

Ez rossz döntésnek bizonyult, mert míg a két múzeum átvészelte Budapest ostromát, addig a budavári Esterházy-palotát bombatalálat érte.

decemberében meg is született a kormányhatározat arról, hogy a „Kormány annak érdekében, hogy a fertődi Esterházy-kastélyegyüttes a közép-európai régió és – tágabban értelmezve – Európa, illetve a világ egyik kulturális-szellemi központja, s – mint ilyen – Magyarország egyik meghatározó kulturális-turisztikai helyszíne lehessen, elfogadja az Esterházy család fraknói hercegi ágának tulajdonából származó műtárgyak jelenleg különböző gyűjteményekben, szétszórta őrzött tárgyainak a fertődi Esterházy-kastélyegyüttesben történő elhelyezésének koncepcióját”, és létrehozta az Eszterháza Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpontot, annak részeként pedig egy tematikus múzeum besorolású új közgyűjteményt és a Joseph Haydn életművét kutató és bemutató Haydn Kutatóközpontot.

- ¶ Mint ismeretes, a kormányülésen felpanaszolt „akadékoskodó” közgyűjtemények és a szakmai szervezetek továbbra sem értettek egyet az először 2012-ben, a kormányülés előkészületei során megfogalmazott kormányzati igénnyel, hogy gyűjteményük Esterházy-tételeit átadják az újonnan megalakult múzeumi besorolású közintézménynek. Az átszállítás terve eredetileg érintette volna nemcsak az Iparművészeti Múzeum gyűjteményének vonatkozó részét, hanem akár az Országos Széchényi Könyvtár kottatárának és az Országos Levéltárnak a vonatkozó tételeit is, de kérdésként felvetődött, vajon mi lehet a Magyar Nemzeti Múzeum 164 darabból álló éremgyűjteményének, metszeteinek, festményeinek és Fényes Miklós különleges baryton hangszerének a jövőbeni sorsa.
- ¶ A szakmai szervezetek egyöntetűen tiltakoztak a gyűjtemények megcsonkítása ellen; az MTA Művészettörténeti Tudományos Bizottsága 2014 januárjában állásfoglalást fogalmazott meg az országos közgyűjteményekből Fertődre kerülő Esterházy-műkincsek átadásával és elhelyezésével kapcsolatban, amelyben kifejtették, hogy azok esetleges szállítását előzze meg az akkor még meg sem alakult fogadó közgyűjtemény, vagyis az Eszterháza Központ szakmai munkájának beindítása, mégpedig természetesen a múzeumi törvényben meghatározott feltételekkel, valamint álljon fel az a szakmai és biztonsági stáb, amely biztosíthatja a megfelelő működést.

- ¶ Az állásfoglalás arra is felhívta az illetékesek figyelmét, hogy „a Fertődön összegyűjteni tervezett művek legnagyobb és legféltettebb része (ötvösség, textil) a múltban NEM tartozott Fertőd berendezéséhez, ill. műtárgyaihoz, ahogyan nem kapcsolódik az építettő, Esterházy »Fényes« Miklós herceg személyéhez sem. E műveket egy-két darab kivételével a hercegi ág hitbizományához tartozóan Fraknón, ill. Bécsben őrizték egészen 1918 őszéig, amikor is közvetlenül Budapestre (majd 1920 februárjában az Iparművészeti Múzeumban letétbe) kerültek. A kastélyegyüttes történeti berendezési tárgyai közül a biztosan azonosítottak az Esterházy Privatstiftung gyűjteményeiben találhatóak, meghatározható további darabokra is ott számíthatunk. Vagyis nem a magyarországi közgyűjteményekből való tárgyátcsoportosítás, hanem az Esterházy Privatstiftunggal való tudományos és múzeumi együttműködés programja vezethetne a fertői kastély belsőinek nemzetközileg is elvárt, történeti hitelességű rekonstrukciójához.”
- ¶ Bő fél évvel a kormányülés után a fertői Esterházy-kastély kikerült az azóta megszűnt Forster Gyula Nemzeti Örökség-gazdálkodási és Szolgáltatási Központból, és 2014. március 1-jével megalakult az Eszterháza Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpont. Első vezetője Bodrogai László, a Magyar Turizmus Zrt. székesfehérvári regionális marketingigazgatóságának igazgatója lett, majd 2017-től a pozíciót Egresitsné Firtl Katalin, a térség KDNP-s országgyűlési képviselőjének, Firtl Mátyásnak a lánya vette át.
- ¶ Az Iparművészeti Múzeum akkori igazgatója, Takács Imre 2014 januárjában lemondott, nyilatkozatában úgy fogalmazott: „Szakmai és lelkiismereti okok mellett a jelzett kormányzati intézkedések végrehajtásának következményeiért a jogi és történelmi felelősséget sem tudom vállalni.” Végül egy 2016. márciusi kormányhatározatban rendelkeztek arról, hogy a fertői Esterházy-kastélyegyüttes lesz „az elsődleges őrzési és bemutatási helye a kastélyegyüttesből elszármazott vagy az Esterházy család fraknói hercegi ágához kötődő vagy vélelmezhetően egykor hozzájuk tartozott kulturális javaknak és műkincseknek”, és kötelezték a közgyűjteményeket arra, hogy átadják ezeket a műtárgyakat az Eszterháza

Központnak. Az Iparművészeti Múzeum anyagát sajtóhírek szerint 2016 decemberében kezdték átszállítani Eszterházára. Jelenleg az ötvösgyűjtemény van Fertődön.

- ¶ Nem függetlenül a műtárgyak Eszterházára költöztetésének kormányzati szándékától, hogy időközben a Fraknóból egykor Magyarországra került kincsek tulajdonjogának megállapítására pert indított Esterházy magánalapítvány. A rendkívül bonyolult jogi kérdéseket feszegető ügyben a Privatstiftung érvei szerint az 1923-ban Esterházy (V.) Pál herceg és az Iparművészeti Múzeum között létrejött letéti szerződés érvényes, amelyet az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter, Klebelsberg Kuno az Esterházy család tulajdonjogának elismerése mellett alá is írt, és amely szerződés a kincsek őrzési helyéül az Iparművészeti Múzeumot jelölte ki. Az ügyben eljáró bíróság azonban idén szeptemberben első fokon a magyar állam javára ítélt. Az ügy feltehetően folytatódik, és évekig elhúzódhat. Az elsőfokú döntés kihirdetése után a Privatstiftung képviselője hangsúlyozta, hogy tulajdonjoguk megállapítása esetén sem vinnék el a kincseket Magyarországról, azt szeretnék, ha az egységben kezelve, a kutatás számára elérhető formában, Budapesten lenne hozzáférhető. Meglátásuk szerint a tárgyak Eszterházára költöztetése a műtárgyak tudományos kutatását is jelentősen megnehezítheti.

MAGYAR VERSÁLIA EGYKOR ÉS MA

- ¶ „Eszterháza, Fertő tavának délszaki mellékén, Sopronytól három órányira, egész méltósággal néz az átellenében fölemelkedő Kismartoni Kastélyra; 's valóban néminémű igazsággal: ha építése ízlését, fényes pompáját, nagy kiterjedését, és egykori hírét, dicsőségét, melly szerint Magyar Versáliának neveztetett, számba vesszük” – írta 1824-ben Fejér György *Utazásbéli jegyzetek Ovár-, Kismarton-, Fraknó- és Eszterházáról* című feljegyzéseiben.
- ¶ Az Esterházy család a 17. században szerezte meg azt a süttöri birtokot, ahol a 18. század második felében Esterházy „Fényes” Miklós grandiózus vállalkozása révén épült fel az ország

legimpozánsabb barokk-rokokó kastélya, amelyet a „Pompakedvelő” melléknévvel is illetett herceg 1765-től már Eszterházának hívott. Itt őrizték az Esterházy-képtárat, benne Raffaello Santi Esterházy Madonnájával, a díszterem freskóit Josef Ignaz Mildorfer készítette, külföldi művészek érkeztek a kastélyba vendégszereplésre, a többi között Jean-Georges Noverre, a 18. századi balett forradalmi megújítója (akinek születésnapján manapság a tánc nemzetközi világnapját ünnepeljük). És nem lehet eléggé hangsúlyozni annak a fontosságát, hogy Joseph Haydn pályájának aktív éveit itt töltötte Fényes Miklós szolgálatában, itt csendültek fel először művei, és alakította őket nemegyszer „Fényes” Miklós kívánsága szerint.

- ¶ A kastély gazdagságát jól mutatja, hogy benne százhuszonhat rokokó stílusú szoba állt, mögötte operaház, zeneház, marionettszínház kapott helyet, franciakertje pedig önmagában műalkotásnak számított.
- ¶ „Fényes” Miklós kora után, a tizenkilencedik században az Esterházy család visszahelyezte székhelyét Kismartonba, Eszterházát alig használták, a huszadik század történelmi viharai pedig sem a családot, sem a fertődi kastély épületegyüttesét nem kímélték. A második világháború végén a helyi lakosság és a szovjet katonák, amit mozdítani lehetett az épületben, széthordták, bő egy évtized elteltével kezdték rendbe rakni a kastélyt, ami azonban csak arra volt elegendő, hogy teljesen ne váljon az enyészet martalékává.
- ¶ Az érdemi felújításra évtizedeket kellett várni. Hiller István kulturális minisztersége alatt indult el a rekonstrukció, több ütemben azóta is tart. Megújultak a homlokzatok, a többi között a sala terrena, a nyári ebédlő és a díszterem. Elkészült a marionettszínház, a narancsház, a víztorony rekonstrukciója, amely 2014-ben ICOMOS-díjat nyert. A felújított jószágkormányzói épületet pedig 2016-ban Építészeti Nívódíjjal ismerték el. Megújult a kastély nyugati szárnya, ahonnan előbb viharos gyorsasággal, új állandó épülete elkészülte előtt kieb-
rudalták a korábban ott működő Porpáczy Aladár Középiskolát, és időközben elindult a kastély középső tömbjének restaurátori feltárása is.

Falkavadászat Eszterházában, 1932
Fortepeán/Boda Balázs

- ¶ A kastély ezen középső tömbje Magyarország legértékesebb kastélyának legértékesebb része, ami most komoly rekonstrukció előtt áll.
- ¶ Természetesen lapunknak elsődleges célja volt, hogy az illetékesektől részletes tájékoztatást kapjunk azokról a koncepcionális kérdésekről, amelyekből látható, hogy milyen szakmai elvek mentén, milyen kurátori gondolatokat megvalósítva, milyen műtárgyvédelmi és -biztonsági elvek mentén alakítják majd ki hazánk örökségvédelmi szempontból is legkiemelkedőbb kastélyának központi tömbjében az ország legújabb múzeumát, milyen eredményekkel zárultak a restaurátori vizsgálatok, valamint azt is, hogy egyrészt milyen tudományos munka zajlik jelenleg és fog zajlani a jövőben az Eszterháza Központban, másrészt hogy milyen kiállítási tervei vannak az intézménynek.
- ¶ A rekonstrukció részleteivel kapcsolatban kerestük a Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram miniszteri biztosságát, illetve az alá tartozó operatív intézményt, az Eszterháza Központ konzorciumi partnerét, a Nemzeti Örökségvédelmi és Fejlesztési Nonprofit Kft.-t (NÖF), de illetékesség hiányára hivatkozva nem válaszoltak kérdéseinkre. Valamennyi, általunk megkeresett partneri vagy felettes szerv az Eszterháza Központ válaszadási kompetenciájára hivatkozva utasította el interjúkérelmünket, így a felújítás részleteire vonatkozó részletes kérdéseinkkel megkerestük az Eszterháza Központ ügyvezető igazgatóját, Firtl Katalint is, aki azonban lapzártánkig nem válaszolt kérdéseinkre. Amint megérkeznek válaszai, azokat honlapunkon közzétesszük.
- ¶ Az Eszterháza Központ amúgy kelendő intézmény, már ami a tulajdonosi jogok gyakorlását illeti. 2018-ban minden

Bő egy évtized elteltével kezdték rendbe rakni a kastélyt, ami azonban csak arra volt elegendő, hogy teljesen ne váljon az enyészet martalékává.

bizonytal a projektek turisztikai áramvonalasságát elősegítendő a Rogán Antal vezette Miniszterelnöki Kabinetiroda alá tartozó Magyar Turisztikai Ügynökség lett az Eszterháza Központ tulajdonosi joggyakorlója, és bár a központ hivatalos honlapján még november elején is ez a szervezet van feltüntetve joggyakorló minőségben, egy idei októberi kormányhatározat már a Miniszterelnökség nemzetközi ügyekért felelős helyettes-államtitkárához, Schaller-Baross Ernőhöz utalta az intézmény felügyeletét.

ESZTERHÁZÁBÓL ESZTERHÁZA KÖZPONT

- ¶ Az államigazgatáson belül is vándorló Eszterháza Központ ugyanakkor korántsem csak és kizárólag Eszterházáról, az Esterházy-kastélyról és az egykori pompa felélesztésének szándékáról szól. Sőt nagyon úgy tűnik, hogy az Eszterháza Központ egyik lényegi elemét pontosan Zumbok Ferenc egykori kormánybiztos azon elképzelése adja, hogy a Fertőd környékén lévő állami tulajdonú területek, ingatlanok is az Eszterháza Központ kezelésébe kerüljenek.
- ¶ Mára elmondható, hogy az egész Sopron–Fertő turisztikai térség központi szervévé nőtte ki magát az Eszterháza Központ Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpont Nonprofit Kft. Egy idén szeptemberben született kormányrendelet ugyanis egy gigantikus ingatlanportfóliót és hatalmas kulturális, örökségvédelmi, muzeális értékeket magában foglaló csomagnak tette meg beruházó és fenntartó vagyongazdálkodójává az Eszterháza Központot. Ennek értelmében Eszterházához tartozik immár a Fertő tavi vízi telep fejlesztésétől kezdve a Lövérék program nemzeti konferencia-központon át a fertődi sírdomb környéke, természetesen a fertődi Esterházy-kastélyegyüttesel és ahhoz kapcsolódó területekkel egyetemben, valamint a nagycenki Széchenyi-kastélyegyüttes és az ahhoz kapcsolódó területek, a nagycenki Széchenyi-kastély parkjának részét képező Hársfasor és a fertőrákosi Püspöki Palota is.
- ¶ Izgalmas kérdés, hogy ha egy kutató összevetné anyagi erő tekintetében a „Fényes” Miklós építette Eszterházát és a mai

Eszterháza Központ kezelésében lévő vagyonelemeket, vajon milyen arányokra bukkanna számításai során? Az azonban még izgalmasabb, hogy a jelen erőforrásaiból sáfárkodva kulturálisan meg tudja-e idézni az Eszterháza Központ az eredeti Eszterháza tizennyolcadik századi avantgárd szellemét, az egykori Magyar Versáliát?

*

Interjút kértünk Várkonyi Gábor történésztől, az ELTE Művelődéstörténeti Tanszékének tanszékvezetőjétől, aki idén augusztus óta tölti be az Eszterháza Központ tudományos igazgatói posztját. A tudományos igazgató eredetileg szívesen mondott igent a beszélgetésre, de ahogy közeledett az érdemi interjút ígérő személyes találkozó időpontja, az Eszterháza Központ igazgatósága egyoldalúan, fokozatosan módosította a játékszabályokat. Végül érdemi kérdésre nem kaptunk lehetőséget, a tudományos igazgató írásban válaszolt azokra az előzetesen megküldésre kért felvetéseinkre, amelyekkel megjelöltük a későbbi, részletes személyes interjú témaköreit. A visszaküldött dokumentumot változtatás nélkül közöljük.

A KONCEPCIÓ EGY SZÓBAN: KASTÉLYMÚZEUM

MC: *Történészként, művelődéstörténészként jól ismeri munkásságát a tudományos világ; személyesen hogyan kapcsolódik az Esterházyakhoz?*

I Wesselényi Ferenc nádor egyik írásában a következőképpen fogalmazott, nem szó szerinti idézetben: „A jó emlékezetű Esterházy Miklós nádor oskolájába jártam én is; ami kevéske vagyon az ő tanításából lövöldözgetek...” Történeti pályám Wesselényi Ferenc kutatójaként indult. A Wesselényi család felemelkedése két nagy történeti családhoz kapcsolódik, a Báthoryakhoz és az Esterházyakhoz. Mindkét családdal sokat foglalkoztam, kiemelkedő gondolkodókat és politikusokat adtak az akkori magyar társadalomnak, ideértve Erdélyt is,

*Elmondhatom, hogy Esterházy Miklós nádor,
a családalapító mellett megismertem, kutattam
Esterházy Móric miniszterelnök politikai pályáját is,
jelenleg is az ő pályaképének a felvázolásán dolgozom.*

méltán vehet róluk példát az utókor is. Átvitt értelemben Wesselényivel együtt én is elmondhatom, hogy jó emlékeztű Esterházy Miklós „oskoláját” kijártam. De más területen és más történelmi korszakban is közel kerültem az Esterházy családhoz. A 2010-es évek elején azt a megtisztelő feladatot kaptam, hogy a majki kamalduli szeretesség felújításához kapcsolódó kiállítás létrehozásában Sárossy Péter művészet-történésszel együtt részt vehettem. Majk az Esterházy család fraknoi ifjabb grófi ágának a birtoka volt. Ehhez a kiállításhoz kapcsolódott a gróf Esterházy Móric miniszterelnök életútjáról készített tabló vagy kamara kiállítás, amit én állítottam össze. Akkor tanulmányoztam át, kutattam a Magyar Nemzeti Levéltárban Esterházy Móric iratait. Azóta is hálás vagyok a levéltár minden munkatársának, akik a viszonylag rövid idő alatt hihetetlen munkával segítettek a kutatásaimat. Elmondhatom, hogy Esterházy Miklós nádor, a családalapító mellett megismertem, kutattam Esterházy Móric miniszterelnök politikai pályáját is, jelenleg is az ő pályaképének a felvázolásán dolgozom.

MC: Mi volt a motivációja, hogy idén augusztustól egyetemi tanszékvezetői munkája mellett immár az Eszterháza Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpont tudományos igazgatójaként tevékenykedjen?

¶ A kihívás. Egy évvel korábban kértek fel, hogy a készülő új kiállítások, Nagycenk és Eszterháza koordinálásában és fejlesztésében vegyek részt. Már kész forgatókönyvekkel rendelkezünk mind a két helyszínen, a feladatom a kiállításstervezőkkel a forgatókönyvek „kiállítássá” alakítása volt. Illetve Nagycenk esetében az összesen négy kiállítási tematikát felölelő koncepcionális terveket, forgatókönyveket egységesítem.

Sok szálon futó, összetett munkáról volt szó. Hol történésszekkel, hol intézményekkel, hol pedig kiállítástervező irodákkal kellett tartanom a kapcsolatot – lényegében már-már tudományos igazgatói feladatokkal szembesültem. Idén nyáron merült fel, hogy egyesítve a két nagy kastély fejlesztésében felmerülő feladatokat, vállaljam el a tudományos igazgató munkakörét. Rövid gondolkodás után igent mondtam. Én elsősorban tanár vagyok. A megszerzett tudást át kell adni. Ezt lehet hitvallásnak is nevezni. Tudományos igazgatóként természetesen a felelősségem is nagyobb. Mind Nagycenk, mind Eszterháza a magyar történelmi örökség pótolhatatlan része; ezt képviselni, fejleszteni, bemutatni nem kis dolog.

MC: Történészként mely kérdéseket tartja kifejezetten izgalmasnak az Esterházyakkal kapcsolatban? Mi a tudományos igazgatói koncepciója?

- ¶ Szinte csak izgalmas kérdés van! Meglepő, ám az Esterházy család, bár a magyar történelem öt évszázadát átöleli a történetük, még sincs kellőképpen feldolgozva a történeti szakirodalomban. Én voltam a legjobban meglepve, amikor szembesültem azzal a ténnyel, hogy Esterházy Móricról még egy ismeretterjesztő életrajz sem áll a rendelkezésünkre! Bár emlegetjük az Esterházyakat, de annál kevesebbet tudunk róluk. „Fényes” Esterházy Miklós a művészettörténészeknek hála ismert, de történeti életrajz vagy monográfia róla sem készült. És még rengeteg példát lehetne mondani: ki ismeri a diplomata Esterházyakat? A londoni és a pápai udvarba delegált követeket? Mit tudunk a csákvári vagy éppen az eszterházi mintagazdaságokról? Feltártuk, ismerjük az Esterházyak szerepét a modern magyar kereszténydemokrácia létrejöttében? Tudjuk, hogy a Héttorony (lásd Gárdonyi, Egri csillagok...) utolsó magyar rabja is Esterházy volt? De nem sorolom, mert rengeteg tennivalónk van, és ha ennek a feltárni, megírni és közzé adni való munkának csak egy kicsiny részét meg tudjuk valósítani, már akkor jelentős lépést tettünk előre.
- ¶ Még egy dolgot kell hangsúlyoznom, bár a kérdés az Esterházyakra irányult, de ugyanez a feladatom a Széchenyi-örökséggel

kapcsolatban is. Itt is támogatni és bátorítani kell az új kutatásokat.

MC: A nagycenki Széchenyi-kastély és a Haydn-kutatóközpont szakmai működésében várható-e változás? Terveznek-e együttműködést más szakmai műhelyekkel?

¶ Igen. Várható változás, fejleszteni és erősíteni kívánjuk. Több szálon futó együttműködések kialakítására törekszünk. Alig néhány hete írta alá társaságunk a Szent István Egyetemmel való széles körű együttműködést lehetővé tevő szerződést. Előkészítés alatt áll hasonló szerződés aláírása az Eötvös Loránd Tudományegyetemmel, mind az egyetem rektora, Borhy László MTA rendes tagja, professzor úr és Sonkoly Gábor ELTE BTK dékánja, professzor úr támogatja a szerződés megkötését. Tudományos kutatómunkára, gyakornokok fogadására, közös tudományos tevékenység folytatására, konferenciák szervezésére irányulnak ezek az együttműködések. Csak kiegészítésként, ismereteim szerint az ELTE szintén a közelmúltban kötött hasonló együttműködési szerződést a Szent István Egyetemmel, így egy komoly, mind tudományos, mind örökségvédelmi szempontból erős intézményi hálózat alakul ki Eszterháza körül. Természetesen a jövőben minden hasonló együttműködési szándékra nyitottak vagyunk.

MC: A fertődi Esterházy-kastély turisztikai célú fejlesztése a „Múzeumi tömb” kivitelezésére kiírt közbeszerzési pályázat szakaszába érkezett. Milyen szakmai koncepción alapul a múzeumi tömb kialakítása? Tervezik-e állandó kiállítási helyszín kialakítását stb. Milyen szakban van a közbeszerzési eljárás, mikor ismerheti meg a közvélemény e fontos új múzeumi létesítmény kiviteli terveit – addig is szóban: vajon milyen lesz ezen új múzeumunk?

¶ A közbeszerzési eljárás bírálati szakaszban van. Az természetes, hogy Eszterházában lesznek új állandó kiállítások! A közvéleményt pedig a munkák elkezdésétől kezdve pontosan fogjuk tájékoztatni. Hogy milyen lesz az új múzeum? Szerintem csodálatos, például az Esterházy „Fényes” Miklós fényűző barokk

világát bemutató kiállítás. Sajnos Magyarországon elfelejtettük, hogy milyen egy kastélymúzeum! Itt újra hivatkozhatnánk az ismert történelmi eseményekre, de ezt most nem teszem. Aki külföldön jár, biztosan ismeri a kastélyokban megőrzött és bemutatott képtárakat, szobákat, különféle tárgyakat bemutatató termeket és tereket. Erre törekszünk mi is. Igazi, különböző gyűjteményi tematika szerint berendezett kastélymúzeumot akarunk létrehozni. Megint hangsúlyoznom kell, hogy ezt nem lehet megtervezni néhány hónap alatt. Évek alatt kialakított koncepciók mentén dolgozom, ami változik, az az eltelt idő, a megfogalmazódó új igények alapján változik.

MC: Szerzeményezés, restaurálás, a műtárgyállomány alakítása szempontjából tudományos igazgatóként milyen elveket kíván érvényesíteni?

¶ Ebben a kérdésben általánosan ismert és eddig is követett alapelveket kell figyelembe vennem. Minden valaha Eszterháza-hoz köthető tárgy, dokumentum megszerzése erkölcsi kötelességünk és célunk. Nemzeti örökségünkről, a magyar történelem forrásairól, dokumentumairól van szó. Kötelességünk ezek megszerzése, feldolgozása, megőrzése és közkinccsé tétele.

MC: Még az Eszterháza Központ 2014-es létrejötte és a műtárgyak Fertődre költöztetésének 2016-os kezdetét megelőzően a többi között az MTA Művészettörténeti Tudományos Bizottsága a múkincsek Fertődre költöztetése ellen foglalt állást, kifejtve, hogy a műtárgyak legnagyobb része nem tartozott a fertői kastély berendezéséhez. A korszak szakértőjeként mit gondol erről a kérdésről?

¶ Azt azonban nem vitatja senki, hogy az Esterházy-kincstár néven ismert múkincsegyüttes az Esterházy család hercegi ágának a tulajdonában volt. Eszterháza pedig szintén a hercegi ág uradalmi közé tartozott.

MC: Az Esterházy-kincsek mely gyűjteményrészei találhatóak most Fertődön?

¶ Az ötvösgyűjtemény van jelenleg Eszterházában.

MC: *Tudományos igazgatóként milyen tervei vannak a műkincsekkel, lehet-e látni, hogy mikor kerülhet esetleg sor kiállításra, körvonalazódik-e már kiállítási koncepció?*

¶ Minden tervem a műkincsek megőrzésén túl ennek a felbecsülhetetlen értékű történelmi és művészeti örökségnek a bemutatására irányul. Többek között a kiemelkedő műtárgyak köré időszakonként tematikus kiállításokat fogunk szervezni. Ennek megvalósításában pedig munkatársainkra és természetesen minden speciális feladat elvégzéséhez szükséges külsős szakértőre is számítunk. A koncepció pedig egy szóban: kastélymúzeum.

MC: *A hosszú távú tervek szerint az Esterházy-gyűjtemény mely gyűjteményrészeit őrizné, állítaná ki és tenné kutathatóvá az Eszterháza Központ? A kutathatóságot dokumentumok esetében digitalizációval, illetve tágabb értelemben egyéb eszközökkel tervezik-e segíteni, támogatni?*

¶ Hosszú távú tervekről azért nehéz beszélni, mert nagyon sok tényezőtől függenek. Felelősen azt mondhatom, hogy mindazokat a gyűjteményi egységeket, amelyekkel rendelkezünk, megőrizzük, illetve ki is fogjuk állítani. Természetesen rendelkezünk kutatási szabályzattal. Folyamatban van a digitalizált műtárgyak online kutathatóvá tétele.

MC: *Van-e a központnak kapcsolódása az Esterházy család legkülönbözőbb ágaihoz, tagjaihoz? Ha igen, terveznek-e együttműködések a jövőben?*

¶ Igen van. Mind az intézménynek, mind pedig nekem személyesen van kapcsolat az Esterházy család tagjaival. Ez még visszanyúlik Esterházy Móric miniszterelnök iratainak kutatásáig. Akkor a család részéről minden támogatást megkaptam. Ezúton is köszönöm a segítőkészséget, és remélem, hogy ebben az új munkakörben is méltó leszek a bizalmukra.

A fraknói levéltár berendezése, 17. század vége
Fotó: Kiss Erika

VISKOLCZ NOÉMI AZ ESTERHÁZY HERCEGI LEVÉLTÁR

*a története legalább
négy száz éves:
a tudatos
iratgyűjtés kezdetei
és a levéltár
felállítása
a családot
a felemelkedés
útján elindító
Esterházy Miklós
gróf (1583–1645)
idejére nyúlik vissza*

IAz Esterházy hercegi család levéltára klasszikusan magánlevéltár, s mint ilyen, elsősorban a család hatalmas vagyonát biztosító jogi, gazdasági és történeti dokumentumait tartalmazza. A története legalább négy száz éves: a tudatos iratgyűjtés kezdetei és a levéltár felállítása a családot a felemelkedés útján elindító Esterházy Miklós gróf (1583–1645) idejére nyúlik vissza. Már az ő működése alatt komoly méretű iratanyag keletkezett, összefüggésben nádori tisztségével és vagyongyarápító tevékenységével. A következő generációk – Miklós grófort tizenkét herceg követte Esterházy V. Pál herceg haláláig (1901–1989) – hasonló irattermelése eredményezte az egyik legnagyobb arisztokrata családi magánlevéltár létrejöttét, amely a magyar történelem kimeríthetetlen forrásának bizonyult.

*a levéltár
elegáns lazac
színű, precízen
felcímkézett
fiókrendszere a mai
napig fennmaradt*

IA 17. század végén I. Pál herceg létrehozta a családi hitbizományt, és ennek elidegeníthetetlen tartozékaként a Stamburgban, a fraknoi várban tárolták az iratokat. A levéltár elegáns lazac színű, precízen felcímkézett fiókrrendszere a mai napig fennmaradt. A jelentőségét az is érzékelteti, hogy a kincstárhoz hasonlóan rendkívüli védelmet biztosítottak neki, közvetlenül a Schatzkammer bejáratánál helyezték el.

*a jogbiztosító-
történeti-családi
vonatkozásúak
– ez utóbbit
egyszerűen csak
törzslévéltnak
szokás nevezni –
a fő rezidenciába,
a kismartoni
kastélyba kerültek*

IA 18. században kettéosztották a megállíthatatlanul növekvő iratállományt: a birtokokra, uradalmakra vonatkozó gazdasági jellegűek Fraknóban maradtak, míg a jogbiztosító-történeti-családi vonatkozásúak – ez utóbbit egyszerűen csak törzslévéltnak szokás nevezni – a fő rezidenciába, a kismartoni kastélyba kerültek. A levéltár gondozását ekkortól már szakemberek vették át, akik egy ma bonyolultnak tűnő, mégis logikus rendszert építettek ki az iratok kezelésére: az iratokat tematikus repositóriumokba sorolták, illetve személyi levéltárakat hoztak létre a családtagokhoz és uradalmi alkalmazottakhoz kötődően. A levéltárosokat név szerint is ismerjük, legfőbb feladatuk a vagyon biztosítását és megőrzését alátámasztó

adatszolgáltatás volt. Ennek megfelelően titoktartásra kötelezték őket, a levéltár működését szigorú rendeletekkel szabályozta a hitbizományi tulajdonos. A levéltárosok sorában kétségkívül Hajnal István történész volt a legnevesebb, aki nyolc éven át, 1922 és 1930 között töltötte be a tisztséget.

1867 után a hercegi család, Esterházy III. Miklós (1817–1894) és Esterházy IV. Miklós (1869–1920) regnálása alatt fokozatosan megnyitotta a levéltárát a kutatók előtt, ám szigorú kötöttségekkel

¶ Az elmúlt századok során mindvégig jellemző maradt a levéltár viszonylagos rendezettsége, a gondos kezelés és a levéltáros megbecsültsége. 1867 után a hercegi család, Esterházy III. Miklós (1817–1894) és Esterházy IV. Miklós (1869–1920) regnálása alatt fokozatosan megnyitotta a levéltárát a kutatók előtt, ám szigorú kötöttségekkel: a mindenkori herceg engedélye volt szükséges, és csak a régebbi korokra, a 17–18. századra irányulhattak a kérések. A levéltárba sorra jelentkeztek be a 19–20. század nagy történészei, művészet-, művelődés- és zenetörténészei: Szalay László, Salamon Ferenc, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Marczali Henrik, Thallóczy Lajos, Takáts Sándor, Szekfű Gyula és persze a legismertebb nemzetközi Haydn-kutatók, mint Carl Ferdinand Pohl és Guido Adler. Érdekes, hogy egészen az első világháború végéig működött az iratkölcsonzés, azaz a kérelmezett köteteket, iratsomókat más levéltárakba küldték, ahol a kutató helyben használhatta, majd ez a gyakorlat 1926 után megszűnt.

EGY PÉLDA: AZ ESTERHÁZY-KÉPTÁR TÖRTÉNETÉNEK LEVÉLTÁRI KUTATÁSA (1880–1914)

¶ A hercegi levéltár jelentőségére egy kutatás történetének felvázolásával szeretnék rávilágítani. 1870 év végén a magyar állam megvásárolta Esterházy III. Miklós hercegtől a képtárát 1,3 millió forintért. A 637 festményből, több ezer rajzból és metszetből, valamint könyvekből álló gyűjtemény a mai napig a Szépművészeti Múzeum jelentékeny állományát képezi. Ugyanakkor a képtár és gyűjtemény szerves gyarapodását és történetét rögzítő írásos dokumentumok, például vételi szerződések, inventáriumok, természetszerűleg a hercegi levéltárban maradtak. Ezt ismerte fel Pulszky Károly, az Országos Képtár vezetője, amikor 1880-ban kutatásra kért engedélyt

Esterházy IV. Miklós hercegtől, hogy az Esterházy-gyűjtemény szakszerű feldolgozását megkezdhesse. Ha Pulszky nem is, harminc évvel később Kammerer Ernő és Meller Simon vitte véghez a kitűzött célt: „a helyes és alapos műtörténeti munkásságnak egyik feltétele, hogy a műtárgyak provenienciái a lehetőségig megállapíttassanak” (Kammerer Ernő levele Esterházy IV. Miklósnak, 1909. június 3.).

¶ Kammerer Ernő, az Országos Képtár kormánybiztosa, a későbbiekben a Szépművészeti Múzeum igazgatója 1895-ben jelentkezett be a hercegi levéltárban, hogy a kutatásokhoz hozzáfogjon. A dolgát megkönnyítette, hogy Merényi Lajos levéltáros régi jó barátja volt. Ő sem tudott azonban időt szakítani a kitartást és türelmet igénylő munkálatokhoz, így csak tíz évvel később Meller Simon személyében akadt olyan szakember, aki alkalmas volt a feladat elvégzésére. Mellert tehát Kammerer bízta meg a levéltári források összegyűjtésével és feldolgozásával. Meller 1906-tól rendszeresen járt Kismartonba és Fraknóra, hogy megismerje az iratokat. Az általa kiválogatott több mint kétezer-ötszáz dokumentumot 1909-ben két ládában Budapestre szállítottak, hogy lemásolják azokat. Meller ezen kívül megtekintette és felmérte a hercegi képtár el nem adott állományát Kismartonban, Fraknón, Pottendorfban és Bécsben. 1912-ben újabb iratokat kértek kölcsön a levéltárból Budapestre: kilenc 19. századi festmény- és metszetinventáriumot és az ezekre vonatkozó dobozokban lévő cédulakatalógust.

¶ Meller 1914-ben készült el a művével. Eredetileg németül is kiadták volna Bécsben a *Jahrbuch der allerhöchsten Kaiserhauses* külön köteteként, de ez végül elmaradt. A könyv 1915-ben jelent meg *Az Esterházy képtár története* címmel az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum kiadásában. Az előszóban külön köszönetet nyilvánít Esterházy Miklós hercegnek, „ki kastélyait és irattárait nemes liberalizmussal nyitotta meg a kutatás előtt s a kiemelt iratoknak Budapestre, a Szépművészeti Múzeumba való szállítását s itt éveken át tartó feldolgozását engedélyezte”. Meller hetvenoldalas áttekintő tanulmányát egy okmánytár egészíti ki, amelyben hétszázötven forrást közölt kivonatolva, valamint a hercegi képtár 1820-ban felvett leltárát és szerzeményi naplóját teljes egészében.

az általa
kiválogatott több
mint kétezer-ötszáz
dokumentumot
1909-ben két
ládában Budapestre
szállítottak, hogy
lemásolják azokat

A 20. SZÁZAD SORSFORDULÓI

¶ Az első világháború, majd a Tanácsköztársaság idején történt események – többek között a fraknói kincstár egy részének államosítása 1919-ben – már a tizenegyedik herceget, Miklóst arra készítették, hogy gyűjteményei és vagyona megóvása érdekében intézkedéseket tegyen. 1920 áprilisában váratlan halálával a döntések kényszere fiára, V. Pálra hárult. Neki azzal súlyos ténnyel is szembeesnie kellett, hogy a trianoni béke szétszakítja az ő éppen megörökölt birodalmát: birtokai egy része, így Kismarton, Fraknó uradalmi Ausztria új, burgenlandi tartományába kerültek, a másik részük Magyarországon maradt. A fiatal, édesapja elhunyt után villámgyorsan nagykorúsított Pálnak a mellette álló családi tanáccsal azt kellett mérlegelnie, hogy a családi levéltár legfontosabb részét Ausztriában hagyja-e, vagy megpróbálja a béke hatályaba lépéséig elszállítani. Végül a magyar állampolgárság és a költöztetés mellett szánta el magát. Így 1921 augusztusában a bevonulásra készülő osztrák csapatokat megelőzve Kismartomból szekereken és vasúti kocsikon Eszterházára szállították a levéltárat, a könyvtár legértékesebb darabjait, a hercegi hangszergyűjteményt és a Haydn-hagyatékot. Ugyanakkor a fraknói várban őrzött óriási mennyiségű iratanyag a helyén maradt, mozgatásának nem látták értelmét.

azzal súlyos ténnyel is szembeesnie kellett, hogy a trianoni béke szétszakítja az ő éppen megörökölt birodalmát: birtokai egy része, így Kismarton, Fraknó uradalmi Ausztria új, burgenlandi tartományába kerültek, a másik részük Magyarországon maradt

¶ Eszterháza azonban csak átmenetileg szolgált a levéltár székhelyéül. Mivel a kastélyban a használhatóságát és a megfelelő védelmét nem lehetett biztosítani, Pál herceg hallgatott szakembere, Hajnal István tanácsára – miszerint a levéltárat Budapesten, az ország fővárosában kell méltó módon felállítani –, és 1926 augusztusában a budai várban lévő Tárnok utcai Esterházy-palotába költöztették az iratgyűjteményt. Az egyszerű és modern berendezést maga Hajnal tervezte meg: két helyiségben vasállványokon helyezték el a törzslévélár repositóriumait, a történelmi iratokat, a családi levelezéseket, a pecsét- és éremgyűjteményt, valamint a zenei anyagot a Haydn-kéziratokkal, a zárgondnoki és kegyúri iratokat, a térkép- és tervrajzgyűjteményt. A könyvtárterembe pedig a mintegy négyezer kötet mellé

1926 augusztusában a budai várban lévő Tárnok utcai Esterházy-palotába költöztették az iratgyűjteményt

a levéltár régi jegyzékei, a birtokok, épületek, műkincsek leltárai kerültek.

¶ A hercegi levéltár 1926-tól tehát sikerrel és a gondos alkalmazottaknak köszönhetően veszteségek nélkül folytathatta működését Hajnal irányításával. Ezekben az években egyre több kutató igyekezett bejutni a nagy múltú történelmi levéltárba, amihez Hajnal támogatásán kívül a herceg engedélyét is meg kellett szerezniük. Hajnal mindemellett történészi munkájával sem hagyott fel: a levéltár rendezése alatt szerzett ismereteivel egy nagyszabású forrásokozat tervét dolgozta ki, aminek azonban csak két kötete jelent meg 1930-ban és 1932-ben. A tudományos feldolgozás Hajnal 1930-as távoztával félbeszakadt.

¶ Az 1928-tól szolgálatba lépő új levéltáros, Hárich János elsősorban a zenetörténet iránt érdeklődött, és a szenvedélyes zeneszerető Pál herceg beleegyezésével hozzáfogott egy külön zene- és színháztörténeti részleg (*Acta musicalia* és *Acta teatralia* elnevezéssel) létrehozásához. Ennek aktualitását az 1932-es nemzetközi Haydn-év adta, amelynek egyes eseményein Pál herceg is részt vett fővédnökként. Hárich nemcsak a budai törzslevéltár iratait használta fel, hanem a fraknói levéltárét is, megbontva annak egységét és rendjét: több száz zene- és színháztörténeti forrást gyűjtött ki és vitt a budai palotába. A fraknói iratok között máig megtalálhatók a kiemelt dokumentumok helyére rakott őrzjegyei. Hárich beavatkozásai más levéltári egységeken is meglátszanak. A 17. századi családtagok – Esterházy Miklós és két fia, László és Pál – iratainak rendezésekor például a repositóriumokból is kivett oda szervesen tartozó dokumentumokat. Rendszerező munkájának lenyomatai a ma is meglévő gépelt segédletei Esterházy László és Esterházy Pál nádor levelezéséről, katalógusa Haydn kéziratairól, történeti összefoglalásai az Esterházyak zenei életéről és a kismartoni kastély kertjéről.

¶ A levéltár és a gyűjtemények szempontjából fontos lépés volt az 1936. évi XI. törvény megalkotása a családi hitbizományokról, amelynek a célja elsősorban a hitbizományban kötött földek felszabadítása volt, de kötelezte a hitbizományt a vagyona rendezésére és megállapítására, így az elidegeníthetetlen gyűjtemények, köztük a levéltár összeírására.

Hárich János
elsősorban
a zenetörténet
iránt érdeklődött,
és a szenvedélyes
zeneszerető
Pál herceg
beleegyezésével
hozzáfogott egy
külön zene- és
színháztörténeti
részleg (*Acta
musicalia* és
Acta teatralia
elnevezéssel)
létrehozásához

A budai Tárnok utcai Esterházy-palota
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár – Budapest Gyűjtemény, leltári szám: 030396

A Tárnok utca 9–13. alatti Esterházy-palota 1945-ben
Fortepan / Archiv für Zeitgeschichte ETH Zürich / Agnes Hirschi

a háború végére az Esterházy-palota középső épületrésze a bombázások következtében szinte teljesen megsemmisült, de a levéltárban szerencsés módon nem esett jelentősebb kár

¶ A második világháború kitörése, majd Budapest bombázása újra nehéz helyzetbe hozta a hercegi családot. A legfontosabb iratokat biztonságban akarták tudni, ezért az ugyancsak a budai várban lévő Magyar Országos Levéltár épületébe vették azokat 1942 októberében. Ezt két évvel később, 1944 októberében egy újabb letéttel egészítették ki, de így is bőven maradt még anyag a Tárnok utcában. A háború végére az Esterházy-palota középső épületrésze a bombázások következtében szinte teljesen megsemmisült, de a levéltárban szerencsés módon nem esett jelentősebb kár.

¶ 1945 után Esterházy Pál Magyarországon maradt, nem menekült el külföldre, megnősült, az Operaház balerínáját, Ottrubay Melindát vette feleségül, és a pesti oldalra költöztek egy körúti lakásba. 1948 karácsonyán letartóztatták, és a Mindszenty-per negyedrendű arisztokrata vádlottjaként a demokratikus államrend és köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés vádjával tizenöt év fegyházra ítélték. Időközben a hitbizományokat az április 2-án hatályba lépő 1949. évi VII. törvény megszüntette, és a hitbizományi vagyonokat államosították. A nemesi családi gyűjteményeket, könyvtárakat, levéltárakat, műtárgyakat a Fügedi Erik történész által vezetett Veszélyeztetett Magángyűjtemények Miniszteri Bizottsága mérte fel, és elrendelte közgyűjteményekbe való szállításukat. A Tárnok utcai Esterházy-palota 1949. december 13-án került sorra: összeírták a kép-, könyv-, hírlap-, kotta-, metszet, bútor- és levéltári anyagát. Az összefoglaló jelentés így fogalmaz a levéltárról: „felbecsülhetetlen az Eszterházy család volt kismartoni levéltárának anyaga, melyben 2000 középkori oklevél (400 000 forint) mellett Miklós és Pál nádorok iratai (utóbbi 67 000 forint értékben), kiadott török levelek, XVI. századi urbáriumok, XVII. századi királyi levelezés található. A legnagyobb értéket e téren kétségtelenül az 1848-as külügyminiszter Eszterházy Pál iratai jelentik. Ezt az anyagot – mely a mai napig ismeretlen volt – felértékelni nem lehet.” (Fügedi Erik: A veszélyeztetett magángyűjtemények miniszteri biztosának összefoglaló jelentése, 1949. december 21.) A 67 folyóméternyi levéltárat öt gépelt oldalon keresztül sorolták.

¶ Az Esterházy-archívumot a Magyar Országos Levéltárba szállították. A levéltár korábban kialakított rendszerét meghagyták, azaz nem bontották meg a 17. század vége óta formálódó szerkezetet két kivétellel: a középkori okleveleket és a térképeket kiemelték, és azóta is elkülönítve kezelik. Az iratanyag rendezésében Bakács István, Borsa Iván, Iványi Emma, Magyar László és Pataky Lajosné vett részt, az első leíró leltár 1956-ban jelent meg *Az Esterházy család hercegi ágának levéltára* címmel. 1978-ban „a szemlélet fejlődésével” egy újabb repertóriumot tettek közzé, amelyben a fondokra és állagokra bontott anyagot átszerkesztve mutatták be. Az Esterházy hercegi levéltár jelenleg 101 repositóriumot, 54 fondot és 26 állagot tartalmaz, összesen 326 folyóméter terjedelemben.

¶ A Magyar Országos Levéltár még 1949-ben átadta az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának a Hárich János által az 1930-as évek elején elkülönített zene- és színháztörténeti állagokat. Vécsey Jenőt, a Zeneműtár vezetőjét és munkatársait meglepetésként érte az anyag érkezése, de pontosan felismerték annak zenetörténeti értékét: Joseph Haydn csaknem száz eredeti kézírata, műveinek első kiadása mellett a hercegi udvar zenei életének különleges dokumentumait kapták meg. A későbbiekben hetven fasciculusnyi iratot a Színháztörténeti Tárbá helyeztek át, és ott is őrzik a mai napig.

Vécsey Jenőt,
a Zeneműtár
vezetőjét
és munkatársait
meglepetésként érte
az anyag érkezése,
de pontosan
felismerték annak
zenetörténeti
értékét: Joseph
Haydn csaknem
száz eredeti
kézírata, műveinek
első kiadása
mellett a hercegi
udvar zenei
életének különleges
dokumentumait
kapták meg

AZ ESTERHÁZY HERCEGI LEVÉLTÁR RÉSZEI 1945 ELŐTT ÉS UTÁN

A budai Tárnok utcai törzslevéltár tehát szétdarabolódott 1949 után. Az azóta eltelt időben az is kiderült, hogy állományát veszteségek is érték és iratok tűntek el belőle. A rendszerváltás környékén ugyanis több hercegi tulajdonú, főként zenei jellegű dokumentum bukkant fel antikvár forgalomban. A Haydn-művekből és az 1711-ben Bécsben kiadott *Harmonia caelestis* kézíratos példányából a tulajdonosi pecsétet kivágták, de megállapítható volt, hogy ezek még a Hárich János-féle zenei gyűjteményből származnak. A szakértők szerint feltehetőleg egy egykori hercegi alkalmazott tartotta meg

1926–1945	1945 után	
Budai Tárnok utcai törzslevéltár	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára	1526 előtti gyűjtemény (2443 darab kiemelt, 1526 előtti oklevél)
		Esterházy család hercegi ágának levéltára
		Tervtár (kiemelt térképek és rajzok)
	Országos Széchényi Könyvtár	Kézirattár
		Zeneműtár
		Színháztörténeti Tár
		Térképtár
Fraknói gazdasági levéltár	Esterházy hercegi magánlevéltár, Fraknó (Esterházy Privatarchiv Forchtenstein)	

a kis kollekción, amit a halála után az örökösei értékesítettek. Az irategyüttest az Országos Széchényi Könyvtár vásárolta meg. Hárichról egyébként érdemes tudni, hogy a Mindszenty-per egyik mellékvádlottjaként szintén börtönbe került, majd 1958-ban Ausztriába emigrált, ahol Kismartonban ismét a hercegi levéltár vezetőjeként dolgozott. 1990-ben hunyt el Kismartonban.

¶ Egy másik esettel Horányi Mátyás színháztörténész szembe-sült, amikor a Fővárosi Operettszínház egy díszlettervezője-gyűjteményében rátalált Pietro Travaglia – az eszterhá-zai opera- és bábszínház díszlettervezője 1771 és 1798 között – vázlatkönyveire, ezeket aztán ugyancsak az Országos Szé-chényi Könyvtár szerezte meg. Feltehető, hogy a hercegi csa-lád tagjainál és az alkalmazottaknál is maradhettek további dokumentumok, amelyek ma magántulajdonban vannak.

¶ Ez utóbbi esetektől eltekintve elmondható, hogy az 1920 utá-ni költözések és a háborús évek korántsem okoztak összessé-gében olyan pusztításokat az Esterházy hercegi levéltárban, mint más arisztokrata levéltárakban. A Batthyány hercegi levéltárat Körmenden a megszálló szovjet hadsereg részben megsemmisítette, majd a Magyar Országos Levéltárban elhe-lyezett maradék anyag egy része 1956-ban egy bombatalálat után elégett. Az Esterházy hercegi család levéltára a két bu-dapesti közgyűjteményben jól kutatható. Más szabályok vo-natkoznak a ma Fraknóban (Forchtenstein, Ausztria), az Es-terházy-vár hideg és vastag falai között lévő mintegy tízezer folyóméternyi levéltárra. Ez ma az Esterházy Privatstiftung tulajdona, s mint magánlevéltár működik; kutatása korláto-zott, és az alapítvány vezetőségének engedélyétől függ.

a háborús évek korántsem okoztak összességében olyan pusztításokat az Esterházy hercegi levéltárban, mint más arisztokrata levéltárakban

múzeumőr

Szilágyi Lenke felvétele

GRÉCZI EMŐKE

„BÁRMIHEZ NYÚLSZ, VAN BENNE ANYAG,
ÉS MÉG KÖZÖD IS VAN HOZZÁ”

BESZÉLGETÉS ESTERHÁZY MARCELL KÉPZŐMŰVÉSSZEL

I Bőven jutott neki az Esterházy-örökségből. Kapcsolódó művei olyan konstrukciók, amelyek maguk is ezt az örökséget gyarapítják, ugyanakkor az író apa hagyatékának rendezése nagyon is konkrét feladatot szabott rá. Esterházy Marcell képzőművésszel beszélgettünk.

MC: Meddig tudnál visszamenni a történelemben? Milyen mélységig tudnál felrajzolni egy családfát?

I Mindig azt hiszik, hogy ez egy hatalmas család, pedig számszerűen nem vagyunk sokan. Ha szükséges lenne, vissza tudnék menni, de amennyi engem ebből érdekel, a Schwarzenberg ükanyáig mennék vissza. Ha le kellene rajzolni az ágakat, tudom, a brüsszeli rokonok hogyan kapcsolódnak a nagyapám unokatestvérén keresztül, és hol kapcsolódnak a németek, de tényleg nem vagyunk olyan sokan. Valamikor a kilencvenes évek elején Lockenhausban volt egy családi találkozó, ahol elvileg mindenki jelen volt, az akkor készült családi csoportképen nagyjából harminc férfi szerepel. A rokonság egy része Belgiumban, Ausztriában, Németországban él, de létezik francia vonal is.

MC: Ha II. Pálról vagy III. Miklósról van szó, el tudnád őket helyezni térben, időben?

I Nagyjából igen. Bonyolítja a dolgot, hogy mindenki Miklós. Nekem pedig az első az öcsém, és tőle megyek vissza időben. A német rokonság kicsit aktívabb, ha van valamilyen fejlemény a családban, akkor velük levelezünk. Egy időben voltak találkozók, kísérletek, hogy legalább a fiatalok összejárjanak. Konkrétan a mi esetünkben az sem mindegy, hogy az Esterházy-vonalon indulunk el, vagy a Károlyi-vonalon. Dédnagymamám Károlyi Margit, az ő családja is érdekes szál. Nem beszélve a már említett Schwarzenberg-vonalról.

MC: Számtalan kastély, kúria, városi palota kapcsolódott valaha a családhoz. Melyikhez érzel kötődést? Majkról például hoztál földet az egyik művedhez.

¶ Mondjuk ki: loptam. Odamentünk Gáspár fiammal egy ásóval, és elhoztuk. Bonyolultabb lett volna valakinek elmagyarázni, hogy kik vagyunk, és miért van szükségem a földre. Ebből lett a *Földet vissza nem veszünk!* című munkám. A közvetlen családomhoz Majk és Csákvár tartozott, ezekhez a helyekhez nyilván erősebben kötődöm. Évente egyszer elmegyünk a gyerekekkel, hogy megmutassam, mi nem lett az övék. Ezen kívül Szigligethez fűz még kapcsolat, ami ugyan nem hozzánk tartozott, és számomra már csak alkotóházként lett fontos, hiszen az apám is dolgozott ott. A brüsszeli rokonaim édesapja, aki már nem él, még Szigligeten volt gyerek, ezért van fogalmam arról, milyen volt a kastély régen. Ők egyébként a mai napig nem nagyon értik az államosítás lényegét. Hiszen náluk ott a kastély kulcsa, amit az apjuk annak idején magával vitt. Amihez végképp nincs kapcsolódásom, pláne érzelmileg, az Fertőd, Kismarton, Fraknó, ezek számomra éppúgy történelmi emlékhelyek, mint bárki számára.

MC: *Éltél Franciaországban, bizonyára tapasztaltad, hogy ott az Esterházy név nagyon más érzéseket vált ki az emberekből. A Dreyfuss-ügy negatív figurájáról van szó, és az új Polanski-film nyilván visszahozza a köztudatba. Ugyanakkor Németországban az édesapád elismertsége miatt jelent az Esterházy név nagyon erős brandet.*

¶ Az erős francia társadalmi tudatban élénken él a Dreyfuss-per. Hogy mennyire, azt nehéz kívülről átérezni, mert idehaza nem hiszem, hogy Tiszaeszlár az utca emberének ma bármit is jelentene. Ott tényleg minden szinten beléjük ivódott, és erre a Polanski-film nyilván ráerősít. Az ügy negatív hőse Walsin-Esterházy, aki egyébként nem is volt született Esterházy, de ez már így rögzült az emberekben. Németországban az ottani ág miatt is ismerik a családot, az apám neve pedig főleg Berlinben és a nagyvárosokban ismert. Sőt sztár volt. Amikor Berlinben sétáltunk, felismerték az utcán, odajöttek hozzánk az emberek. Ez pedig arról szól, hogy a németek számára mennyire fontos a kultúra. Az akadémián is aktív volt, dolgozott kinn ösztöndíjjal, a húgom és az öcsém ott járt iskolába, szóval teljes mértékben beépült a berlini kulturális élet szövetébe. Otthonosan érezte magát.

MC: *Melyek azok a tradíciók, amelyekbe belenőttél? Egyet magam is tudok: a családi mauzóleumba való temetkezés. 2016-ban nagyon sokan átélhettük ezt édesapád temetésén.*

¶ Először a nagyapám temetésén jártam Gannán, másodszor az édesapámén. A nagymamám viszont Farkasréten nyugszik, ő nem akart Gannán temetkezni,

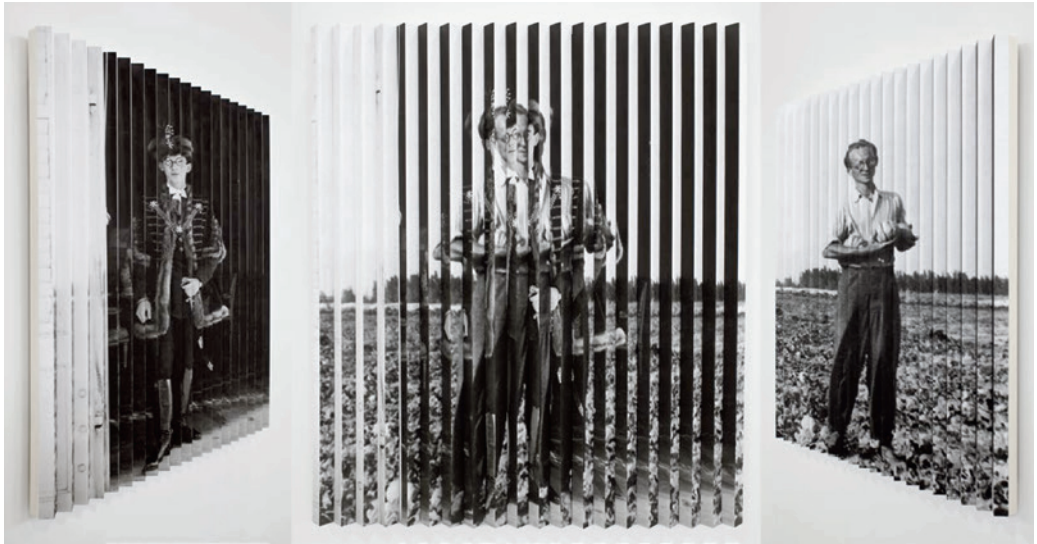
és én is most hasonlóképpen gondolom a magam dolgát. Hideg és sötét. Az apámnál is felmerült, hogy Farkasréten temessük, de azért lementünk Gánára, és ez volt az egyetlen alkalom, amikor igazán éreztem, hogy egy Esterháznak van valamije. Kérdeztem a polgármestert, lehet-e a falba egy lyukat vágni az urna számára. Ő pedig azt mondta: „Marcell, értse meg, ez az önké.” Ilyet 1945 óta nem nagyon hallott az ember. Nagyon kedvesen ápolják ott az Esterházyak emlékét, és szerintem jól döntöttünk, bár a mai napig sokan mondják, hogy az apámnak elérhetőbbnek kellett volna maradnia. Így is meglepően sokan járnak oda, mindig van friss virág a sírjánál. A temetés után mondták a helyiek, hogy ennyi embert itt még nem láttak, mert egyébként ha egy autó átmegegy a falun, másnap mindenki erről beszél. Nagyon helyesek, barátságosak és politikamentesek. Szeretek oda járni. Visszatérve a tradíciókra, a nagyapámmal kapcsolatban szoktam mondani, hogy volt négy fia, és annak ellenére, hogy nem volt élete, nem volt szabadsága, sőt még a titkosszolgálattal is együttműködött, mégis át tudta adni a gyermekeinek, hogy mi az, hogy szabadság, mi az, hogy tradíció.

MC: Sőt létezik olyan olvasata a Javított kiadásban feltáruló történetnek, mintha pontosan ezért is hozott volna áldozatot.

¶ Egyrészt én is ezt gondolom, mert valami oka volt, hogy ezt a döntést hozta, miközben nem szeretném felmenteni sem, mert sokan hasonló helyzetben nem így döntöttek. Sokan sokféleképpen magyarázták, támadták is az apámat, amiért nyilvánosságra hozta a dokumentumokat. Apámnak és nekem alkotóművészként megadatott, hogy a magunk módján kezeljük a dolgokat, nem vagyunk történészek.

MC: Elérkeztünk hozzád, a munkáidhoz. Mi volt az első „lelet” az örökségből, amihez képzőművészként nyúltál?

¶ Nem terveztem, hogy a családommal fogok foglalkozni, és nem is az apaival kezdem: első családi vonatkozású művemben az anyai nagyapám szerepel, egy vásárnapi ebéd közben felvett filmen. És csak ezt követően öt évvel kanyarodtam rá valóban a családi dolgokra, mert belefutottam olyan archív anyagokba, amelyekkel öröm volt dolgozni. Bár az apám ezt a területet eléggé lefedte, mégis sikerült a magam módján foglalkozni vele. Az a videó valamiért nagyon sikeres is lett, talán azért, mert nagyon egyszerű eszközökkel lehetett az időről beszélni. Szeretem, amikor egy nagyon egyszerű változtatás csomó új réteget hoz elő. Horányi Attila hívja sűrítésnek. Ez nyilván veszélyes, mert alapvetően

Orthodromie (2011) giclée nyomtatás, fa, 100×85×5 cm

sok mindent feltételezek a nézőről, hogy ugyanazokat az asszociációkat fogja hozzákötni, holott nem feltétlenül van így. De mint alkotóművésznek megvan a szabadságom, hogy szabadon hozzányúljak mindenhez, szabadon értelmez-
zek mindent. Persze ebben van felelősség is.

MC: *Kérdés, hogy a nézők ötven év múlva fogják-e tudni értelmezni ezeket a rétegeket, jelentéseket. Például amikor az apai nagyapádról két képet érintkeztettél: az egyiket tizenhat évesen a csákvári kastély előtt áll, a másikon az ötvenes években, a Hortra való kitelepítés idején, egy dinnyeföldön.*

¶ Ez az *Orthodromie*. Oda kell írni ezeket az adatokat, és így is szerepel az MNG kiállításán. Ha tudja a néző, kit és milyen körülmények között ábrázolnak a képek, a lényeg összeáll, nem kell hozzá mélyebb tudás. Az Esterházy Pál letartóztatását, feleségétől, Ottrubay Melindától vett búcsúját feldolgozó, összefonódott kezeiket ábrázoló fotómunka, a *Turner la page* értelmezése már bonyolultabb. Szerintem ez az intermédia tanszékről hozott „betegség”, a kényszer, hogy mindig meg kell indokolnom a méret, a médium, a téma választását, mindig kell magyarázat, soha ne csináljak semmit csak úgy. Pedig néha jó lenne.

MC: *Lehet mondani, hogy van az eddigi életművednek egy apád halála előtt és utáni, szétválasztható korszaka?*

¶ Minden nagyobb munkánál, például amikor elkészült az *Orthodromie* vagy a *Fekétén-fehéren* videó a *Sípoló macskakő* zárójelenete alapján, amelyben a nagyapám szerepel, mindig úgy éreztem, hogy ez egy kerek egész, és el lehet engedni. Aztán újra belefutottam valamibe, ami elég izgalmas volt ahhoz, hogy foglalkozzam vele. A *Jelentés* című kiállításnál is már elég erősen toltam el magamtól a dolgot, a *Farkasvakság* kiállítás pedig kifejezetten a gyászidőszakról szól, és azután már csak egyetlen munka született, amelyet a Budapest Galériában mutattunk be: az apám üres dolgozószobájában készült videó, majdnem állókép, csak kicsit látszik, hogy mozog a fény vagy libben a függöny, és ez alatt hallható a kisfiamnak a beszédet megelőző halandzsázása. Ők ketten már nem találkoztak, nem ismerték egymást, a fiam csak történetekből fog tudni az apámról. Az álló-mozgó képek jelzik, hogy már nincs történetmesélés, Misa hangja pedig arra utal, amikor még nincs. Amikor ezzel elkészültem, megint úgy éreztem, hogy le lehet zárni valamit, de azt a praxist, amellyel ezek a művek születtek, továbbra is használom. A mostani, Fillér utcai házunk történetéhez már úgy nyúlok, hogy megvan a sokéves archívummal való matatás gyakorlata. Számomra ez egybefüggő folyamat,

független a családi történetektől. Persze mindig előkerül valami. Például belefutok egy történetbe a kitelepítésről, amikor van huszonnégy órád, hogy mindent összeecsomagolj és elmenj, és akkor a Schwarzenberg nagymama hív egy taxit, és elindul a kitelepítésre. És ez annyira jó kép egy öreg arisztokrata grófnőről. A dédnagyapámról is van egy anekdota, hogy a sírásóknak segített, az apám szerint viszont csak lejárt hozzájuk az öreg beszélgetni. Ettől függetlenül csomó helyen úgy jelenik meg, hogy sírásó volt a kitelepítés idején.

MC: Minden családi vonatkozású művedben tetten érhető az irónia. Ez valami terápia lenne? Például amikor a neves Esterházy Miklóssok arcképét egy dobfelszerelésre ragasztod, amin aztán az öcséd dobol... Az egész nagy családtörténetet, minden pátoszával együtt, zárójelbe teszed.

¶ Igen, ez kifejezetten ironikus dolog volt a részemről. Felajánlottam az öcsémnek, ha egy kicsit is úgy érzi, hogy nyomasztja a neve, amelyet korábban már elég sokan megkaptak, és elég sokat letettek az asztalra, „leverheti” rajtuk. Ehhez képest lazán, finoman elkezdett dobolni. Mondtam neki, hogy azt hittem, rendesen odacsap nekik.

MC: Tehát mégis van ebben egy kis terápia.

¶ Ami a nagyapámmal kapcsolatos, ott lehet, de nála nem is használom az iróniát. Az ő története annyira sokkoló a mai napig, hogy csak nagyon komolyan tudtam a témához nyúlni. De így is kellett nyolc év a *Javított kiadás* után, hogy foglalkozzak vele, be tudjam emelni a munkáimba.

MC: Az apáddal beszéltek a műveidről?

¶ Úgy soha nem mutogattam neki, de néha elvetődött a kiállításaimra. És volt két közös estünk. Az egyik Juhász Annánál a Hadikban, Dés Lacival és Dés Andrással, és volt a Margónak egy estje Winkler Nórával. Ezek apa-fiú beszélgetős programok voltak. Ekkor mondta, hogy az *Orthodromie* és a *Feketés-fehéren mintha a Harmonia Cælestis* és a *Javított kiadás* összesűrített verziója lenne.

A dédnagyapámról is van egy anekdota, hogy a sírásóknak segített, az apám szerint viszont csak lejárt hozzájuk az öreg beszélgetni.

Walsin (2011), giclée nyomtatás, 50x50 cm

Cím nélkül (Könyvek) 2017, fa, acél, 45 cm×20 cm×15 cm

Ami persze jól hangzik, de kicsit több munka van a két könyvben, mint a két művemben. A másik, amit mondott, hogy annyira örül, mennyire nem érti néha, amit csinálok. Neki nem volt nagyon köze a képzőművészethez, annak ellenére, hogy voltak képzőművész barátai. Kellett dolgoznia, hogy megértse a műveimet, ami nekem persze tetszett, hogy egyáltalán van olyan, amit ő nem ért.

MC: Az a hagyaték, ami neked jutott, több, mint ami neki, mert te az övét is megkaptad. Tárgyakban és szellemiekben egyaránt. Amikor fából kifaragtd a könyveit, nem akármilyenből, mintha az egész hagyatékot összegyűrtad volna egyetlen műben.

¶ Nagyjából két héttel azelőtt, hogy megtudtam, hogy beteg, hívott az anyám: a kertész szerint három fát is ki kell vágni a kertben, mert ugyan nem látszik, hogy betegek, de belül rohadnak. Ez azért volt fájdalmas mindenkinek, mert az évek alatt kialakult, hogy mind a négyünknek (négyen vagyunk testvérek) lett egy fája, és ebből hármat kivágtak. Anyánk először nem is nagyon mertte elmondani, aztán szólt, hogy a tuskókat félretette nekem. Nem is értettem, hiszen nem vagyok szobrász. De neki mindig vannak megérzései. És talán fél évvel később, amikor náluk jártam, bedobáltam a tuskókat a kocsimba, lemértem az apám könyveit, és kivittem Csepelre az asztalos ismerősömhöz. Lett belőle egy egészen fura tárgyegyüttes: ennek van egy vasból készült, két oldalon zárt tartója, abba kell befelezni a faragványt. Amikor építettük a *Farkasvakság* kiállítását, alig tudtuk berögzíteni, mert ugyan a fa már halott, mégis hihetetlen mozgások vannak benne, a helyiségtől, a páratartalomtól függően. Jó volt látni, hogy él, hogy mozog. Az apámmal közvetlen összefüggésben már nem szeretnék alkotni, noha fotóztam őt a betegsége alatt, az ő felvetésére. Amikor kimentem hozzá, és volt nálam gép, mindig lefotóztam. Lett ebből egy sorozat, az utolsó kockát, bár már előhívtam, még mindig nem mertem megnézni. Az is lehet, hogy soha nem mutatom meg, hogy nem lesz belőle semmi. A nagyapám vagy a távolabbi dolgok esetében érzelmileg nem vagyok ennyire érintett, ugyanakkor igazi kincsesbánya ez a család, az apám is így érezte. Bármireh nyúlsz, van benne anyag, és még közöd is van hozzá.

MC: Az érzelmi feldolgozáson túl a tárgyi hagyaték sorsát is rendezni kellett. Sokakat meglepett, hogy a könyvtár az evangélikus egyházhoz került.

¶ Magyarországon nincsen sok lehetőség, ha intézményben gondolkodsz. Zajlott a Petőfi Irodalmi Múzeummal egy rövid tárgyalás, még Pröhle Gergely vezetése idején. Érdekes persze, hogy Pröhle az evangélikus egyház egyik világi vezetője,

Szilágyi Lenke felvétele

de nem az ő révén került oda a könyvtár. Ez sokkal inkább Fabiny Tamás püspöknek köszönhető, akivel az apám jóban volt. Húszezer kötetről van szó, és ez hatalmas mennyiség. Nem olyan egyértelmű, mint amennyire az elején gondoltam, hogy mindenki örülni fog az Esterházy-könyvtár befogadásának. Pannonhalma merült fel elsőként, ők nem is tudták befogadni, mert több hagyaték is várt már a sorára. De éppen Pannonhalmán találkozott a mamám Fabiny Tamással, és ott kezdődött el egy beszélgetés, az egyház akkor kapta meg az új épületet, én pedig jó ötletnek tartom, egy kicsit fricskának is, hogy nem a piaristákhoz vagy a bencésekhez került.

MC: *Merthogy az apád a piaristáknál tanult, és erősen kötődött Pannonhalmához.*

¶ Fontos barátsága alakult ki Várszegi Asztrikkal és Varga Mátyással. Testvéreim egy része a ferencesekhez járt Szentendrén, én elkerültem az egyházi oktatást. Esterházy Péter és Gitta Könyvtár a gyűjtemény hivatalos neve, és minden kötet beletartozik, ami a Rómaifürdőn összegyűlt. A mamám nagyon sok könyvet hozott magával a kapcsolatukba, így elég gazdag benne a művészeti anyag. Ugyancsak jelentős a német nyelvű irodalom, a dedikált kötetek mennyisége. Az apám rengeteget olvasott, de nem jellemző, hogy belejegyzetelt, bár ilyen példány is akad néhány. Aztán ott vannak a fordítások, nem is gondoltam, hogy ennyi nyelvre fordították le ennyi könyvét. Közben pedig elkezdődött egy gyűjtés, várnak apámtól származó dedikációkat, és fogunk adni tárgyakat egy kisebb kiállításhoz.

MC: *Mi a cél, milyen könyvtár jön így létre?*

¶ Helyben olvasható, kutatható, katalogizált könyvtár. Éppen azt akartuk, hogy használva legyen. Egy Esterházy Péter-kutatáshoz remek anyag, mert látható, hogy mit használt a munkáihoz alapanyagként, bár könyvtárazott is sokat.

MC: *A kéziratok, a levelezés és a fotóanyag végül Berlinbe került.*

¶ Pontosabban a Berlieni Művészeti Akadémia archívumába. Szerintem jó döntés lett, az egyik szemem sír ugyan, hogy elkerült, és nagyon sok kritikát kapok érte. Részben értem, de Berlin nem a világ vége, és akár el is kezdhettünk lobbizni, hogy legyen egy magyar irodalmi kutatói ösztöndíj Berlinbe, mert szerintem örömmel mennének ki a fiatalok dolgozni. Olyan helyre került, amelyről tudom, hogy csak egy atomrobbanás pusztíthatja el. Sajnos ezt a magyarországi

Pietiš giclée nyomtatás, balsaftal, 40x30 cm

gyűjteményekről nehéz elmondani. Édesanyámnak is fontos, hogy biztonságban tudja a hagyatékot. A berliniek boldogok, hogy vigyázhatnak az anyagra, amelyről szükségesnek látták, már ment is a restaurátorokhoz, foglalkoznak vele. Értem, hogy azt mondják, egy Esterházy-kutatáshoz magyar könyvtári háttér kell, így ez a helyzet kicsit lassítja majd a kutatásokat, de legalább nyugodtak vagyunk. Ott a Kertész- és a Konrád-archívum is. Hatalmas terhet raktunk le ezzel a döntéssel. A legfontosabb szempont az volt, hogy egyben maradjon az anyag, feldolgozzák, kutathatóvá tegyék és megóvják. Apám a 20. század végi európai irodalom egyik fontos alkotója, Berlin megfelelő hely a hagyatékunk.

MC: Beszéltek róla? Fontos volt az apádnak, mi legyen a kézírataival?

¶ Ez a topik valahogyan kimaradt. Azt azért néha mondta, hogy ha véletlenül találunk egy füzetet, ami úgy néz ki, mintha egy könyv kézírata lenne, és számunkra nem ismert, akkor még véletlenül se gondoljuk, hogy ez egy könyv, és még véletlenül se adjuk ki. Ez nem érinti a levelezéseket. Jelent meg azóta esszé-válogatás, tehát ez nem jelenti azt, hogy soha többé nem lesz Esterházy-kötet. A levelezést hihetetlenül izgalmasnak találom.

MC: Azt szokták mondani, ha valaki azt akarja, hogy a halála után ne publikálják a hátrahagyott dolgait, akkor nem hagyja az utókorra. Vagyis megsemmisíti.

¶ Az apám mindent megőrzött. Ha a HÉV-en hallott valamit, amit felírt egy villamosjegyre, azt is eltette. Csak a *Harmonia* cetlijei négy hatalmas doboz. Nem tudom, ha azt valaki elkezdi feldolgozni... Két évig minden héten kimentem a Rómaira dolgozni az anyaggal. Egy zsúfolt szobát kell elképzelni, az asztalhoz egy kis ösvény vezetett. Én pedig mindent lefotóztam, mert nem tudom, minek lesz egyszer jelentősége, milyen könyvek voltak akkor körülötte, hogy a Kosztolányi volt a Krúdyn, vagy a Krúdy a Kosztolányin. Rémmálom volt az eleje, aztán kezdett tisztulni a kép. Beláttam, hogy mindent elrakott. A levelezéssel csak annyit tudtam tenni, hogy évtizedekre szétbontottam, látszik egy borítékon, mikor és ki küldte, válaszolt-e rá, akkor kapott egy pipát, a hátán pedig ott a válasz piszkozata. Tehát tudjuk, hogy jó esetben melyik levelének lehet valahol a válasza. A műveit is mindvégig kézzel írta. A levelezésben egy idő után áttért az e-mailre, és ettől kezdve minden sokkal átláthatatlanabb. A mai napig bajban vagyok. 2005 körül egy update kitörölte az összes e-mailjét, legfeljebb a másik félnél maradt meg. Sokkal nehezebben rendszerezhető a digitális levelezés, sokkal rövidebben írt, és ha valakit még becsatolnak, akkor tényleg szétcsúszik

a rendszer. Attól fogva lett némileg átláthatóbb, amikor elkezdtem kinyomtatni, ami meg teljesen abszurd.

MC: *Egyedül fogtál hozzá?*

¶ Valahogy úgy alakult, hogy egyedül. Néha az az érzésem, hogy a képzőművészeti munkáim edzések voltak a nagy feladat előtt, amivel két évet töltöttem el.

MC: *A Harmoniában van egy bekezdés arról, a családban milyen jelentősége van az elsőszülött fiú szerepének. Aki ebben az esetben te vagy.*

¶ Bizony, a lányoknak ebben a sztoriban nagyon nem osztottak lapot. Most olvastam, hogy a hitbizomány hogyan öröklődik tovább, ha nincs elsőszülött fiú. A dédnagyapámnak négy gyereke volt, három fiú, végül egy lány, és mire hozzá eljutott volna az örökség, már az összes unokatestvére ki lett pipálva, és ha nincs náluk elsőszülött fiú, akkor átszáll a hercegi ágra, és ha ott sincs, na akkor jön a lány. A nyolcadik haláleset után rúghat labdába. Az apám is elsőszülött volt, az ő apja is, és az én Gáspár fiam is, így szépen megmutathatom neki, hogy ez mind nem lesz a tiéd. Nyilván van egy kis felelősség ebben, és ez a temetésen mutatkozott meg leginkább. Jött a külföldi rokonság, és ők ezeket a tradíciókat nagyon komolyan gondolják. Kicsit meg is ijedtem a rám osztott feladattól, de gyakorlatias vagyok: a halottakat el kell temetni, ha meg kell fogni az urnát, megfogom, és leviszem az altemplomba. Hozzám jöttek oda a rokonok, nem a nagybátyámhoz, világos lett rögtön, hogy én lettem a családfő az apám halála után. Szerencsére persze nem úgy kell minden reggel felkelnem, hogy ma mi a dolgom elsőszülöttként. Mennyivel egyszerűbb így, hogy már nincs min osztzkodni. Van ebben persze felelősség, de már nagyon másfajta, mint amilyen száz évvel ezelőtt lett volna.

ESTERHÁZY MARCELL 1977-ben született Budapesten. 2003-ban végzett a Magyar Képzőművészeti Egyetem intermédia tanszékén. Tíz éven keresztül élt Franciaországban, Marseille-ben és Párizsban. 2004-ben elnyerte a Lucien Hervé és Rudolf Hervé-díj zsűri különdíját, 2009-től 2011-ig Derkovits-ösztöndíjas. 2015-ben az Európai Fotóhónap Díj jelölje. Művei megtalálhatók magán- és közgyűjteményekben (MNG, Ludwig Múzeum, Kiscelli Múzeum, Kortárs Művészeti Intézet – Dunaújváros). Legutóbbi nagyobb önálló kiállítását *Farkasvakság* címmel az acb Attachment Galériában láthatta a közönség.

térkép 1920

Esterházy Lujza IV. Károly vonata előtt. A háttérben ifj. Andrássy Gyula és Ostenburg-Moravek Gyula (1921)
Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Fényképtár

BITTERA ÉVA

„...EZT HIÁBA, SOHASEM LEHET MEGSZOKNI...”¹

KÉT ESTERHÁZY ÉS A TRIANON-TRAUMA

IAz Esterházy család fordulatos, évszázadokon átívelő történetében ritkábban esik szó a 20. századi női szereplőkről. Kivételt képez az éppen száz éve született, primabalerinából hercegnévé avanszáló herceg Esterházy Pálné Ottrubay Melinda, aki az Esterhazy Stiftungon létrehozásával sokat tett a hercegi ág ausztriai birtokainak felvirágoztatásáért. A következő tanulmány egy fél generációval idősebb Esterházy nemzedék két női tagjának első világháború utáni tevékenységét szándékozik bemutatni. A trianoni békeszerződés következményei mind gróf Esterházy Lujza, mind herceg Esterházy Mária életében fontos változásokat eredményeztek, amelyeket mindketten a saját lehetőségeiknek megfelelően igyekeztek elfogadni vagy épp elutasítani.

A BÖRTÖNVISELT GRÓFNŐ

IGróf Esterházy Lujza 1899. május 7-én született Nyitraújlakon² gróf Esterházy János Mihály (1864–1905) és a lengyel származású gróf Tarnow-Tarnowska Erzsébet (1875–1955) első gyermekeként. Két testvére közül öccse, János nevét ismeri a közvélemény, hiszen ő volt az a kisebbségi magyar politikus, aki 1942-ben a szlovák parlament összes képviselője közül egyedülként nem szavazta meg a zsidók deportálásáról szóló törvényjavaslatot. A három gyermeket férje korai halála után egyedül nevelte az édesanya az újlaki kastélyban.

IA 19. század végén mintegy kétezer-nyolcszáz holdat kitevő nyitraújlaki Esterházy-birtok³ és a hozzá tartozó kastély egykor a gyerekek dédanyjának, az 1849-ben kivégzett báró Jeszenák János feleségének, gróf Forgách Lujzának volt a tulajdona. Esterházy Lujza itt, az 1910-ben 90 százaléban szlovák lakosságú településen⁴ töltötte gyermek- és ifjúkorát. Idegen nyelvek ismerete terén még az arisztokrácia köreiből is kiemelkedő teljesítményt nyújtott; egy 1959-ből származó rövid önéletrajza szerint beszélt magyarul, franciául, németül és angolul (idáig megfelel az általános arisztokrata képzettségnek), és ezekhez társul még a szlovák, a cseh és a lengyel nyelv is.⁵ Élettörténetével kapcsolatban legfontosabb forrásunk az 1991-ben magyarul is megjelent memoárja.⁶ Ugyan a szöveg keretét valóban Esterházy életútja adja, de saját érzelmei és élményei

sok esetben háttérbe szorulnak a valódi üzenet mögött: az asszony ugyanis egész életében arra a kérdésre kereste a választ, hogyan tudna békében élni egymás mellett a magyar és a szlovák nép. Számos írása született ebben a témában;⁷ az etnikai megbékélés érdekében kifejtett tevékenységét az ismerősök, barátok is nagyra értékelték. Horthy Istvánné Edelsheim-Gyulai Ilona Nyitraújlak közeliében, Felsőelefánton töltötte gyermekkorát – az itt eltöltött évekre emlékezve Esterházy Lujzáról (fivérével egyetemben) a következőket írja: „a magyar érdek szolgálatának és a szlovák–magyar kiengesztelődésnek szentelte életét.”⁸

- ¶ Ismerve az ősi családi otthon mikrokörnyezetének nemzetiségi összetételét, logikusnak tűnik, hogy az itt élő Esterházyakat generációk óta foglalkoztatta a Kárpát-medencében élő nemzetiségek közötti megbékélés lehetősége.
- ¶ Esterházy Lujza édesapja, a fiatalon elhunyt gróf Esterházy János a sikeres katonai pályát hagyta el a politikai karrierért, amelynek mozgatórugója szintén a nemzetiségek közötti megegyezés és jó viszony kialakítása volt. Talán éppen az újlaki kastély Zobor-hegyre néző teraszán fogalmazta meg nagyszabású programját, amelyet azonban hirtelen halála folytán csupán az asztalfióknak írhatott. Gyermekei, köztük Lujza játszótársai közül számosan a környékbeli szlovák falvakban laktak; szlovákul beszéltek, ünnepeiken saját népviseletüket öltözték magukra, a szentmiséken szlovák népénekeket énekeltek, és szlovák nyelvű prédikációt hallgattak.⁹ Esterházy Lujza tehát úgy nőtt fel, hogy saját bőrén tapasztalta meg az úgynevezett nemzetiségi kérdés aktualitását – de a trianoni „forgatókönyv” még a hozzá hasonlóan többnemzetiségű területeken birtokos főnemeseket is sokkolta.
- ¶ A kötet második felében kap nagyobb hangsúlyt ifj. gróf Esterházy János sorsa. Esterházy Lujzát és öccsét gyermekkoruktól rendkívül szoros kötelék fűzte egymáshoz, amely a gróf 1945-ben bekövetkezett letartóztatását, majd Szovjetunióba hurcolását követően még inkább meghatározta az asszony életét. Esterházy Lujza minden követ megmozgatott, hogy véget vessen öccse kálváriájának, és kiharcolja az amnesztiát számára. Miután a második világháborút követően Párizsba emigrált, a francia fővárosból igyekezett előmozdítani testvére ügyét – de minden erőfeszítése ellenére Esterházy János végül egy csehszlovák börtönben hunyt el 1957-ben.

Ismerve az ősi családi otthon mikrokörnyezetének nemzetiségi összetételét, logikusnak tűnik, hogy az itt élő Esterházyakat generációk óta foglalkoztatta a Kárpát-medencében élő nemzetiségek közötti megbékélés lehetősége.

- ¶ A trianoni centenárium kapcsán érdemes részletesebben megvizsgálni Esterházy Lujza élettörténetének korabeli szakaszát. Az 1919 és 1923 közötti évekről ő maga a következőket írta: „részt vettem a magyar ellenállási mozgalomban, amelynek célja a Magyarországot egykori területe kétharmadától megfosztó trianoni békediktátum revíziója volt.”¹⁰ Esterházy nyomtatásban is megjelent memoárja fontos kiindulási alap a felvidéki magyar arisztokrácia impériumváltás során átélt élményeinek rekonstruálásához. A fiatal grófnő 1918 tavaszán még kedélyesen csevegett unokatestvérével, herceg Esterházy Máriával a budai vár központjában fekvő patinás Esterházy-palota Dunára néző, körpanorámás teraszán,¹¹ feltehetően meg sem fordult a fejében, hogy egy év múlva országhatárokon kellene átkelnie, ha meg akarná ismételni látogatását.
- ¶ Nyitraújlakon már 1918 utolsó napjaiban megjelent az első cseh legionárius előőr, amelyet január első napjaiban számosabb cseh katonai alakulat követett. A legtöbb megszállt és pár hónap múlva a magyar határokon kívül eső területen élő arisztokrata birtokosnak bele kellett törődnie, hogy kastélyát adott esetben a magasabb rangú katonák rendelkezésére kell bocsátania, kosztot és kvártélyt nyújtva számukra. A nyitraújlaki Esterházyak szerencsésebbek voltak sok erdélyi vagy délvidéki társuknál, mivel a magyarszimpátiájáról híres olasz Barreca Riccardo ezredest, a területi parancsnok Piccione helyettesét és társát, Boriani tábormokot láthatták vendégül (önszántukból).¹²
- ¶ Esterházy Lujza 1919 őszén beköltözött Pozsonyba, hogy megkezdje felsőfokú tanulmányait – igen szokatlan lépés volt ez a korban egy fiatal arisztokrata nőtől. A vidéki otthona után az egykori magyar koronázóvárosban is közvetlenül megtapasztalhatta az impériumváltás nyilvánvaló lépéseit; emlékiratában főként az Erzsébet Tudományegyetemmel szembeni intézkedések, valamint a tanári kar menekülése kapcsán ad hangot felháborodásának. Bár ő maga erről nem tesz említést, Jankovics Marcelltól tudjuk, hogy Polner Ödön egyetemi rektor és mások mellett Esterházy is jelen volt, mikor csehszlovák titkosrendőrök hét órán át tartottak házkutatást az idős gróf Szapáry Ilona otthonában, gróf Apponyi Alberttől származó leveleket keresve.¹³ Mindezek ellenére Esterházy Lujza a megszállt területeken élő sok magyarhoz hasonlóan hónapokig bízott abban, hogy a csehek területfoglalása csupán átmeneti jellegű lehet. „Mindezt látva, első reakciónk az volt, hogy ezek a cseh csapatok elvesztették az eszüket, hiszen nem szlávlakta területet szállnak meg és ráadásul még azt állítják, hogy az okkupáció végleges.”¹⁴
- ¶ Optimizmusát Wilson 14 pontjára és az ebben meghirdetett „népek önrendelkezési elvére” alapozta, abban bízva, hogy majd a békeszerződés is ez alapján fog határozni. Ezek a reményei már 1919 tavaszán–nyarán kezdtek szertefoszlni,

a kegyelemdőfést pedig a trianoni békediktátum aláírása adta meg nekik, amely értelmében Nyitraújlak is az új magyar határokra kívül esett. Esterházy Lujza a külhonba szakadt magyarok traumáját az elárvult, magára maradt gyermek helyzetéhez hasonlítja: „*Ha a magyarországi magyarok a megcsonkított nemzet fájdalmát egy olyan test fájdalomához hasonlították, melynek végtagjait amputálták, akkor a Csehszlovákiához csatolt magyarok fájdalma az olyan gyermek fájdalomához hasonlított, akiket elraboltak szüleiktől és ellenséges emberek gondnoksága alá helyeztek.*”¹⁵

- ¶ A megváltozott viszonyok legegységesebb manifesztációját az országhatárok felállítását jelentette, amely teljesen új jelenség volt az egykori Osztrák–Magyar Monarchia területén. Ahhoz, hogy valaki az új utódállamok valamelyikéből egy másikba utazzon, mindenféle úti okmányokat kellett beszereznie – és ez, különösen az első időkben, nem volt egyszerű feladat. A csehszlovák–magyar határvonal esetében azonban az évek során ez a folyamat leegyszerűsödött; számos egyéb példa mellett Esterházy Lujzának az 1930-as évek második feléből származó útlevele is ezt bizonyítja. 1937-ben és 1938-ban például Németország, Franciaország és Ausztria mellett több alkalommal is utazott Magyarországra (Nyitraújlak az első bécsi döntés után is Csehszlovákia része maradt), több hónapra szóló egyszeri engedéllyel. Az újabb impériumváltást jelzi egy 1939-es határátlépési pecsét Kassáról, amelyet már a Magyar Királyi Rendőrkapitányság adott ki.¹⁶
- ¶ A közélet és a politika iránt fogékony, ráadásul személyében is érintett Esterházy Lujzát két kérdés foglalkoztatta Trianon kapcsán. Egyrészt arra kereste a választ, ki a felelős a történelemért, másrészt a helyzet orvoslásának lehetőségeit kutatta. Esterházy interpretációjában Magyarország feldarabolásának előidézői közé sorolható a dualizmus kori magyar nemzetiségi politika,¹⁷ rövid távon pedig az első számú bűnösnek Károlyi Mihályt tekintette. Legfőbb vétkének azt tartotta, hogy a magyar katonák leszerelése folytán a cseh (és egyéb) megszálló csapatok ellenállás nélkül foglalhattak el színmagyar területeket. Ebből a szempontból vizsgálva működésüket Esterházy szinte elismeréssel tekintett a kommunál által létrehívott Vörös Hadseregnek, hiszen az valós hadjáratot indított a megszálló csapatok ellen.¹⁸
- ¶ Különös és szintén nem egyedi Esterházy Lujzának a birtokain élő szlovák nemzetiségekhez való viszonyulása a megváltozott körülmények közepette. A Nyitraújlakhoz tartozó birtokokon élő szlovákokat nem azonosította a magyarság ellen fellépő szlovák egyházi vezetőkkel, mint például Andrej Hlinkával. A Felvidék megszállásáról első kézből tudósító szerző nem von párhuzamot a csehszlovák légiók szlovák elemei és az újlaki kastély környékén élő szlovákság

között. A magyar–szlovák ellentét felkorbácsolásáért pedig főként a pánszláv eszmét, illetve az azt támogató csehek tette felelőssé.¹⁹

¶ Esterházy Lujza 1920–21-ben ismerkedett meg Ostenburg-Moravek Gyulával Budapesten. Bár memoárjában Esterházy elhatárolódik a százados (később ezredes) mozgalmától, IV. Károly második restaurációs kísérletében aktívan részt vett – saját bevallása szerint mindezt tette abban a hitben, hogy a visszatérés a kormányzó tudtával és beleegyezésével történik. Esterházy grófnő Sigray Antal nyugat-magyarországi kormánybiztos kérésére csatlakozott 1921 őszén a főváros felé tartó királyi párhoz mint a királyné udvarhölgye. A fiatal kontesz, lévén az uralkodóhoz hű család tagja, hezitálás nélkül eleget tett a kérésnek.²⁰ Ifj. gróf Andrássy Gyuláné, aki szintén Zita királyné mellett élte át az októberi eseményeket, naplójában több alkalommal is megemlíti az Esterházy testvérek elhivatottságát és energikusságát. A budaörsi összecsapás idején a „hátszázagon”, vagyis a királyi pár szerelvényén uralkodó állapotok kapcsán írja Esterházy Lujzáról: „Lulu szokott energiájával megtáncoltat mindenkit. Lót-fut, intézkedik. Pattogó hangon osztogatja a parancsokat és mindenki hallgat reá, mintha elhinné, hogy neki joga van hozzá.”²¹

¶ Gyermekai mellett özv. Esterházy Jánosné is csatlakozott az akcióhoz saját lehetőségei szerint: huszonöt legértékesebb lovát ajánlotta fel Ostenburg csapatainak. (Az ügy később érdekes fordulatot vett: a „királypuccs” leverése után az ellenállók felszerelése a lovakkal együtt a nemzeti hadsereg tulajdonába került; az özvegy grófnő ezért 1922-ben jogi úton próbálta visszaszerezni állatait.)²²

¶ A budaörsi események után néhány napig a tatai Esterházy-kastélyban húzódott meg IV. Károly és felesége az udvarhölgyek és néhány királyhű magyar arisztokrata társaságában. Ostenburgra és az Esterházy testvérekre a birtok egyik vadászházában találtak rá a kormányzat emberei; mindhármukat letartóztatták (erre „Lulu” különösen büszke volt), az ezredest internálták. Esterházy Lujzát saját helyzete csupán a korlátozott mozgási lehetőségei miatt aggasztotta, mivel legfőbb gondja Ostenburg kiszabadítása volt.²³ Visszaemlékezéseiben azonban némileg másként írja le a századossal való kapcsolatát. Míg Andrássyné szerint fiatal társnője akár attól sem riadt vissza, hogy kötélfhúgcsón ereszkedjen le a tatai kastély ablakából, amennyiben erre lett volna szüksége ahhoz, hogy Pestre utazzon barátja kiszabadítását elősegíteni,²⁴ addig maga Esterházy Lujza az Ostenburg Gyulához fűződő érzelmeit nem hangsúlyozza. Imponált neki ugyan a királypárti ellenállás vezető alakjának udvarlása, ám amikor 1921 nyarán az eljegyzés ötlete felvetődött, mélyen vallásos ember lévén Esterházy nem mondhatott igent az elvált grófnak – ráadásul érzelmeit sem viszonzta. Tekintve, hogy az emlékiratot évtizedekkel az események után vetette papírra, a műfajból

Tata, az Esterházy család angolkertje, a vértesszentkereszti apátság maradványainak felhasználásával készült műromokkal, 1912
Fortepan/Ladinek Viktor

„Mindezt látva, első reakciónk az volt, hogy ezek a cseh csapatok elvesztették az eszüket, hiszen nem szlávlakta területet szállnak meg és ráadásul még azt állítják, hogy az okkupáció végleges.”

adódóan számolnunk kell szándékos csúsztatásokkal az adott esetben, ezeket a későbbi események és körülmények ismeretében végezhetette el a szerző. Esterházy Lujza Ostenburghoz fűződő viszonya volt ugyanis az egyik kiindulópontja annak az eljárásnak, amelyet a csehszlovák állam indított ellene 1923-ban. A kettejük közötti kapcsolat ugyanis nem szakadt meg a második „királypuccs” napjai után, Esterházy a következő években bekapcsolódott az Ostenburg és köréhez fűződő további ellenállási szervezkedésekbe is.²⁵

¶ Ezt a kapcsolatot vette alapul a csehszlovák rendőrség a letartóztatásakor. Esterházy Lujza ellen többek között kémkedés és rendtörvénybe ütközött cselekedet (az Ostenburggal folytatott levelezés, mely az ellenállást szította) volt a vád. 1924 decemberében egy év börtönbüntetésre ítélték, végül 1926 februárjában hagyhatta el a pozsonyi fogházat. A börtönben töltött idő meghatározó volt politikai hozzáállása és világnézetének alakulása szempontjából. Miután egybefüggően elolvasta a négy evangéliumot, az azokban foglalt keresztényi alapelveket és a krisztusi tanítást, mindezt egy sajátos szemléletmódban kiterjesztette a nemzetek közötti megbékélés problémakörére és a trianoni béke revíziójának kérdésére is. Emellett, szintén az Újszövetség alaposabb tanulmányozásának hatására, odáig is eljutott, hogy a csehszlovák földreform intézkedéseit – amelyek saját családját is hátrányosan érintették – szinte igazságos és jogos újításoknak látta, amennyiben azok elősegítik a szegénységben, rossz körülmények között élő szegényparasztság helyzetének javulását (ez persze valójában nem történt meg). Szinte már gróf Andrássy Katinkáéhoz hasonló gondolatokat pedzeget, mikor kimondja: „Krisztus szavai meggyőztek az osztályharc lényegéről.”²⁶

¶ Talán a fenti szempontok is motiválták, amikor családjával egyetemben nem élt az opció lehetőségével, hanem a történetek ellenére szabadulása után is Csehszlovákiában maradt az ország állampolgáraként.²⁷ Nagy elszántsággal vágott bele a csehszlovákiai kisebbségi magyarság különböző szervezeteiben végzett munkáiba. A hazájukat elveszítő magyarok életének újjászervezését kizárólag az egyházi szervezetekkel és kezdeményezésekkel karöltve, a helyi, magyar ifjúság keresztény és magyar értékek szerinti nevelését előtérbe helyezve képzelte el. Így vált a harmincas évek elejétől a Szlovákiai Katolikus Ifjúsági Egyesület

(SZKIE) leánytagozatának vezetőjévé. 1932 és 1943 között a Kassán a Sinkó Ferenc író, műfordító által szerkesztett *Új Élet* című folyóiratnak dolgozott, ez a katolikus egyetemi ifjúság lapja volt. 1945-ben, néhány hónappal öccse, Esterházy János gróf letartóztatását követően, internálták Ligetfalura, ahonnan igen kalandos úton sikerült megszöknie. Végül Párizsban lelt menedékre, de a távolból is mindent megtett öccse kiszabadulásáért és a Csehszlovákiában maradó honfitársai sorsának javításáért. 1946-ban a magyar béke delegáció munkájában is részt vett, majd az 1950-es évektől több cikket és írást is közölt a kisebbségi magyarság helyzetéről a *Rideau de Fer* és a *Réfugié Hongrois* című folyóiratok szerkesztőségének munkatársaként. Sikerült édesanyját is kimene-kítenie Franciaországba. Soha nem ment férjhez. A szívén viselte öccse gyermekeinek, Alice-nak és Jánosnak a sorsát, akiket egész életében támogatott. Esterházy Lujza 1966-ban hunyt el Párizsban.

AZ ORSZÁG LEGGAZDAGABB LEÁNYA

- ¶ Herceg Esterházy Mária kortársa volt Esterházy Lujzának, éppen a századforduló évében született Kismartonban szülei első gyermekeként. Tőle nem maradt fenn emlékirat vagy napló, így ego-dokumentum híján a levéltárakban fellelhető levelezése és a róla szóló sajtóhíradások szolgálhatnak forrásként életútja rekonstruálásához.²⁸
- ¶ Tragédiák sora árnyékolta be fiatalkorát; édesanyja, született gróf Cziráky Margit 1910-ben, édesapja, herceg Esterházy Miklós 1920-ban hunyt el, így az öt gyermek korán szülők nélkül maradt. Emellett egy másik súlyos csapás is érte nyolcéves korában Esterházy Máriát, amely az egész életét meghatározta: egyik napról a másikra mindkét lábára lebénult. Úgy tűnik, az orvosok soha nem tudták egyértelműen megállapítani, mi okozta ezt a hirtelen elváltozást: a leggyakrabban hangoztatott változat szerint a kislány egy forró nyári napon felhevült testtel túl hirtelen vett hideg fürdőt, és ennek hatására állt be a lábaiban a benuulás.²⁹ (Mai ismereteink szerint gyermekparalízis állhatott a háttérben.) Ettől kezdve Esterházy Mária kerekesszékekben, vagy úgynevezett „angolszékekben” ült, gipszfűzőt viselt, örökké mások segítségére szorult.
- ¶ A család vagyoni helyzete (az ország leggazdagabb familiájáról van szó) lehetővé tette számára, hogy Európa legjobb orvosaival konzultáljon a gyógyulás lehetőségeiről, gyakran elzarándokoljon Lourdes-ba vagy iszapot hozasson Pöstyénből, hiába, az áhított eredmény nem jelentkezett. 1924 márciusában a legtöbb lap mégis csodás gyógyulásáról adott hírt: egy bizonyos Thetter nevű

Almásy grófné, Esterházy Mária, 1933
Közölve: *Sport im Bild*

mérnök-„magnetizőr” kezelése bécsi szanatóriumában lenyűgöző javulást hozott. A mesmerizmussal gyógyító „csodadoktor” módszerével a béna hercegnő pár hét után fel tudott állni, sőt néhány lépést is megtett már segítség nélkül.³⁰ Az újsághírek valós tartalmát támasztja alá gróf Andrassy Ilona anyjához írt levele is 1923 őszéről, amelyben örömmel adja tovább az Esterházy Mária nagypajától hallott fejleményeket, miszerint a fiatal hercegnő tud járni, és nőtt is hét centimétert.³¹ A gyógyulás azonban csak átmeneti lehetett: Esterházy például az esküvői fotóján, 1929-ben ismét tolószékben ül,³² egy 1936-os híradás szerint pedig évek óta súlyos beteg.³³

¶ Esterházy Mária ilyen körülmények között nyilvánvalóan nem tudta olyan aktívan kivenni a részét a kisebbségi magyarság érdekeit vagy a Habsburg-restaurációt támogató szervezkedésekben, mint unokatestvére, Esterházy Lujza – pedig az osztrák–magyar határvonal az Esterházy-hitbizományi birtokokat (amelyeknek örököse öccse, Pál volt) több esetben is kettévágta. A hercegnő más módját választotta a magyar hagyományok és értékek életben tartásának: jelentős ösztégeket adományozott kulturális célokra. Feltehetően állapota is hozzájárult ahhoz, hogy szívesen töltötte idejét olvasással, idegen nyelvek minél tökéletesebb elsajátításával; az évek során rendkívüli műveltségre tett szert. Ennek köszönhetően korlátozott mozgási lehetőségei ellenére a bécsi és budapesti főnemesi társasági élet egyik legkedveltebb és legintelligensebb tagja, „*legvonzóbb jelensége*” volt.³⁴ Különösen jó kapcsolatot ápolt gróf Klebelsberg Kunóval és feleségével, gyakran leveleztek, cserélték ki könyveiket.³⁵ Szerteágazó közéleti tevékenységet folytatott: aktív tagja volt a legnépesebb legitimista női egyesület, a Magyar Nők Szentkorona Szövetsége szombathelyi fiókszervezetének,³⁶ de a Magyar Keresztény Munkásnők Egyesületének³⁷ vagy a Lékai Önkéntes Tűzoltóegylet védnökeként³⁸ is találkozunk a nevével.

¶ A Klebelsberghez fűződő barátsága is befolyásolhatta Esterházy Máriát, mikor a magyar kultúra megerősítését egyfajta nemzetépítő missziónak, kis túlzással a revízió lehetséges eszközének tekintette. Mindenfajta törekvést, eseményt igyekezett támogatni, amely ezt a célt szolgálta; ennek példája a Soproni Férfidalkörrel folytatott levélváltása 1920 őszén. A dalkör – nem mellesleg a MOVE és a Területvédő Liga védnöksége alatt – nagyszabású, „*az ország területi*

Tragédiák sora árnyékolta be fiatalkorát; édesanyja, született gróf Cziráky Margit 1910-ben, édesapja, herceg Esterházy Miklós 1920-ban hunyt el, így az öt gyermek korán szülők nélkül maradt.

épsége mellett való megnyilatkozást és a magyar dal művészi szépségét kifejezésre juttató dalos ünnepélyt³⁹ szervezett, és igyekezett minél több környékbeli arisztokratát megnyerni a célnak. Az édesapját gyászoló Esterházy Mária az ünnepségen nem vehetett ugyan részt, ám válaszlevelében messzemenő támogatásáról biztosította a dalkört. A méltató szavak mellett hatszáz koronát is biztosított az esemény céljaira.

- ¶ „Örömmel értesültem f[olyó] hó 11-én kelt b[ecses] soraikból a Sopronban e hó 26-án rendezendő nagyszabású kultúrakiójuról, mely mindenestre nagyban hozzá fog járulni a magyar eszmének Nyugatmagyarország védő várában, Sopronban való diadalra juttatásához. Hisz mindnyájan tudjuk hogy minő nagy szerepe van a zene léleknesesítő és tisztító befolyásának az emberi lélekre és erős a hitem és meggyőződésem, hogy [az] egyik legjobb tényezőt választotta meg a rendezőbizottság ahhoz, hogy a magyar érzést magyar zenével, magyar művészekkel varázsolja bele sok, talán még ingadozó lélekbe.”⁴⁰
- ¶ Esterházy Mária 1921-ben rendkívül nagyvonalú felajánlást tett: „az ország leggazdagabb leánya”⁴¹ háromszázezer koronát adományozott az újonnan megalakuló Budavári Tudományos Társaság számára.⁴² Az Esterházy hercegnő elnökletével működő társaság célja fiatal, főként a humántudományok területén tevékenykedő tehetségek felkarolása volt. Az első években azonban a háború alatt elmaradt kötetkiadásokat igyekezett pótolni, így a vezetőség tíz munka megjelentetését irányozta elő a következő három esztendőre, köztük Hóman Bálint, Hajnal István és Pigler Andor műveit. Számos napilap üdvözölte Esterházy Mária bőkezűségét, párhuzamot vonva herceg Esterházy (Fényes) Miklós vagy gróf Festetics György kultúraépítő tevékenységével.⁴³
- ¶ A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött Esterházy Mária-hagyaték csupán az 1920–21-es esztendő anyagait tartalmazza, amelyben számarányukat tekintve a különböző számlakivonatok mellett egyértelműen a hozzá érkező kérvények dominálnak. A jótékonykodás, a birtokain élő lakosság anyagi támogatása, segítése hagyományosan az arisztokrácia, különösen is a főnemesi asszonyok társadalmi kötelezettségei közé tartozott.⁴⁴ Esterházy Mária iratai alapján rekonstruálhatjuk, hogyan zajlott ezeknek az ügyeknek a lebonyolítása a gyakorlatban. A birtokoshoz általában helyi jószágigazgatója útján jutott el az írásban megfogalmazott kérvény. Annak megítélésére, hogy a kérés helyénvaló-e, szintén a helyi uradalmi tisztek bevonására volt szükség; ők ismerték a körülményeket, vagy adott esetben helyszíni felmérést tartottak. Esterházy anyagaiban sok esetben ezek az intézői jelentések is fennmaradtak; a hercegnő kézhezvételük után döntött az adott ügy elbírálásáról. Bár a legtöbb esetben pozitív választ kaphattak a kérelmezők, néhány esetben, hivatkozva

Vendégek a borostyánkői Esterházy kastélyban: gróf Almásy János, Plessing báró és felesége, Almásy grófné, született Esterházy Mária, Ausperg herceg és hercegné
Közölve a *Sport im Bild* című lapban, 1933-ban

a „sok oldalról nagyon is igénybe vett másnemű jótékonyági kiadásokra”,⁴⁵ elutasítással is találkozunk – különösen a Budavári Tudományos Társaság számára adományozott összeg kiutalását követő hetekben. Korszakspecifikus kérvények is érkeztek Esterházy Máriához: fordultak hozzá segélyért a vagonlakás után végre a balfi fürdőben lakáshoz jutó trencsényi menekültek,⁴⁶ bizonyos Szentgyörgyi György honvédelmi minisztériumi irodatiszt pedig kérése indoklásaként 1919 nyarán véghez vitt hőstettét emlegette: elmondása szerint miután a hercegnő apja lakást biztosított számára a Tárnok utcai Esterházy-palotában, a kommün idején munkahelyi kapcsolatai révén ő védte meg az épületet attól, hogy a „vörösök” magánlakás céljaira kiutalják, a bútorokat elhurcolják. Némelyik kérvényező Esterházy Mária egészségi állapotára apellált, amikor kimustrált tolókkocsíért folyamodott hozzá.⁴⁷

¶ A későbbi évekből kevés információval rendelkezünk Esterházy Mária jótékony célú kiadásairól. Az 1930-as években a család több uradalmát és kastélyát is kénytelen volt eladni; ebből következettve anyagi helyzetük, sok más arisztokrata családdhoz hasonlóan, némileg megromolhatott. A kisebb segélyek kiutalását ez a körülmény nem befolyásolhatta, de olyan nagy összegek adományozására, mint amelyben a Budavári Tudományos Társaság részesült, már nem kerülhetett sor. Személy szerint Esterházy Mária is kénytelen volt megválni néhány birtokától: 1935-ben a Petőházi Cukorgyár vásárolta meg 1,4 millió pengőért kétezer-háromszáz holdas, az ország egyik legjobban felszerelt gazdaságaként ismert rábakecöli uradalmát,⁴⁸ egy évvel korábban pedig 140 ezer pengőt keresett a gyülevizi kastély eladásán, amelyben a pozsonyi vincés apácák alakították ki új zárdájukat.⁴⁹ Holott a gyülevizi (zsirai) rezidencia különösen kedves lehetett számára. 1922-ben ötmillió koronáért vásárolta meg az egykori Pejacevich-kastélyt,⁵⁰ majd kifejezetten saját céljaira átépíttette⁵¹ (mai szóval: akadálymentesítette), és ide költözött. Gyülevizen tartotta esküvőjét is zsadányi és törökszentmiklósi Almásy Jánossal, az Afrika-kutató Almásy László testvérével 1929. június 1-jén.⁵²

¶ Esterházy Mária rendelkezésünkre álló iratanyaga nem éppen gazdag, mégis informatív, mivel levelezésében visszatérő téma a nyugat-magyarországi helyzet az 1920-as évek elején.⁵³ Számos Esterházy-birtok is érintett volt az évekig elhúzódó magyar–osztrák határvitában, köztük a Máriához oly közel álló lékai⁵⁴ várkastély is. A levelekből kirajzolódik az a bizonytalanság, amely a leendő Burgenland tartomány térképének megrajzolása kapcsán az osztrákokat is éppúgy jellemezte, mint a magyar felet, amely a területért folytatott diplomáciai és nemegyszer fegyveres harcban a Trianonban elszenvedett sérelmek minimális korrekciójának lehetőségét látta. Míg Esterházy Lujza már hónapok óta

A jótékonykodás, a birtokain élő lakosság anyagi támogatása, segélyezése hagyományosan az arisztokrácia, különösen is a főnemesi asszonyok társadalmi kötelezettségei közé tartozott.

Csehszlovákia lakosa volt, addig unokatestvérének a még Vas vármegyéhez tartozó Lékán alkalmazott hercegi házmesterét a továbbra is területileg illetékes szombathelyi kórházban ápolták, ennek költségeit természetesen az uradalom viselte.⁵⁵ A birtok és a hozzá tartozó várkastély, úgy tűnik, Esterházy Mária idejében vált a család preferált tartózkodási helyévé, erre utal, hogy az 1921 májusi bérmálási ünnepség külön logisztikai feladatokat igényelt az ügyben intézkedő helyi erdőmérnöktől. Amellett, hogy kevésnek bizonyult a kastély felszereléséhez tartozó hatszemélyes ezüst evőeszközkészlet, és plusz „kazettát” kellett küldetni Budáról, sem bor, sem pezsgő nem volt a pincében.⁵⁶ A család a következő nyarat is Lékán töltötte, Esterházy Mária nagy örömeire. Így jellemezte a helyi viszonyokat Klebelsberg Kunónak 1922 októberében: „Mi élveztük a hegyeket, erdőket, egyedüli nyomasztó fájdalunk az volt, hogy elszakított területen voltunk és ezt hiába, sohasem lehet megszokni – és sok reményünk után Léka visszacsatolásáról is le kell mondani, – egyelőre – de ez is fáj – főleg mert a nép annyira húz hozzánk, igazán nagyszerű az ottani lakosság.”⁵⁷

- ¶ A helyzet hasonló, mint Nyitraújlak esetében; Esterházy Mária tapasztalatai alapján a helyi lakosság éppúgy elszenvédője az osztrák–magyar területi vitának, mint a birtokos főnemesség. Sőt számára egyértelműnek tűnik, hogy Lékának az 1910-es népszámlálási adatok szerint 92 százalékban német ajkú lakossága⁵⁸ egy esetleges népszavazás során Magyarország javára voksolna.
- ¶ Léka a későbbiekben is fel-felbukkant az Esterházy Máriával kapcsolatos igen gyér számú híradásban. Házasságkötése után az asszony férjével a borostyánkői⁵⁹ Almásy-várkastélyban rendezkedett be. Az épület és romantikus, középkorias mikrokörnyezete több burgenlandi kastélyhoz hasonlóan felkeltette az osztrák sajtó figyelmét, sőt a *Sport im Bild* című berlini szerkesztésű társasági lap fényképes riportot közölt róla 1933-ban.⁶⁰ Az 1930-as évek második felében felröppent a hír, hogy a pár megválílik a rezidenciától. A megvételre nem kevésbé jelentős személy tett ajánlatot, mint Eduárd windsori herceg, aki borostyánkői látogatása előtt alig egy héttel mondott le a brit uralkodói címről. A Pesti Hírlap szerint Esterházy Mária romló egészségi állapota miatt került szóba, hogy Lékára költözzön.⁶¹ Az üzlet, úgy tűnik, nem jött létre: egyik sajtóorgánus sem tudósít Léka kapcsán arról, hogy az Almásy–Esterházy házaspár itt élt

Léka vára 1895-1899 körül

Forrás: Fortepan/Budapest Főváros Levéltára/Klősz György fényképei

volna tartósan, bár 1937-ben felújításon esett át az épület.⁶² (Ráadásul a Gudeus-féle adatbázis szerint Esterházy Mária Borostyánkőn hunyt el 1971-ben.⁶³)

- ¶ Esterházy Mária későbbi életútjáról még kevesebb adat áll rendelkezésünkre. Továbbra is tolószékben élte életét, otthonául pedig az általa jól ismert és megszokott Esterházy-kastélyok szolgáltak, de már Ausztria területén. Olykor feltehetően megfordult Magyarországon is – öccse, herceg Esterházy Pál és Ottrubay Melinda budapesti esküvője alkalmából bizonyosan, hiszen a családi fotón is szerepel.⁶⁴ Férje, Almásy János neve az ausztriai magyarság kisebbségi szervezkedési kapcsán is felbukkan mint a Bécsi Magyar Egyesületek elnöke. Felfedező, Afrika-kutató testvéréhez hasonlóan ő is élvezhette a német (had)vezetés bizalmát, hiszen ezt a tisztséget az Anschlusst követően kapta meg (és nem mellesleg a szélsőjobboldali *Új Magyarság* tudósít kinevezéséről).⁶⁵
- ¶ Herceg Esterházy Mária nevét viszont a múzeumi szakma képviselőinek is érdemes megjegyezni: tőle mint az egykori tulajdonos Almásy János özvegyétől került 1969-ben a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába az a török lovas bőrkaftán, amelyet férje családjának egyik őse a legenda szerint a mohácsi csatamezőn szerzett hadizsákmányként.⁶⁶ Az unikális ruhadarabot mindaddig a borostyánkői Almásy családi gyűjteményben őrizték, hosszú ideig a Nemzeti Múzeum állandó kiállításában volt látható.

ÖSSZEGRÉS

- ¶ Tanulmányomban az Esterházy-család két nőtagjának az impériumváltás és a trianoni döntés következményei kapcsán szerzett tapasztalatait igyekeztem bemutatni. Két „hősnőnk” életkörülményei sok tekintetben különböztek egymástól: az eltérő rang (hercegi vs. grófi), vagyoni helyzet, egészségi állapot és földrajzi értelemben vett élettér ellenére a szinte éppen egyidős unokatestvéreknek hasonló problémákkal kellett szembenéznük. Az a közép-európai társadalmi-politikai rendszer, amely egész addigi életük keretét meghatározta, hirtelen alapvető elemeiben is megszűnt létezni; otthonuk pedig az új magyar határvonalakon kívülre esett. Eltérő stratégiákat láttunk a részükről az alkalmazkodás vs. ellenállás kérdését illetően: míg Esterházy Lujza a restaurációs kísérletekben és a csehszlovákiai kisebbségi magyarság érdekvédő szervezeteinek munkájában való aktív részvételben látta a Trianon-trauma feldolgozásának vagy legalábbis enyhítésének lehetséges útját, addig Esterházy Mária, részben korlátozottabb egyéni lehetőségeiből adódóan, mecénás-kultúrátámogató főnemesként törekedett a magyarság mint nemzet nemzetközi (és hazai) elismertségét

javítani, erősíteni. Lokálpatriotizmusuk mindvégig megmaradt; egyikük sem okolta saját birtokaik jól ismert nemzetiségi lakosságát a történekekért. Esterházy Mária életéről az 1930-as évek közepéig rendelkezünk egyelőre ismeretekkel, Esterházy Lujza esetében, memoárjának és egyéb írásainak köszönhetően, jóval gazdagabb anyagból dolgozhattam. A két háború közötti éveik bemutatása pedig hozzájárulhat ahhoz, hogy a centenárium évében egy újabb aspektusból szemléljük a trianoni döntés közvetlen előzményeit, valamint rövid- és középtávú következményeit.

Jegyzetek

- [1] OSZK Kézirattár/Esterházy Mária levelei Klebelsberg Kunóhoz, Herceg Esterházy Mária levele Klebelsberg Kunóhoz, Bp., 1922. okt. 15.
- [2] Ma Veľké Zálužie, Szlovákia, Nyitrai kerület.
- [3] *A Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája*. I–II. Bp. 1897, II. Gazdacímtár 38–39.
- [4] *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása*. I. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Statisztikai Közlemények, 42. Bp. 1910, 134–135.
- [5] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) P 2351. Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai, Családi fondok, levéltárak, Az Esterházy-család cseszneki ága (1905–2015), Esterházy Lujza (1928–1966) (a továbbiakban P 2351) 1/b. altétel: Életrajzok (20. sz.)
- [6] Esterházy Lujza: *Szívek az ár ellen*. Népek ütközése – Közép-európai tapasztalatok. Bp. 1991.
- [7] Esterházy Lujza: *Sorskérdések margójára: tanulmányok, cikkek, dokumentumok*. Szerk.: Filep Tamás Gusztáv–Molnár Imre–Szendrei Zsuzsanna, Bp.–Somorja 2014.
- [8] Edelsheim-Gyulai Ilona: *Becsület és kötelesség* I–II. Bp. 2001–2002, I. 36.
- [9] Esterházy L.: *Szívek az ár ellen*, i. m. 26–31.
- [10] MNL OL P 2351. 1/b. altétel: Életrajzok (20. sz.)
- [11] Esterházy L.: *Szívek az ár ellen*, i. m. 33–34.
- [12] Uo. 39–48.
- [13] Dr. Jankovics Marcell: *Hús esztendő Pozsonyban*. Somorja 2010, 71.
- [14] Esterházy L.: *Szívek az ár ellen*, i. m. 40.
- [15] Uo. 52.
- [16] MNL OL P 2351. 1/e. altétel: Igazolványok, úti okmányok (1937–1946).
- [17] Esterházy L.: *Szívek az ár ellen*, i. m. 15–26.
- [18] Uo. 39–44.
- [19] Uo. 29–33.

- [20] Uo. 55–56.
- [21] *A királyné kíséretében* I–II. Bp. 1922, I.: Andrássy Gyuláné grófné: Soprontól Tihanyig. 42.
- [22] *Magyarország, 1922.* ápr. 22. 3.
- [23] *A királyné kíséretében*, i. m. 79.
- [24] Uo.
- [25] Esterházy L.: *Szívek az ár ellen*, i. m. 55–56. A *Magyarország* fent említett cikke ugyanakkor Ostenburg menyasszonyaként hivatkozik Esterházy Lujzára.
- [26] Uo. 58.
- [27] MNL OL P 2351. 1/a. altétel: Anyakönyvi kivonatok és egyéb származást igazoló okmányok (1928–1946).
- [28] Felvettem a kapcsolatot a családi hagyatékot kezelő borostyánkői Almásy-leszármazottakkal, de elzárkóztak attól, hogy bármiféle családi dokumentumot történeti vizsgálat céljára rendelkezésemre bocsássanak.
- [29] *Az Újság*, 1924. márc. 23. 4.
- [30] *Magyarság*, 1924. márc. 5. 8.
- [31] Gróf Andrássy Ilona levele anyjához, gróf ifjabb Andrássy Gyulánéhoz. Dénesfa [?], 1923. nov. 21. In: *Andrássy Ilona grófnő irathagyatéka* I–II. Szerk.: Kovács Lajos, Győr 2017, II. 281–282.
- [32] https://static1.squarespace.com/static/5afaf7f71aef1d1d4b89508a/t/5e1d943044a61407bc228959/1578996803771/Almasy_Brand+Book_WEB_Einzelseiten.pdf.
- [33] *Pesti Hírlap*, 1923. dec. 17. 8.
- [34] *Wiener Salonblatt* 55. (1924) N°9. 10.
- [35] Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Kézirattár, Levelestár/Esterházy Mária hercegnő levelei Klebelsberg Kunóhoz.
- [36] *Nemzeti Újság*, 1928. máj. 17. 10.
- [37] *Budapesti Hírlap*, 1922. máj. 9. 8.
- [38] MNL OL P 147 Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai, Családi fondok, levéltárak, Az Esterházy-család hercegi ágának levéltára (1527–1944), Esterházy Mária (1920–1921) (a továbbiakban P 147) N°64. Herceg Esterházy Mária levele a Lékai Önkéntes Tűzoltóegylet elnökségéhez, Bp., 1921. jún. 1.
- [39] MNL OL P 147 N°51/b. A Soproni Magyar Férfidalkör levele Esterházy Mária hercegnőhöz, Sopron, 1920. okt. 3.
- [40] MNL OL P 147 N°51/c. Herceg Esterházy Mária levele a Soproni Magyar Férfidalkör elnökségéhez, Bp., 1920. szept. 24.
- [41] *Új Nemzedék*, 1921. jún. 9. 5.
- [42] MNL OL P 147 N°6. A HANGYA értesítője Esterházy Mária hercegnő részére, Bp. 1921. jún. 10.

- [43] Többek között: *Nemzeti Újság*, 1921. jún. 8. 6.; *Budapesti Hírlap*, 1921. jún. 8. 1–2.
- [44] Lásd ehhez Martina Winkelhofer: *Das Leben adeliger Frauen. Alltag in der k. u. k. Monarchie*. Innsbruck–Wien 2016. 123–125.
- [45] MNL OL P 147 N°87. Herceg Esterházy Mária levele Perényi Borbála úrleány (Kőszeg) részére, 1921.
- [46] MNL OL P 147 N°79. Szentgyörgyi György m[agyar] kir[ályi] honvédelmi minisztériumi irodatiszt levele Esterházy Mária hercegnőhöz, Bp. 1921. okt. 20.
- [47] MNL OL P 147 N°42. Kövesdy Margit levele Esterházy Mária hercegnőhöz, Sopron, 1920. jún. 21.; MNL OL P 147 N°52. Szabó Lajos levele Esterházy Mária hercegnőhöz, Bp., 1920. okt. 7.
- [48] *Újság*, 1935. máj. 26. 23.
- [49] *Oedenburger Zeitung*, 1934. febr. 23. 2.
- [50] *Világ*, 1922. aug. 1. 9.
- [51] Csatkai Endre dr.: A zsirai (gyülevizi) kastély. *Soproni Szemle*, 3. (1939) 1–2. 70–75.
- [52] *Wiener Salonblatt*, 60. (1929) N°12. 8.
- [53] Ehhez lásd Bittera Éva: A nyugat-magyarországi helyzet arisztokrata szemmel. Batthyányné Coreth Mária Terézia, lánya, Batthyány Lujza és Esterházy Mária feljegyzései. In: *Trianon arcai. Naplók, visszaemlékezések, levelek*. Szerk.: Kunt Gergely–L. Balogh Béni–Schmidt Anikó. Bp. 2018. 393–401.
- [54] Ma Lockenhaus, Ausztria, Burgenland tartomány.
- [55] MNL OL P 147 N°59/b. Majtényi István lékai uradalmi erdőmérnök levele a Herczegi Családi Titkári Hivatalnak (Bp.) Léka, 1921. jún. 11.
- [56] MNL OL P 147 N°60–61. Majtényi István lékai uradalmi erdőmérnök levelei az Esterházy Herczegi Család Tekintetes Titkári Hivatalának, Léka, 1921. máj. 25–29.
- [57] OSZK Kézirattár/Esterházy Mária levelei Klebelsberg Kunóhoz, Herceg Esterházy Mária levele Klebelsberg Kunóhoz, Bp., 1922. okt. 15.
- [58] A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. I. m. I. 56–57.
- [59] Ma Bernstein, Ausztria, Burgenland tartomány.
- [60] *Sport im Bild*. 39. (1933) 297–299.
- [61] *Pesti Hírlap*, 1936. dec. 17. 8.
- [62] *Österreichische Touring Zeitung*, 38. (1937) 23.
- [63] Gudenus János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. I–V. Bp. 1990–1999. I. 357.
- [64] Angelika Gutschek–Susanne Felicitas Wolf: *Esterházy Melinda hercegné: Sok jóval ajándékozott meg az élet*. Eisenstadt 2017. 44. <https://esterhazy.at/hu/esterh%C3%A1zy-melinda/%C3%A9lete/hazassag>.
- [65] *Új Magyarság*, 1943. okt. 10.
- [66] *Fejér Megyei Hírlap*, 1969. dec. 23. 6.

múzeumcafé 80

2020/6. november–december

www.muzeumcafe.reblog.hu
www.facebook.com/muzeumcafe
www.muzeumcafe.hu

Szerkesztőbizottság: Baán László, E. Csorba Csilla, György Péter, Martos Gábor, Rockenbauer Zoltán, **Török László**

Főszerkesztő: Gréczi Emőke

Szerkesztő: Basics Beatrix, Berényi Marianna, Karácsony Ágnes, Magyar Katalin

Lapterv, tipográfia: Pintér József

Korrektor: Szendrői Árpád

E számunk szerzői: Basics Beatrix, Berényi Marianna, Bittera Éva, Bollók Ádám, Gréczi Emőke, Karácsony Ágnes, Kántor Viola, Kárpáti Zoltán, Keményfi Róbert, Magyar Katalin, Molnár Gyöngy, Pallagi Mária, Radványi Orsolya, Szvoboda Dománszky Gabriella, Viskolcz Noémi

Fotó: Szilágyi Lenke

Szerkesztőség: 1068 Budapest,
Szondi utca 77.

E-mail: muzeumcafe@szepmuveszeti.hu

Kiadó: Kultúra 2008 Nonprofit Kft.,
1146 Budapest, Dózsa György út 41.

Lapigazgató: Lévy Zoltán

Lapmenedzser: Bacsa Tibor

bacsatibor.hatvan@gmail.com

Szerkesztőségi koordinátor: Sarkantyú Anna
Nyomdai munkák: EPC Nyomda, Budaörs

Felelős vezető: Mészáros László

ISSN szám: HU ISSN 1789-3291

Lapnyilvántartási engedély száma:
163/0588-1/2007

Terjesztés: A Lapker Zrt. országos hálózatán keresztül a Relay és az Inmedio kiemelt üzleteiben

További árusítóhelyek: Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum, Néprajzi Múzeum, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Múcsarnok, Magyar Fotográfusok Háza/Mai Manó Ház, Fővárosi Állat- és Növénykert, Ferenczy Múzeumi Centrum (Szentendre), Művészetek Palotája, Kiesebach Galéria, Kogart, Írók Boltja, Rózsavölgyi Zeneműbolt, Kódex Könyvárúháza, Fuga Budapesti Építészeti Központ

Kedvezményes előfizetési díj
2021. évre lapszámonként 1090 Ft,
az elofizetes@muzeumcafe.hu
e-mail címen.

Lapunk a terjesztési hálózaton belül
1490 Ft áron vásárolható meg.

Tilos a kiadvány bármely fotójának, írott anyagának vagy azok részletének a kiadó írásbeli engedélye nélküli újraközlése.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

A szám megjelentetését az Emberi Erőforrások
Minisztériuma támogatta.